

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

CHARLES C. MANN

AMERİKA'NIN KEŞFİNDEN KÜRESELLEŞMEYE

1493

KISA DÜNYA TARİHİ

©psilon®
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Rebecca Steffoff'un
uyarlamasıyla

1493: Amerika'nın Keşfinden Küreselleşmeye Kısa Dünya Tarihi

Orijinal Adı: *1493 for Young People:*

From Columbus's Voyage to Globalization

Charles C. Mann

Çeviri: Tuğba Kaya

Yayın Yönetmeni: Aslı Tunç

Editör: Mert Doğruer

Düzeltili: Cemil Üzen

Kapak Tasarım: Dilara Kavaklıoğlu

Sayfa Uygulama: Şükrü Karakoç

1. Baskı: Şubat 2019

ISBN: 978-605-173-485-9

© Charles C. Mann, 2014

Orijinal dili İngilizce olan eser, *1493 FOR YOUNG PEOPLE: From Columbus's Voyage to Globalization* adıyla yayımlanmıştır.

Seven Stories Press, Inc. ile anlaşmalı olarak, AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla yayımlanmıştır.

© Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Baskı ve Cilt:

Vizyon Basımevi

Beylikdüzü O.S.B. Mah., Orkide Cad., No: 1/Z

Beylikdüzü/İstanbul

Tel: (212) 671 61 51 Faks: (212) 671 61 50

Sertifika No: 28640

Yayımlayan:

Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Osmanlı Sok., No: 18/4-5 Taksim/İstanbul

Tel: (212) 252 38 21 Faks: (212) 252 63 98

İnternet adresi: www.epsilonyayinevi.com

e-mail: epsilon@epsilonyayinevi.com

Sertifika No: 34590

AMERİKA'NIN KEŞFİNDEN KÜRESELLEŞMEYE

1493

KISA DÜNYA TARİHİ

CHARLES C. MANN

Çeviri
Tuğba Kaya

epsilon®

İçindekiler

Giriş

KİTAP HAKKINDA 1

BİRİNCİ KISIM

TEK DÜNYA 11

1. BÖLÜM: İKİ ANIT 13

2. BÖLÜM: TALİHİN DÖNÜŞÜ 31

İKİNCİ KISIM

ATLANTİK SEYAHATLERİ 43

3. BÖLÜM: TÜTÜN SAHİLİ 45

4. BÖLÜM: KÖTÜ HAVA 69

ÜÇÜNCÜ KISIM

PASİFİK SEYAHATLERİ 109

5. BÖLÜM: GEMİLER DOLUSU GÜMÜŞ 111

6. BÖLÜM: SEVDA OTU, YABANCI YUMRULAR
VE DEĞERLİ PİRİNÇ 143

DÖRDÜNCÜ KISIM

AVRUPA'NIN DÜNYADAKİ YERİ 163

7. BÖLÜM: PATATES GÜCÜ,

PATATES ZARARLILARI 165

8. BÖLÜM:

AĞAÇLARDA YETİŞEN SERVET 203

BEŞİNCİ KISIM

AFRİKA'NIN DÜNYADAKİ YERİ 237

9. BÖLÜM: ÇORBA GİBİ 239

10. BÖLÜM: KAÇAKLAR ORMANI 271

Sonsöz

HAYATIN AKIŞI 305

Zaman Çizelgesi 313

Terimler Sözlüğü 319

Dizin 323

İzinler 329

Giriş

KİTAP HAKKINDA

BU KİTAP TÜM DÜNYA HAKKINDA YAZILMIŞ OLSA da her şey bir bahçede başladı.

Yirmi yılı aşkın bir süre önce, yüz farklı çeşitte domates yetiştiren yerel üniversite öğrencileri hakkında bir gazete haberi gördüm. Çalışmalarına göz atmak isteyen ziyaretçilere kapıları açıktı. Domatesleri çok sevdiğimden, sekiz yaşındaki oğlumu da yanıma alıp oraya uğramaya karar verdim. Üniversite serasına vardığımızda çok şaşırdım. Daha önce hiç bu kadar farklı boyut, şekil ve renkte domates görmemiştim.

Bir öğrenci bize numuneleri sundu. Dikkat çekici derecede yumrulu bir domates, eskimiş tuğla rengindeydi ve kök kısmının etrafında koca koca yeşil-siyah lekeleri vardı. Tadı o kadar yoğun ki anında ağzımı sulandırdı. Öğrenci, bunun siyah Tula domatesi olduğunu söyledi. Bu bir “ata tohumu” domatesti, eski bir türdü. On dokuzuncu yüzyılda Rusya’nın güneyinde, Ukrayna’da yetiştirilmişti.

“Domateslerin Meksika’dan geldiğini sanıyordum,” dedim. “Ne demeye Ukrayna’da domates yetiştiriyorlar?”

Öğrenci bana domates, acı biber ve fasulyelerin (yeşil değil de kırmızı olanlar) ata tohumlarını gösteren bir katalog verdi. Üç mahsulün de kökeni Amerika kıtasıydı ama katalogda denizaşırı ülkelerden gelen pek çok farklı çeşit de

(solda)
Siyah Tula
ve
Siyah Kırım
domates
fidesi.

vardı: Japon domatesleri, İtalyan biberleri, Kongo fasulyeleri. Bu tuhaf ama lezzetli domateslerden biraz daha istediğim için birkaç tohum sipariş ettim, onları plastik kaplarda filizlendirdim ve fideleri bir bahçeye ektim; daha önce hiç böyle bir şey yapmamıştım.

Biraz araştırma yaptığımda, öğrenciye sorduğum sorunun anlamsız olduğunu idrak ettim. Domateslerin kökeni muhtemelen Meksika değil, Güney Amerika'nın And Dağları'ydı. Bugün hâlâ orada yetişen yabancı domates türleri ise küçüktür ve sadece bir tanesi (zor da olsa) yenilebilir. Gerçek sır, domateslerin Ukrayna veya Japonya'ya nasıl vardığı değil; günümüz domateslerinin atalarının Güney Amerika'dan çıkıp, bitki ıslahçıları tarafından daha büyük, daha kırmızı ve (en önemlisi) daha yenilebilir hale getirildikleri Meksika'ya doğru nasıl yol aldığıdır. Yararsız yabancı domatesler binlerce kilometre boyunca neden taşındı? Güney Amerikalılar domatesten faydalanmayı neden öğrenmedi? Nasıl oldu da Meksika'daki insanlar ihtiyaçlarını karşılamak üzere bitkiyi değiştirmeye başladılar?

Bu sorular benim uzun süredir ilgi duyduğum bir konuya temas etti: Amerika kıtasının asıl sakinlerine. *Science* dergisi muhabiri olarak, uzun zaman önce Amerika kıtasında yerleşik olan toplumların büyüklüğü ve gelişmişliğiyle ilgili yeni bulgular üzerine araştırmacılarla konuştum. Sonunda, Kristof Kolomb'un 1492'deki keşfinden önceki Amerika kıtasının tarihini konu alan 1491 adlı kitabımı yazdım. Bahçemdeki domatesler bu tarihin birazını DNA'larında taşıyordu.

Kolomb'dan Sonra

Domateslerim Kolomb'dan sonraki tarihin de bir kısmını taşıyordu. Avrupalılar, on altıncı yüzyıldan başlayarak domatesleri dünyanın dört bir yanına götürdüler. Çiftçiler

zehirli olmadığına ikna olduktan sonra bu garip kırmızı baloncukları Afrika'dan Asya'ya uzanan geniş alanlara ektiler. Bitkinin ekildiği her yerde küçük çapta bir kültürel etkisi oldu. Bazen bu etki o kadar da küçük değildi – Güney İtalya'yı domates sosu olmadan hayal etmek neredeyse imkânsız olur.

Yine de, bir coğrafyacı ve tarihçi olan Alfred Crosby'nin *Avrupa Ekolojik Emperyalizmi* adlı kitabıyla karşılaşana kadar, domates gibi bir yerden diğerine nakledilen bitkilerin yemek tabağının ötesinde bir rol oynayabileceğini kavrayamadım. Başlığın neye atıfta bulunduğunu merak ederek kitabı elime aldım. İlk cümle sayfadan fırlayıp çıktı sanki: “Avrupalı göçmenler ve onların torunları her yerdeler; buna bir açıklama gerekiyor.”

Kesinlikle. Çoğu Afrikalı Afrika'da, çoğu Asyalı Asya'da ve çoğu Amerika Yerlisi de Amerika kıtasında yaşar. Buna rağmen, Avrupa kökenli insanlar, Avustralya, Amerika ve Güney Afrika gibi uzak ülkelere oldukça yayılmış haldeler. Kendilerini başarıyla naklettiler. Ama neden? Bunu anlamak, Ukrayna'daki domatesleri anlamak kadar zor.

Eskiden tarihçiler Avrupa'nın tüm dünyaya yayılmasını Avrupalıların üstünlüğü olarak açıklardı. Avrupalıların, topraklarını fethedip kolonileştirdikleri kültürlerden daha gelişmiş sosyal sistemlere, bilime, gemilere ya da silahlara sahip olduklarını savunurlardı. Fakat Crosby, uzun vadede Avrupa'nın en önemli avantajının biyolojik olduğunu savundu. Kitadan kıtaya yelken açan Avrupalı gemiler, sadece insanları değil –bazen bilerek bazen bilmeyerek– bitki ve hayvanları da yanlarında taşıyordu. Kolomb'dan sonra, yüzyıllardır birbirinden ayrı olan ekosistemler aniden bir araya geldiler; Crosby bu süreci Kolomb Takası olarak adlandırdı. Bu takas, mısırı (darıyı) Afrika'ya, tatlı patatesi

Doğu Asya'ya, atları ve elmaları Amerika'ya ve ışkın otu ile okaliptüsü Avrupa'ya taşıdı. Aynı zamanda pek çok böcek, ot, bakteri ve virüs de oradan oraya taşınıp durdu.

Kolomb Takası'na neden olan insanlar için yaptıkları şeyi tam olarak anlıyor ya da kontrol ediyor denemezdi belki, ancak takas Avrupalıların dünyanın çoğunu dönüştürmesine imkân tanıdı. Amerika'yı, Asya'yı ve daha küçük bir ölçekte de Afrika'yı ekolojik bakımdan Avrupa'ya benzer hale getirdiler. Avrupalıların rahatça –bazen oralarda daha önce yaşamış insanlardan çok daha rahat bir şekilde– kullanabileceği yeni yaşam ortamları yarattılar. Crosby, bu ekolojik dönüşümün İngilizlere, Hollandalılara, Fransızlara, İspanyollara ve Portekizlilere kendi denizaşırı imparatorluklarını kazanmak için ihtiyaç duydukları sınırı verdiğini iddia etti.

Crosby'nin kitapları, yeni bir çalışma alanının yükselişine katkıda bulundu: Çevre Tarihi. Bir diğer yeni alan, Atlantik araştırmaları, Atlantik Okyanusu sınırındaki kültürler arasında birçok önemli etkileşimi inceledi (Aynı yaklaşım Pasifik Okyanusu için de uygulanmaktadır). Bu alanlardaki araştırmacılar, modern bileşik medeniyetimizin nasıl oluştuğuna dair yeni bir resim ortaya koymaktadır.

Bugün, dünyanın tüm ekonomi ve kültürleri arasında gittikçe sıklaşan bağlantı ağı için *küreselleşme* terimini kullanıyoruz. Küreselleşme, on altıncı yüzyıl Avrupalılarının geliştirmekte olan Asya ticaretine katılmak istemesiyle başladı. Bu istek, Kolomb ve diğer seyyahların seferlerinin önünü açtı. On dokuzuncu yüzyıl itibarıyla ekonomik ticaret sistemi, –biyolojik açıdan neredeyse bir anda– dünyayı tek bir biyolojik sistem haline getirmişti. Bu sistemi oluşturmak, Avrupa'nın, günümüz dünyasını şekillendiren

(solda)
Aralarında
sol üst ve sağ
alt köşelerde
görülen Siyah
Tula'nın da
bulunduğu
çeşitli ata
tohumu
domatesler.

siyasi gücü birkaç yüzyıl boyunca elinde tutmasına yardımcı oldu. Atalarımız internete, hava yolculuğuna, genetiği değiştirilmiş bitkilere veya bilgisayar ortamındaki uluslararası borsalara sahip değildi. Yine de, dünya piyasasının nasıl oluşturulduğuna ilişkin kayıtları okuduğumuzda, *hem* muazzam ekonomik kazanımlar *hem de* ekolojik ve toplumsal dönüşüm getiren küreselleşme ile ilgili güncel tartışmaların yankılarını duyuyoruz.

Yeni araştırmalara göre Kolomb'dan sonra yaşanan şey, iki eski dünyanın –Afrika'yı Avrasya'dan ayrı sayarsanız üç– çarpışmasıyla yeni bir dünya oluşmasından farksızdır. Kolomb'un seferi, Yeni Dünya'nın keşfini değil, şu an içinde yaşadığımız yeni dünyanın yaratılışını ilan etti.

Bu kitabın konusu da bu dünyanın nasıl yaratıldığıdır.

Bu Kitap Ne Değildir?

Buradan modern “dünya sistemi” kökenlerine ilişkin eksiksiz bir araştırma beklemeğin. Bu konu tek bir kitap için fazla kapsamlıdır. Dünyanın bazı yerlerini tamamen atlادم. Bazı önemli olaylara pek değinilmedi. Bunun yerine, bu kitapta, benim için özellikle önemli, iyi belgelenmiş ve ilginç görünen alanlara yoğunlaştım. Hikâye, her kısımda iki bölüm olmak üzere toplam beş kısımda gelişiyor.

“Birinci Kısım” Kolomb ile başlıyor; onun seferi ve Avrupa ile Asya arasındaki ticareti başlatan diğer seferlerin yaşam tarihinde yeni bir döneme nasıl hayat verdiğini gösteriyor. Biyolojik dünya, yüz milyonlarca yıldır ilk kez bir araya geldi. Dünya ticareti, kolonileştirme ve kaynak kullanımı da birleşti.

“İkinci Kısım” ve “Üçüncü Kısım” Atlantik Okyanusu ile Pasifik Okyanusu genelindeki ayrık ama bağlantılı değişimleri; Kolomb Takası'nın iki yarısını ortaya koyuyor. “İkinci Kı-

sım”, Atlantik boyunca gerçekleşen takasları inceliyor. Odak noktası, yeni bir ürün uğruna yaşanan ilk küresel çılgınlık ve Amerika kıtasında Afrikalı köle ticaretinin şekillenmesine yardımcı olan yeni ve ölümcül bir hastalığın gelişi oluyor. “Üçüncü Kısım”, odak noktasını Güney Amerika’dan Çin’e, devasa gümüş nakliyatlarıyla küreselleşme çağının başladığı yer olan Pasifik’e kaydırıyor. Ancak, Çin’e nakledilen tek şey zenginlik değildi. Kolomb Takası’nın ekolojik kısmı Çin tarihinin gidişatını değiştirdi.

“Dördüncü Kısım”, Kolomb Takası’nın iki devrimdeki rolünü gösteriyor: Tarım Devrimi ve Sanayi Devrimi. Her biri dünyanın yeni bölgelerine nakledilen iki bitki türü bu devrimleri hızlandırdı ve Batı’nın dünyadaki kontrol gücü olarak ortaya çıkmasına yardımcı oldu.

“Beşinci Kısım”da, “İkinci Kısım”dan bir konu seçiyor ve insanlık açısından en önemli takası inceliyorum: Köle ticareti. Bu bölüm, kölelik karşıtı ahlaki tartışmalardan ziyade, köleliğin nasıl işlediğine ve sonrasında ortaya çıkan etkilere odaklanıyor. Bugün kölelik her ülkede yasaklanmıştır; okuyuculara insan alıp satmanın yanlış olduğunu söylememe gerek yok. Yine de bugün pek çok kişi, köleliğin geçmişte ne kadar yaygın olduğunu ya da dünyayı ne kadar değiştirdiğini bilmez.

Geçmişe artık, ekoloji ve ekonomi tarafından yönlendirilen yoğun, bütünleşik bir yer gözüyle bakıyoruz. Bu, kahraman gezginlerin, dâhi mucitlerin ve teknolojik veya siyasi üstünlükler kazanan imparatorlukların hikâyeleriyle büyüyen benim gibi insanlara şaşırtıcı gelebilir. Yine de, geçmişin bu şekilde görülmesinde bir ihtiyaç var. Bu, her bir bölgenin insanlığın hikâyesinde bir rol oynadığını ve hepimizin bu gezegendeki hayatın daha büyük ve karmaşık gelişimine katkıda bulunduğunu hatırlatıyor.

Bahçeye Dönüş

Ben bu kelimeleri yazarken, sıcak bir Ağustos günü yaşıyor. Ailem bahçemizdeki ilk domatesleri dün topladı. Onlarca yıl önce kolej serasını ziyaret edişimin ardından düzenlediğim bahçenin gelişmiş hali bu.

Katalogdaki ilk tohumları ektikten sonra, neden bu kadar çok insanın bahçe işleriyle oyalanmayı sevdiğini keşfetmem uzun sürmedi. Domateslerle uğraşmak, çocukken kumdan kaleler inşa etmek gibiydi. Bu dünyadan kaçıyor ve başka bir dünyada kendime ait bir yer yaratıyordum. Toprağın üzerine çökmüş, *ev* kelimesi gibi sakin ve rahatlatıcı bir zamansızlığa sahip küçük bir bahçe hazırlıyordum.

Bu, biyologlara boş laf gibi gelebilir. Domates bahçem; fesleğen, patlıcan, dolmalık biber, lahana, pazı, envai çeşit marul ve yeşillik ile birkaç çuha çiçeğine ev sahipliği yapıyor. Bu türlerden bir tanesi bile bahçemin binlerce kilometre civarında doğmadı. Mısır veya tütün de yakınlardaki çiftliklerde yetiştirilmedi. Komşularımın inekleri, atları ve evcilleştirdikleri kedileri de aynı derecede yabancı. Bahçem, geçmiş insan dolaşımı ve etkileşiminin biyolojik bir kayıdır.

Dünya, Kolomb'dan bu yana diğer topluluklardan bitkiler, hayvanlar, ürünler ve fikirler alıp bunları kendilerine mal eden, yeni şeyleri kendi ihtiyaçlarına göre uyarlayan ve dönüştüren insan toplulukları gördü. Muhtemelen Antarktika'nın bazı parçaları hariç, dünya üzerindeki her yer bu süreçle değişti. Beş asırdır, sürekli etkileşimin kırılcılığı ve kargaşası bizim normalimiz durumunda. Bahçem, egzotik bitkiler sergisiyle buna küçük bir örnektir.

Yine de, bu domatesler Ukrayna'ya nasıl geldiler? Bu kitap, bu soruyu sorduğum ilk andan uzunca bir süre sonra, cevabı öğrenmek için sarf ettiğim bütün çabayı temsil ediyor.

—CCM

Kâsenin orta-
sağ köşesinde
görülen
Siyah Tula
dahil olmak
üzere çeşitli
ata tohumu
domatesler.

Dizili taşlar,
Kristof Kolomb'un
Amerika kıtasında
kahçı bir üs
oluşturmaya
çalıştığı ilk yer olan
La Isabela'daki yok
olmuş yapıların
hatlarını gösteriyor.

A scenic landscape photograph serves as the background for the book cover. It features a red dirt path leading through green vegetation and small red flowers towards a blue sky. A tree branch is visible in the upper left corner.

BİRİNCİ KISIM
TEK DÜNYA

İKİ YÜZ ELLİ MİLYON YIL ÖNCE dünyada biliminsanlarının Pangaea (süper kıta) diye adlandırdığı kocaman, tek bir kıta vardı. Bu dev kara kütle, jeolojik kuvvetler tarafından parçalandı. Avrasya ve Amerika bölünerek dünyayı farklı ekolojik alanlara ayırdı. Pangaea'nın iki yarısı zamanla bir sürü farklı bitki ve hayvan topluluğu geliştirdi. Kristof Kolomb'un seferi ise Pangaea parçalarını yeniden birleştirmeye yaradı. Kolomb Takası da bu yolculukla başladı. Biyologlara göre bu, dinazorların ölümünden bu yana dünya yaşam tarihinin en önemli olayıdır.

Dünyanın tekrar birleşmesi, insanlık üzerinde büyük etkileri olan muazzam bir ekolojik dönüşüm getirdi. Kolomb Takası tarihin büyük kısmını görünmez bir dalga gibi sarmış; kral ve kraliçeleri, köylüleri ve din adamlarını yerlerinden etmiştir. Kolomb'un seferiyle tetiklenen bu ekolojik ve ekonomik değişim dalgası, modern dünyanın kurucu olaylarından biriydi.

1. BÖLÜM

İKİ ANIT

ETRAFTA KİMSELER YOKTU. BEN BUGÜNKÜ DOMİNİK Cumhuriyeti'nde bulunan, büyük Karayip adası Hispanyola'nın kuzey kıyısında durmuş, kırmızı toprağın üzerindeki sıra sıra taşların oluşturduğu dağınık dikdörtgenlere bakarken, etraftaki tek ses kıyıya vuran dalgalardan geliyordu. Bu taşlar, arkeologlar tarafından ortaya çıkarılan ve artık yok olmuş yapıların dış duvarlarıydı. Yapılardan bir tanesinin duvarları diğer yapılarınkinden bir parça daha ihtişamlıydı. Girişinde muhafız gibi dikilen bir tabela vardı: “*Casa Almirante*”, yani “Amiral’in Evi”. Öğrencilerin nesiller boyu Yeni Dünya'nın kâşifi diye adını öğrendiği adamın, Okyanus Amirali Kristof Kolomb'un Amerika kıtasındaki ilk konutunu işaret ediyordu.

İspanya'nın Amerika kıtasında kalıcı bir üs kurmaya çalıştığı ilk teşebbüs olan bu topluluğa Kolomb'un verdiği isim La Isabela'ydı. (Vikingerler, günümüzde Kanada'nın olduğu yerde beş yüz yıl önce bir köy kurmuşlardı, ama burası uzun süre varlığını sürdüremedi.) Bugün, La Isabe-

la neredeyse unutuldu. Kolomb'un şanına da gölge düştü. Bugünlerde benim okul yıllarıma kıyasla daha az hayranlık uyandırıyor, daha önemsiz görülüyor. Eleştirmenler onun Amerika kıtasını şans eseri bulan, zalim, aklını kaçırmış bir adam olduğunu söylüyor. Adam gerçekten de imparatorluğun sömürgeleştirici kuvvetlerinin bir temsilcisiydi ve gelişi Amerika kıtasının asıl sakinleri için bir felaketti. Yine de Amiral'i hatırlamaya devam etmeliyiz. Kolomb, şimdiye kadar dünya üzerinde var olan tüm insanlar arasında, yaşamın tarihinde yeni bir çağ başlatan tek kişidir.

La Isabela

2 Ocak 1494'te, Amiral'in La Isabela'yı kurduğu gün doğan bebekler, engeller ve ayrımlarla dolu bir dünyaya geldiler. Batı Avrupa ve Doğu Asya arasındaki doğrudan ticaret ve iletişim, aradaki Müslüman ülkeler tarafından büyük ölçüde engellenmişti. Sahra Çölü'nün güneyinde kalan Afrika'nın Avrupa ile bağlantısı çok azdı, Güney veya Doğu Asya ile hemen hemen hiç yoktu. Doğu ve Batı Yarımküreler birbirlerinin varlığından neredeyse tamamen habersizdi.

Bu bebeklerin torunları olduğunda, Afrikalı köleler Amerika kıtasında Çin'e satılacak gümüşü çıkarıyor, İspanyol tüccarlar Asya'dan Meksika'ya ipek ve kaliteli seramiklerin en son sevkiyatlarını sabırsızlıkla bekliyor, Hollandalı denizciler Afrika'nın Atlantik kıyılarındaki insanları Hint Okyanusu'ndan çıkarılan deniz kabuklarıyla takas edip köleleştiriyor ve Karayipler'den gelen tütün Avrupa'dan Filipinler'e kadar varlıklı ve güçlü şehirlerin üzerine büyüsünü salıyordu. Uzun mesafeli ticaret binlerce yıldır mevcuttu, ancak dünya çapındaki bu etkileşimin bir

benzeri daha önce hiç var olmamıştı. Daha önceki ticaret ağlarının hiçbirisi dünyanın iki yarımküresini birbirine bağlamamış ya da dünyanın her iki tarafındaki toplumları sarsacak kadar büyük ölçekte işlememişti. Küreselleşme çağını, yani bazen sarsıntılı olsa da şimdilerde yaşanabilir tüm dünyayı içeren mal ve hizmet alışverişini Kolomb başlattı.

Zamanın İspanya kralı ve kraliçesi, Kolomb'un ilk seferine gönülsüzce destek vermişlerdi. O günlerde okyanus ötesi seyahat, bugünkü uzay uçuşu gibi sarsıcı derecede pahalı ve riskliydi. Kolomb, Asya'ya giden yolu bulduğuna inansa da, 1493 yılının Mart ayında bu ilk seferden altın süs eşyaları, parlak renkli papağanlar ve hepsi Karayip-ler'den alınmış on kadar Amerikan Yerlisi esir getirerek döndüğünde her şey değişti. Yalnızca altı ay sonra, hevesli kral ve kraliçe, Kolomb'u ikinci ve çok daha büyük bir keşfe yolladı. Amaç İspanya için kalıcı bir üs, daha fazla araştırma ve ticaret için bir merkez oluşturmaktı.

Kolomb, Asya'nın bir parçası olduğunu düşünerek Hispanyola'ya ayak bastı ve La Isabela'yı kurdu. Çok geçmeden kolonicilerin yemekleri ve daha kötüsü suları tükendi. Kolomb, sipariş ettiği su fıçılarını kontrol etmeyi atlamıştı: Fıçılar sızdırıyordu. Açlık ve susuzlukla ilgili tüm şikâyetleri göz ardı eden Amiral, adamlarına araziye açıp sebze ekmelelerini, bir kale inşa etmelerini ve yerleşim yerini taş duvarlarla çevrelemelerini emretti. Yeni gelenlerin çoğu bu işleri zaman kaybı olarak gördü. Onlara göre La Isabela zenginlik arayışına, özellikle de altın madenlerine giden yolda sadece geçici bir kamptı. Kolomb, kolonisini bizzat yönetmekle, "muhakkak" yakınlarda bir yerlerde olması gereken Çin'i aramaya devam etmek arasında kaldı. Sonunda adamlarını bahçelerle ilgilenmeleri ve yerlilerin altın madenlerini aramaları için bırakarak Çin'i bulmak üzere yola çıktı.

Koloni Döneminde Hispanyola Haritası

Atlantik Okyanusu

● Köy

🏰 Kale

🏰 Köy ve Kale

Karayip Denizi

Beş ay sonra Kolomb, korkunç derecede hasta halde La Isabela'ya geri döndü. Çin'i bulamamıştı ve La Isabela'da karşısına çıkan da sadece hüsrandı: açlık, hastalık, tükenmişlik ve depoları İspanyol koloniciler tarafından yağmalanan Taino halkıyla sonu gelmeyen çatışmalar. La Isabela mezarlığının hızla dolmasıyla birlikte, Kolomb utanç içinde İspanya'ya doğru yola koyuldu. İki yıl sonra Karayipler'e döndüğünde, La Isabela'dan geriye o kadar az şey kalmıştı ki karaya çıkmaya zahmet bile etmedi. Bunun yerine adasının diğer tarafında, kardeşinin kurduğu Santo Domingo adlı yerleşim yerine çıktı. Kolomb ilk kolonisine bir daha asla ayak basmadı ve orası neredeyse unutuldu.

Yine de, La Isabela devasa bir değişimin başlangıcını ilan etti: Modern Karayip topraklarının yaratılışı. Kolomb ve adamları tek başlarına seyahat etmediler. Böcekler, bitkiler, hayvanlar ve (bakteriler gibi) mikroorganizmalar da onlara eşlik etti. Şekerkamışı (aslen Doğu Asya'daki Yeni Gine'den), buğday (Ortadoğu'dan), muz ve kahve (Afrika'dan) gibi bitkilerle birlikte büyükbaş hayvanlar, koyunlar ve atları Amerika kıtasına getirdiler. Solucanlar, sivrisinekler ve hamamböcekleri, bal arıları, sıçanlar, Afrika otları... Bütün bunlar, onlarla daha önce hiç karşılaşmamış topraklara, hevesli turistler gibi akın ederek Kolomb'un gemilerinden ve peşi sıra gelen gemilerden boşalıverdiler.

Yerliler ve yeni gelenler beklenmedik şekillerde etkileşerek çok büyük bir biyolojik kargaşa yarattılar. Örneğin İspanyol koloniciler 1516 yılında pişirilip yenebilen ve tatlı olmayan bir tür Afrika muzunu getirdiler. Aynı zamanda, farkında olmadan, bitki kökleri ve saplarındaki öz suyunu emen küçük canlıları da muhtemelen yanlarında taşımış oldular: Afrika kabuklu bitleri. Hispanyola'da kabuklu bitlerin hiçbir doğal düşmanı yoktu. Bu nedenle sayıları büyük

bir artış göstermiş olmalı; biliminsanları bu olguya ekolojik yayılış diyorlar. Kabuklu bitlerin yayılması adanın Avrupalı muz çiftçilerini dehşete düşürecek ancak, yerli türlerden birini sevince boğacaktı: Tropik ateş karıncası. Bu karıncalar, kabuklu bitlerden kalan şekerli atıkları yemeye bayıldıklarını keşfettiler. Kabuklu bitlerin sayısındaki büyük artış, ateş karıncası sayısına da aynı şekilde yansımış olabilir.

Bu sadece bir akıl yürütme. Oysa 1518 ve 1519 yıllarında olup bitenler birer gerçek. O yılları yaşamış bir misyoner papaza göre, Hispanyola'daki İspanyol plantasyonları ve meyve bahçeleri "kökten uca" kadar ateş karıncaları tarafından yok edildi. "Sanki gökten alevler düşmüş ve onları yakmıştı." "Bitmek tükenmek bilmeyen karıncalar" Santo Domingo'daki evleri sardı, insanları sokup çatıları simsiyah kapladı; zeminleri öyle bir sarmışlardı ki insanlar ancak yatakların bacaklarını suyla dolu çanakların içine koyarak uyuyabiliyorlardı. Bunalan ve dehşete kapılan İspanyollar evlerini böceklerle bırakıp gitti ve Santo Domingo bir süreligine "tahliye edildi."

Kolomb Takası'nın insan perspektifinden bakılınca en çarpıcı etkisi bizzat insan türü üzerinde olmuştu. 2003 yılında yapılan titiz bir araştırma birkaç yüz binlik bir nüfusa işaret etse de Avrupalılar geldiğinde Hispanyola'da kaç kişinin yaşadığını hiç kimse bilmiyor. Gerçek sayı ne olursa olsun, Avrupa etkisi korkunçtu. 1514 yılında sadece 26 bin Taino kalmıştı. Bölgedeki bir İspanyol bilginine göre otuz dört yıl sonra hayatta kalan Taino sayısı beş yüzden azdı. Tainoların yok edilmesi Santo Domingo'yu yoksulluğa sürükledi, çünkü koloniciler kendi işgücünü ortadan kaldırmıştı.

Felakette İspanyol zulmünün de payı vardı, fakat Kolomb Takası daha büyük bir nedendi. Kolomb öncesi Amerika kıtasında Avrupa'da ve Asya'da sıkça rastlanan salgın hastalıklardan hiçbiri yoktu. Çiçek hastalığı, grip, hepatit, kızamık ve viral zatürreye neden olan virüsler bilinmiyordu. Tüberküloz, difteri, kolera ve tifoya neden olan bakteriler de öyle. Avrupa'dan okyanusun ötesine gönderilen tüm bu hastalıklar Hispanyola nüfusunu çarpıcı bir hızda tüketti. On altı ve on yedinci yüzyıllarda yeni mikroorganizmalar Amerika kıtasına yayılmış, bir kurbandan diğer kurbanda sıçrayıp yarımküredeki insanların en az dörtte üçünü öldürmüştü. Bu hastalıkların Avrasya'da binlerce yılda yaşattığı acı, Amerika'da onyıllar içine sıkıştırılmış gibiydi. Bütün insanlık tarihi boyunca buna benzer bir nüfus kıyımı daha görülmemiştir.

KOLOMB'U ÖLDÜREN NEYDİ?

LA ISABELA'DAKİ ÇARESİZCE SUSUZ KALAN KEŞİF ekibi nehirlerden su içti. Bazı araştırmacılar, Kolomb ve adamlarının tropikal Amerika'ya özgü bir bakteriden kaynaklanan "şigeloz" hastalığına bu yüzden yakalandıklarına inanıyorlar.

Şigeloz bakterisi, dışkılarda, hayvanların ve insanların katı atıklarıyla taşınır. Kirli su vasıtasıyla yeni konaklara girebilir. Bakteriden etkilenen insanlar, bir özbağışıklık sistemi hastalığı olan Reiter sendromu geliştirebilir. Reiter sendromundan mustarip olanlar, gözleri ve bağırsakları da dahil olmak üzere bedenlerinin büyük bölümleri şişmiş ve iltihaplanmış gibi hissederler. Kolomb, La Isabela'ya vardktan birkaç ay sonra bu belirtilere şiddetle maruz kaldı. Yazıları, bu ıstırapının acı dolu ataklarla yıllar boyu düzensizce devam ettiğini, bazen göremediğini ya da yü-

rümediğini, bazen gözlerinin kanadığını ortaya koyuyor. Reaktif artrit olarak da bilinen Reiter sendromu konusunda uzman olan Dr. Frank Arnett, "Çoğu insan Kolomb'un eli ayağı tutmayan bir adam olarak öldüğünün farkında değil," diyor. "Yatalak kalmıştı. O kadar çok ağrısı vardı ki, ne yazı yazabiliyor ne ayakta durabiliyordu. Çok hastaydı."

Reiter sendromu her zaman ağrılı ve bazen de ölümcüldür. Bazı biliminsanlarının inandığı üzere, yıllar sonra elli dört yaşındayken Amiral'in ölümüne bu sebep oluyorsa ve sendromun nedeni şigelloz enfeksiyonuysa, Kolomb bizzat Kolomb Takası'nın ilk kurbanlarından biri oldu.

Kristof Kolomb
ölüm döşğinde,
bir ressamın 1893
yılındaki tasviriyle.

Kolomb Feneri

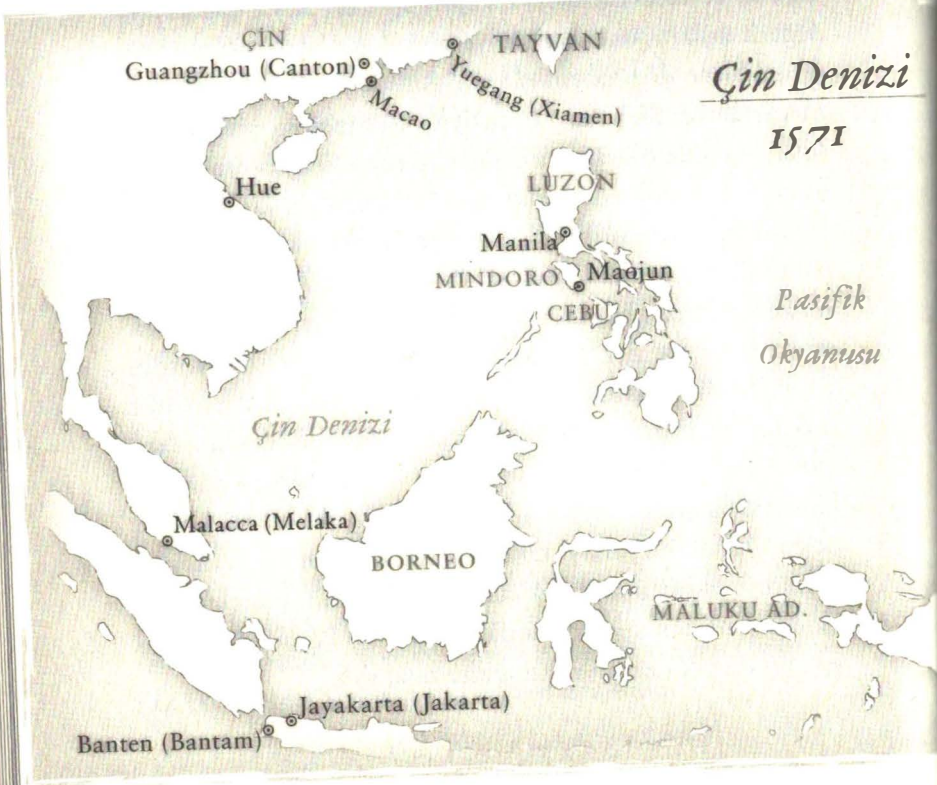
Dominik Cumhuriyeti'nin başkenti Santo Domingo'dan huzur dolu, fısıltılı bir nehir geçer. Batı kıyısında, Kristof Kolomb'un ilk oğlu Diego'nun sarayına da ev sahipliği yapan bir koloni kasabasının taştan kalıntıları vardır. Doğu kıyısında, devasa bir haç şeklinde tasarlanmış, kocaman, boyalı bir beton tepeciği yükselir; üzeri gökleri işaret eden ışıklarla kaplıdır. Kolomb Deniz Feneri, Amiral için yapılan bir anıt olarak 1992 yılında tamamlanmıştır.

Kolomb için büyük bir anıt fikri 1852'de ortaya atıldı ancak, anıtın inşa edilmesi yaklaşık yüz elli yıl sürdü. O tarihten bugüne kadar, Kolomb hakkındaki fikirler değişti. Kahraman bir kâşif, bir lider ve Amerika'ya Tanrı'nın sözünü getiren bir elçi olarak görüldüğü günlerden; birçokları tarafından vahşi, açgözlü, fanatik ve beceriksiz olarak değerlendirildiği günlere geldi. Her halükârda, seferlerine dair bir anıt olması gerekir mi? Belki de zamanının en iyi belgelenmiş hayatlarından birini yaşamış olmasına rağmen, bu cevaba ulaşmak zor.

Hayatı boyunca, kimse onu Kolomb veya Colombus olarak tanımadı. İtalyan ailesi tarafından Cristoforo Colombo adıyla vaftiz edildi ancak 1483'te İspanya'ya taşındıktan sonra kendisini Cristóbal Colón olarak adlandırdı. Düşüncelerine aşırı kişisel hırs ve derin dini inanç hâkimdi. Belki de sıradan köklerinden utandığı için, tüm yetişkinlik yaşantısını soyluluk unvanı kazanacak bir hanedan kurmaya çalışarak geçirdi. İspanya'nın Çin ile ticaret ilişkileri kurabileceğine inanıyordu; sonuçta edinilecek zenginlik, İspanyol yöneticilerin İslami denetim altındaki Ortadoğu'nun İncil'de bahsedilen Kutsal Toprakları fethetmesine imkân sunacaktı. Kolomb, Çin'e giden bir deniz yolu bularak bu ticareti başlatan kişi olmak istiyordu.

Kolomb'un planının merkezinde dünyanın büyüklüğü ve şekli hakkındaki görüşleri vardı. Nesiller boyunca öğrencilere öğretilen, Kolomb öncesi Avrupa'da dünyanın düz olduğunun düşünülüyordu. Ama gerçek hiç de öyle değildi. Biliminsanları, dünyanın geniş ve yuvarlak olduğunu on beş yüz yıldır biliyorlardı. Kolomb her iki gerçeğe de itiraz etti. Dünyanın yuvarlak değil armut şeklinde olduğunu savundu. Bu konu, büyüklüğü kadar önem arz etmiyordu ve Kolomb bu noktada son derece yanılıyordu. Çünkü gezegeni gerçekte olduğundan yaklaşık beş bin mil daha kısa sanıyordu.

Kolomb'un öngörüsü, İspanyol hanedanını cezbetmişti. Diğer zengin ve güçlü Avrupalılar gibi, onlar da Çin'in bolluğuna ve ince zevklerine kapılmışlardı. Asya ipeklerine, değerli taşlara, baharatlara ve porselen olarak bilinen ince seramiklere göz koymuşlardı. Ancak İslam dinine bağlı tüccarlar ve devletler –Hristiyan Avrupa'nın yüzyıllardır savaş halinde olduğu milletler– Avrupa ile Çin arasındaki kara ticaret yolunda bulunuyordu. Daha da kötüsü, İtalya'nın ticaret şehirleri Venedik ve Cenova İslami güçlerle çoktan bir anlaşma imzalamış, Asya ticaretini kontrol altına almıştı. Portekiz, bu istenmeyen arabulucuları alt etmek için Afrika'nın her yanına gemi göndermeye çalışıyordu; uzun, riskli ve pahalı bir yolculuktan bu. Kolomb, İspanya hükümdarlarına daha kolay bir yol olduğunu söyledi: Batı, yani Atlantik Okyanusu'nun karşı kıyısı. Avrupa'dan Atlantik Okyanusu boyunca batı yönünde ilerleyerek Çin'in doğu kıyısına ulaşmayı umuyordu. Maalesef bu planı için mesafeyi olduğundan çok daha kısa tahmin etmekle kalmadı, aynı zamanda Amerika kıtası ve Pasifik Okyanusu'nun da yol üzerinde olduğunu bilemedi.

Amiral, 1492'de Amerika kıtasına ayak bastıktan sonra, doğal olarak, fikirlerinin doğruluğunun kanıtlandığını ve Asya'ya ulaştığını iddia etti. Hoşnut olan hükümdarlar onu onurlandırıp bir servetle ödüllendirdiler. Kolomb, 1506 yılında, etrafı sevgi dolu bir aileyle çevrili zengin bir adam olarak öldü; ama yine de keyifsizdi, sadece hastalıklarından dolayı da değil. Kişisel ve coğrafi başarısızlıkları, çoğu ayrıcalığının İspanyol mahkemesi tarafından elinden alınmasına ve kenara itilmesine sebep oldu.

Bu büyük umutlar ve hayal kırıklığı karışımının neredeyse aynısı, Kolomb Feneri için de geçerlidir. Batı Yarımküre ülkeleri 1923'te Amiral için bir anıt yapılmasını kararlaştırsalar da anıtın inşa edilmesi altmış yıl sürdü. Bu zaman zarfında, biraz da Dominik Cumhuriyeti yıllar boyunca Rafael Trujillo adında bir tiran tarafından yönetildiği için, anıta verilen uluslararası destek zayıfladı. Trujillo'nun hükümdarlığı barbarcadı ve deniz feneri projesini desteklemek, dik-tatörü desteklemek gibi görülüyordu.

Birçok ülke anıtın açılışını boykot etti. Protestocular polis barikatlarına ateş açarak Kolomb'u "bir ırkı yok eden kişi" olarak nitelendirdiler. Anıtın çevresindeki tecrit edilmiş gecekondü mahallelerinde yaşayan insanlar, gazetecilere verdikleri demeçlerde, Kolomb'un böyle onurlandırılmayı asla hak etmediğini belirttiler.

İnandıkları şey anlaşılabilir, ancak hatalı. Seferleriyle başlattığı Kolomb Takası'nın geniş kapsamlı etkileri yü-

(sol üstte)

Kolomb'un anısına yapılan, Santo Domingo'daki bu devasa, haç biçimli yapı 1931'de genç İskoç mimar Joseph Lea Gleave tarafından tasarlandı: Gleave, Kolomb'un en önemli rolü olduğunu düşündüğü şeyi taşlara yansıtmaya çalıştı: Hristiyanlığı Amerika'ya taşıyan kişi. Siyasi tartışmalar, anıtın yapımını altmış sene geciktirdi.

(altta)

Harita: Çin Denizi, 1571

zünden, Kolomb'un yolculukları bir zamanlar ekolojik açıdan farklı olan yerlerin birbirlerine daha fazla benzediği yeni bir biyolojik çağın başlangıcı oldu. Bu açıdan, dünyanın bir zamanlar ayrı olan bölümleri, tıpkı Amiral'in umduğu gibi, birbirine bağlanmış oldu. Santo Domingo'daki deniz feneri, Kolomb'un şahsına dair bir anmadan ziyade, onun neredeyse yanlışlıkla yarattığı dünyanın, yani bugün içinde yaşadığımız dünyanın kutlanışı olarak görülmelidir.

Manila'daki Heykeller

Ada ülkesi Filipinler, Japonya'nın güneyindeki Batı Pasifik bölgesindedir. Başkent Manila'daki bir parkta, tepesinde gerçeğe uygun boyutlarda iki adam heykeli bulunan, mermer bir sütun vardır. Adamlardan biri haç taşıırken diğeri kılıç taşır. Bu anıt, Santo Domingo'daki Kolomb Feneri'ne kıyasla küçüktür ve turistler tarafından nadiren ziyaret edilir. Yine de bu, tüm dünyada, küreselleşmenin kökenlerinin tasviri olarak tanımlanmaya en uygun şeydir.

Kılıç tutan adam, modern Manila'nın kurucusu Miguel López de Legazpi'dir. Haç taşıyan adam ise, Legazpi'ye ait beş İspanyol gemisini 1564'te Pasifik üzerinden geçerek Meksika'daki İspanyol kolonisinden Filipinlere götüren denizci, Andrés Ochoa de Urdaneta y Cerain'dir. Yakın dost olan bu iki kuzen, birlikte Kolomb'un başaramadığı şeyleri gerçekleştirdiler. Batıya doğru sefere çıkıp Çin ile ticaret kurdular. Nasıl ki Kolomb dünyanın ekolojik açıdan birleşmesini başlattıysa, onlar da ekonomik açıdan birleşmeyi başlattılar.

Urdaneta'nın ikinci başarısı, Meksika'ya nasıl geri döneceğini bulmaktı. Keşif grubunun Filipinler'e giderken izlediği rotayı öylece takip edemezdi, çünkü gemileri batıya doğru körükleyen ticaret rüzgârları [alizeler] dönüşlerini

Miguel López de Legazpi ve Andrés de Urdaneta, Pasifik Okyanusu aracılığıyla gümüş ticaretini başlattı. Manila'daki bir parkta bulunan bu heykel, muhtemelen dünyada küreselleşme anıtı olarak kabul edilmeye en uygun heykeldir.

engellerdi. Urdaneta, dâhiyane bir kaptanlıkla, doğu yönünde ilerlemeden önce kuzey uca doğru seyrederek akıntılardan kurtuldu. Böylece, gemilerin uzun yıllarca takip edecekleri bir rota oluşturdu.

Bu sırada, isyan ve hastalık yüzünden düzeni bozulan ve İspanya'nın rakibi Portekiz'den gelen gemiler tarafından taciz edilen Legazpi, yavaş yavaş Filipin adalarında İspanyol etkisini yaymaya başlamıştı. Sonunda, adamlarından bazıları Filipinler'in altın ve balmumuna karşılık porselen, ipek, parfüm ve başka malları değiş tokuş etmek için Çin'den gelen iki tane ticari yelkenliyle temas kurdular. Çinliler, Avrupalıların Filipinler'e varmış oldukları haberiyle vatanlarına döndüler. Şaşırtıcı bir şekilde, Avrupa batıda olmasına rağmen bu yabancılar Çin'e doğudan gelmişti. Ayrıca, Avrupalı "barbarların" Çin'de son derece arzu edilen bir malları vardı: Gümüş. İki yıl sonra ipek, porselen ve başka mallarla yüklü üç Çin yelkenlisi Legazpi'nin Manila'daki keşif bölgesinde ticaret yapmak üzere Filipinler'de görüldü. Çinliler malları karşılığında İspanyol gümüşünün her bir zerresini aldılar.

Sonraki iki yıl daha fazla yelkenli geldi. Çin'in gümüşe, Avrupa'nınsa ipek ve porselene açlığıyla şekillenen ticaret gittikçe büyüdü. Adını kalyon olarak bilinen büyük gemilerden alan "kalyon ticareti", Asya ve Avrupa ile Meksika'daki maden ocaklarından gümüş çıkaran kölelerin kaynağı olan Afrika'yı birbirine bağladı. Daha önce hiçbir zaman dünyanın bu kadar büyük bir kısmı böyle bir takas ağıyla birbirine bağlanmamıştı. İspanya'nın Filipinler'e gelişiyle birlikte yeni, apaçık modern bir çağ başladı.

Yeni döneme başlangıçta şüpheyle yaklaşıldı. O zamanlar Çin dünyanın en zengin, en güçlü ulusuydu. Avrupa'yı uzun bir süre boyunca ticari açıdan ilgisini çekemeyecek

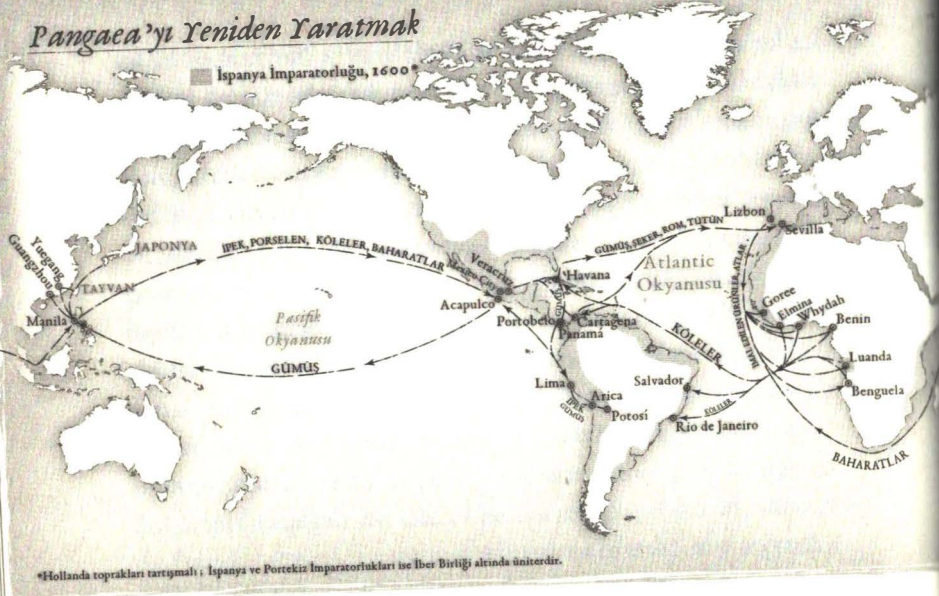
kadar fakir ve geri kalmış gözüyle baktı. Ne zaman ki İspanya Güney Amerika'da büyük miktarda gümüş buldu, Avrupa nihayet Çin'in istediği, hatta şiddetle arzuladığı bir şeyi elde etti. İspanyol gümüşü, Çin'in para arzı oldu. Fakat Çin yönetimi kalyon ticaretinin ülkedeki yaşama çok büyük, kontrolsüz değişiklikler getireceğinden korkuyordu.

Bu korkular isabetliydi. Her gelen imparator, yabancı insanları Çin'den uzak tutmaya çalıştı, ancak diğer canlı türlerine engel olamadı. Amerikan mahsullerinin, özellikle de tatlı patates ve mısırın beklenmedik gelişi, detaylarını "Altıncı Bölüm"de de göreceğiniz üzere, tarımda büyük değişikliklere, Çin içerisinde göçlere, ormanların yok edilmesine ve sel baskınlarına yol açtı. Bu değişiklikler Çin'i -Avrupa'nın çıkarına- zayıflattı.

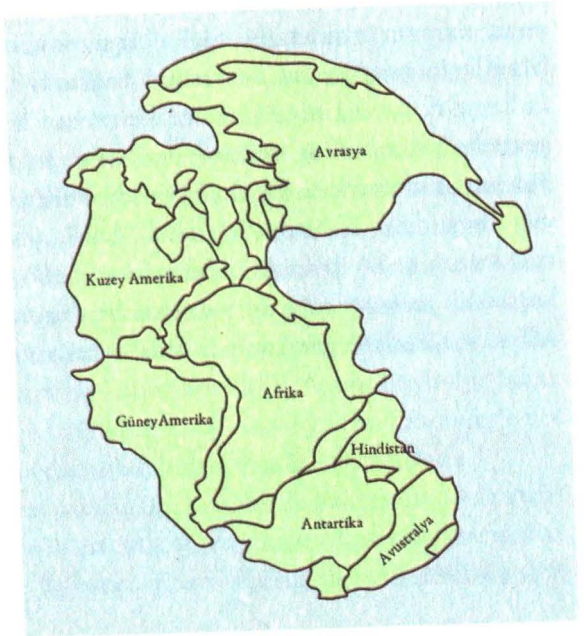
Legazpi ve Urdaneta anıtının bulunduğu, caddenin karşı tarafında, Legazpi'nin dostluk teklifini reddeden, Manila'nın "cesur Müslüman hükümdarı" Racah Süleyman'ı anan plaketin sergilendiği başka bir park var. Legazpi, ona Manila Limanı'nı Çin ticaretinin başlama noktası olarak kullanmak istediğini söyleyince Süleyman İspanyolların o çevrede bulunmasını istemedi ve bunu reddetti. Legazpi, Süleyman'ın merkez köyünü dümdüz ederek, onu ve üç yüz kişiyi daha öldürdü. Modern Manila yıkıntıların üzerine kuruldu. Bir bakıma Süleyman ve halkı, küreselleşme karşıtı ilk protestocuları. Sonunda her biri kaybetti, küreselleşme süreciyse günümüzde hâlâ devam ediyor.

Pangaea'yi Yeniden Yaratmak

İspanya İmparatorluğu, 1600

*Hollanda toprakları tartışmalı; İspanya ve Portekiz İmparatorlukları ise İber Birliği altında üniterdir.

PANGAEA KITASİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

2. BÖLÜM

TALİHİN DÖNÜŞÜ

ATLANTİK VE PASİFİK'TEKİ SEFERLER KISA SÜREDE “dünya çapında bir ekonomik sistem” yarattı. Peki bu gerçekten de yaşamın tarihinde yeni bir çağ başlattı mı? Bu soruyu cevaplamak için 1642’de, Kolomb’un ilk seferinden bir buçuk yüzyıl sonra dünyanın üzerinde bir uçuş hayal edin. Bunu yaklaşık on bir bin metre yükseklikte, büyük bir sıkıntının ilk evrelerindeki gezegenin üzerinde atılan bir tam tur olarak düşünün. Sizce yolcular ne görür?

1642 Yılında Dünya

Görecekları şey, İspanyol gümüşünden halkalarla birbirine bağlanmış bir dünya olur. İspanya'nın Amerika'daki kolonilerinden gelen gümüş, dünyanın değerli metal stoklarını iki-üç katına çıkarma yolunda ilerlemektedir. Bolıvy'a'daki bir gümüş dağından çıkarılan külçeler ve metal paralar, gemilere yüklenmek üzere And Dağları'ndan aşağı, Pasifik kıyısına doğru güzelce muhafaza edilerek yola koyuluyor. Askeri konvoylar hazineleri dünyaya taşıyor.

Uçaktan, Peru'daki çıkış noktasından kuzeye ilerleyen gümüş filosunu izleyin. Doğuda, artık ekolojik kargaşa içinde olan And Dağları var. Bu uçuştan yüz on beş yıl önce buraya çiçek hastalığı yayılmış. Peşinden diğer Avrupa hastalıkları ve sonra da Avrupalıların kendileri gelmiş. Yerli halktan milyonlarca kişi ölmüş ve şimdi yüzlerce yıllık tarım arazileri boş kalmış. Çalılıklar ve bodur ağaçlar terk edilmiş çiftlikleri istila etmiş. And Dağları'nda bir zamanlar ekili olan ekosistemler artık çorak.

Bazı gümüş gemileri Panama'ya demirlerken, bazıları Meksika'ya gidiyor. Meksika'ya giden gümüşün hedefinde Çin ticareti var. Panama'da kıyıya çıkarılan gümüş, Orta Amerika kanalı üzerinden katır kervanıyla Avrupa'ya giden gemilere yükleneceği Atlantik kıyısına taşınıyor. Silahlarını kuşanmış iki bin kadar denizcisi ve askeri mürettebatı olan kalyon donanması tarafından korunan gümüş, kasırga mevsiminden kaçınılmak üzere ayarlanmış hareket vaktiyle, her yaz Atlantik Okyanusu'ndan geçiyor.

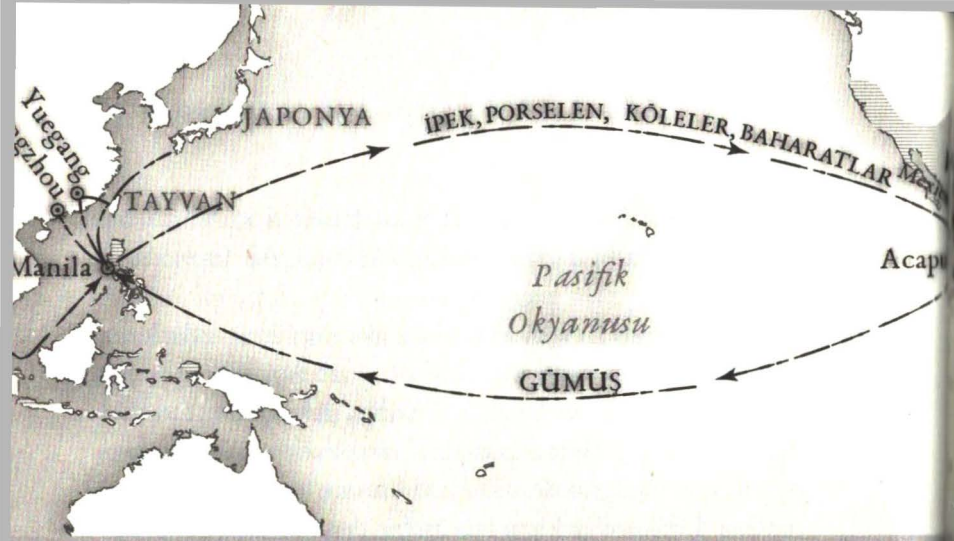
İspanya'da boşaltılan hazine sandığı, çalkantılı bir ülkeye ulaşıyor. Amerika'dan gelen gümüş Avrupa'yı zengin ve güçlü kılmıştı ama savaş, yükselen fiyatlar, ayaklanma ve doğal afetler kıtayı uçtan uca sarmış durumda. Kargaşa Avrupa'da yeni bir şey değil, ancak ilk defa dünyanın öte-

ki ucuyla yakından alakalı. Tehlike, İspanyol gümüşünden döşenmiş yollarla dünyayı dolaşüyor; Asya, Afrika ve Amerika'dan Avrupa'ya geçiyor.

İspanya'nın Amerika kıtasındaki fetihleri, liderlerini son derece heyecanlandırmış durumda. Ani bir zenginlik ve güçle başı dönen İspanya Krallığı, Avrupa ve Ortadoğu'daki diğer güçlere karşı bir dizi yüksek maliyetli savaş başlatıyor. İngiltere de işin içine karışıyor ve İspanyol Armadası İngiltere'ye karşı büyük bir deniz istilasına girişiminde bulunsa da başarısız oluyor. Savaş, savaşı doğuruyor. 1642'de İspanya ile doğrudan savaşmayan neredeyse tek Avrupa ülkesi, iç savaşın ortasında olan İngiltere.

Bütün bu savaşların maliyeti çok büyük. İspanyol sarayı daima Amerikan hazinesinden gelecek sevkiyatlarla ödeneceğine inanarak yabancı bankacılardan borç alıyor. Borç üstüne borç yığılmış ve hiç kimse iyi günlerin sona ereceğini düşünmek istemiyor. Ancak, böyle bir siyasetin sonucu iflastır. 1647 itibarıyla, İspanya borçlarını ödeme konusunda tekrar ve tekrar başarısız. Daha da kötüsü, Amerika'daki maden ocakları o kadar çok gümüş üretmiş ki üretim yavaşlamaya başladığında bile gümüşün değer kaybı sürüyor. Dünyanın en zengin ülkesi hızla maddi felakete doğru gidiyor. Ayrıca, Avrupa karmaşık bir ekonomik ilişkiler ağına bağlı olduğu için, İspanya'nın çöküşü, komşularını da dibe çekiyor.

Fiyatlar yükseliyor. İnsanlar daha fakir ve daha umutsuz hale geliyor. Ancak, Avrupa'da karşılaşılan tek sorun bu değil. Dünya turu yaptığımız uçaktaki göstergeler, gezegen ikliminin de değiştiğini gösteriyor.

KRİZ VE PATATES

ON ALTINCI YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA YAŞAMSAL maliyetlerin iki kattan fazla artmasını ekonomistler "fiyat devrimi" olarak adlandırır. Sebebin en azından bir kısmı, Amerikan gümüşünün yarattığı tufandı. İspanya'nın Amerikan kolonilerindeki gümüş külçeleri -eski korsan filmlerdeki "gümüş İspanyol sikkeleri" gibi- madeni paralara dönüştürüldü. Sonuç olarak, İspanya'daki para miktarı büyük ölçüde arttı. Fiyatlar da, oluşan enflasyonla yükselişe geçti.

Yaşam maliyeti bazı yerlerde üç katına çıktı, on yedinci yüzyılda da yükselmeye devam etti. Maaşlar yükselen fiyatlara ayak uyduramadığından, muhtaç durumdakiler daha derin bir yoksulluk ve sefalet içine düştüler. Günlük ekmeklerini bile alamadılar. Açlık çekenlerin isyanları, gö-

rünen o ki her bir köşede ve bir anda bütün kıtada patlak verdi. Araştırmacılar, bunu on yedinci yüzyılın genel krizi olarak adlandırdılar.

Köylüler için umut, Amerikan mahsulleri oldu. 1642'deki dünya turu itibarıyla, bu bitkiler Atlantik Okyanusu üzerinden gümüş yolunu izlemişlerdi. Kolomb Takası'nın izlerini Avrupa toprakları üzerine gözle görülür şekilde bıraktılar: İtalya'da Amerikan mısırı, İspanya'da Amerikan fasulyeleri, Fransa'da yüzlerini göğe çevirmiş parıl parıl Amerikan ayçiçekleriyle dolu tarlalar, Hollanda çiftliklerinde güneşe doyan büyük tütün yaprakları ve en önemlisi de Almanya, Hollanda ve İrlanda'yı dolaşmaya başlayan patates. Bununla birlikte, "Yedinci Bölüm"de göreceğiniz üzere, patates bağımlılığı bir gün kendi felaketini de beraberinde getirecekti.

Tersine İklim Değişikliği

Uçuşumuzun başladığı 1642'ye geldiğimizde, Avrupa neredeyse bir asır boyunca korkunç karlı kışlar, geç gelen baharlar ve soğuk yazlar yaşamıştı. Nehirler donuyordu. İnsanlar, Danimarka'dan İsveç'e uzanan yüz mil boyunca donmuş deniz üzerinden yürüyorlardı. Hasatlar gecikiyor ya da hiç gelmiyordu. Yiyecek sıkıntısı isyanlara, toprak gasplarına ve şiddete yol açıyordu. Dünya düzeni tersine dönmüş gibiydi.

Tarihçiler, bu soğuk günleri Küçük Buzul Çağı olarak adlandırmaktadır. Bu süreç Kuzey Yarımküre'de yaklaşık olarak 1550-1750 yıllarında gerçekleşmiş olmakla beraber etkileri bir bölgeden diğerine kısmen farklılık gösterdiği için zaman dilimini net olarak belirlemek zordur. O zamanlar çok az insan hava durumunun yazılı kayıtlarını tutardı, bu nedenle bilim adamları Küçük Buzul Çağı'nı ağaç halkalarının kalınlığı ve kutup buzulundaki minik gaz kabarcıklarının kimyasal yapısı gibi dolaylı ölçütlerle incelemek durumundadır.

Uzmanlar, Küçük Buzul Çağı için güneşteki lekeler ve volkanik patlamalar da dahil olmak üzere çeşitli nedenler öne sürdüler. 2003'te William F. Ruddiman adında bir paleoklimatolog (eski zamanlardaki iklimler konusunda bir uzman) ise farklı bir olası neden sundu: Dönemin beşeri faaliyetleri ve Kolomb Takası.

Ruddiman, insan topluluklarının çiftlik kurmak için arazileri temizlediğini, yakıt ve barınak için ağaçları kesdiğini belirtti. Avrupa ve Asya'da ormanlar baltaya yenik düştü. Kolomb'dan önce, Amerika'daki yerli halk ateş kullanırdı. Yerlilerin açık havada yaktıkları ateşin dumanı, haftalarca Kuzey Amerika'nın büyük bölümünü örterdi. Aynı şey Arjantin çayırları, Meksika tepeleri ve And

Dağları'nın yüksek ovaları için de geçerliydi. Yıllık yangın mevsimleri düzensiz çalılıkları ortadan kaldırdı, haşereleri yok etti ve çiftliklere yer açtı. Orta ve Güney Amerika'daki otuz bir adet arkeolojik yerleşimde yapılan araştırmalar, yangının bir emaresi olan topraktaki odun kömürü miktarının iki bin yılı aşkın süredir önemli derecede arttığını ortaya koydu.

Ardından Kolomb Takası geldi. Avrasya hastalıkları ve parazitler Amerika'yı sararak çok sayıda insanın ölümüne neden oldu. Bu, Amerikan Yerlilerinin binlerce yıldır uyguladığı arazi yönetimini bozdu. Alevler söndü. Açık otlaklar birdenbire ormanla doldu. 1634'te, Hacı Ataların Massachusetts'e ayak basışından 14 yıl sonra, kolonici William Wood bir zamanların seyrek ağaçlı ormanlarının artık "seyahate engel" olacak kadar çalığa boğulduğundan yakındı. Ormanlar Kuzey Amerika, Orta Amerika, And Dağları ve Amazon Havzası'nın geniş kesimlerinde yeniden doğdu.

Ruddiman'ın fikri basitti: Yerli toplumlarının yeni hastalıklar nedeniyle yok olmaları, çıkarttıkları yangınları azalttı ve ağaçların büyümesini arttırdı. Her iki işlem de havadaki karbondioksiti ortadan kaldırdı. Karbondioksit bir sera gazıdır, güneşten gelen ısıyı dünyayı saran atmosferde tutan ve gezegeni ısıtan maddelerinden biridir. Karbondioksit miktarı düşerse, yüzeyde daha az ısı kalır ve bunun sonucunda iklim soğur. Bugün bilimsenleri atmosferdeki karbondioksit artışının gezegenin ısınmasına yol açtığını vurgulayarak iklim değişikliği uyarısında bulunuyorlar. Ruddiman'ın Küçük Buzul Çağı ile ilgili düşüncesi, günümüzdekinin tersine bir iklim değişikliği idi; sera gazlarını atmosfere eklemek yerine atmosferden uzaklaştıran insan eylemi ile daha serin bir gezegen yaratılmıştı.

Uçak Amerika kıtası boyunca uçarken, Küçük Buzul

Çağı'nın etkileri kolayca fark ediliyor. Yerli topraklarının orman ve karla kaplandığı açık ve net bir şekilde görülüyor. Boston Limanı ve Chesapeake Körfezi'nin çoğu donmuş halde. Avrupa'dan getirilen atlar ve büyükbaş hayvanlar, Maine ve Connecticut'ta karlar içinde ölmüşler. Sert hava koşulları Kanada'daki Montreal'i henüz kurmuş olan kırk kadar Fransız kolonicisini neredeyse yok etmiş.

Uçak şimdi güneyden Meksika'ya uçuyor ve gümüş filo-
yu Çin'deki varış noktasına kadar takip ediyor. Küçük Bu-
zul Çağı, Doğu Asya'yı da ele geçirmiş. Burada kar ve buz-
dan ziyade soğuk kuraklık dönemleri veya ciddi yağmur
kıtlığını izleyen yoğun yağışlar görülüyor. 1637-1641 yıllar-
ı, son beş yüzyıl içindeki en kurak beş yıl olarak kayıtlara
geçti, ama 1642'de yağan yağmur, toprağı ürüne boğuyor.
Doğu Pasifik'teki bir dizi volkanik patlamayla her şey daha
da kötüleşiyor. Volkanlar tarafından atmosfere püskürtü-
len kükürtdioksit su buharıyla karışıyor ve güneşin ısısını
uzaya geri gönderen minik sülfürik asit damlacıkları oluşu-
yor – iklimi soğutan bir diğer olay.

Milyonlar hayatını kaybetti. Soğuk, yağışlı hava ve kit-
lesel ölümler yüzünden Çin'in tarım arazilerinin üçte iki-
si artık işlenmiyor, dolayısıyla açlık artıyor. Yamyamlığın
sıklaştığı söylentileri var. Çin'i yöneten Ming Hanedanı ve
maiyeti halka pek de yardımcı bulunmuyor. Bölge, kuzey-
deki iç çekişmeler ve savaşlarla felç olmuş halde. İspanyol
monarşisi gibi Ming İmparatoru da vatandaşlarının ver-
gilerini ödemek için kullanmak zorunda olduğu İspanyol
gümüşü ile askeri girişimlerini destekliyor. Gümüşün de-
ğeri düşünce vergi gelirleri de düşüyor ve hükümet parasız
kalıyor. Köylü isyancı çeteleri, yarım düzine şehri şiddetle
yıkıp geçiyor. Pekin isyan eden eski bir askere iki yıl içinde
teslim oluyor. Çin'de yaşanan bu köklü değişim, serveti ve

gücü, yani bütün dünyayı ilgilendiren daha büyük bir değişimin sadece bir parçası.

Güneyden Kuzeye

Kolomb, 1492'de La Isabela'yı kurduğunda, dünyanın en büyük şehirleri tropikal kuşakta bir araya toplandı. Bunlardan biri hariç hepsi ekvatora otuz derecelik mesafedeydi. Listenin başında Pekin vardı, bunu Güney Hindistan'da bir Hindu imparatorluğunun başkenti olan Vijayanagar izledi. Yalnızca bu iki şehirde yaklaşık yarımşar milyon insan yaşıyordu. Ardından Mısır'daki Kahire; Çin, İran ve Hindistan'daki bir avuç şehir; Meksika'daki Aztek başkenti Tenochtitlan; Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul ve muhtemelen, Batı Afrika'daki Gao ve And Dağları'ndaki Kosko geliyordu. Dünyanın en büyükleri listesine belki de Paris hariç tek bir Avrupa şehri giremezdi. Toplumlar sıcak yerlerde yoğunlaşmıştı; tıpkı insan soyu, *Homo sapiens*'in Afrika'da ilk kez gökyüzüne baktığı andan bu yana olduğu gibi.

Bir buçuk yüzyıl sonra, 1642 yılında bu düzen değişiyordu. Sanki dünya tersine dönmüştü, bütün servet ve güç güneyden kuzeye doğru akıyordu. Tropik kuşağın o eski, ihtişamlı metropolleri harabeye dönüşüyordu. Gelecek yüzyıllarda, büyük şehirlerin tümü kuzeyin daha yumuşak iklim kuşağında yer alacaktı: İngiltere'deki Londra ve Manchester; Amerika Birleşik Devletleri'ndeki New York, Chicago ve Philadelphia. 1900'e gelindiğinde, doğu şehirlerinin en Batılılaşmış örneği olan Tokyo hariç, dünyanın en kalabalık şehirleri Avrupa'da veya Amerika Birleşik Devletleri'nde olacaktı.

Gökyüzünden bakan bir gözlemci, şok edici bir değişime tanık olurdu. İnsan ilişkilerinin binlerce yıllık düzeni

–en azından bir süreliğine– alabora olmuştu. Bugün bize göre, ekolojik ve ekonomik etkileşimin kargaşası, gittikçe daha kalabalık ve istikrarsız olan gezegenimizin arka plan ışıması gibidir. Buna alıştık. Japon oduncuları Brezilya’da, Çinli mühendisleri Batı Afrika’da ya da Avrupalıları sırt çantasıyla Nepal’de gezerken veya New York’ta yemek yerken gördüğümüze şaşırmıyoruz. Yine de, bu tür etkileşimler farklı şekillerde yüzlerce sene önce de gerçekleşti. Bugün bulunduğumuz yere onlar sayesinde geldik.

(sağda)
Tenochtitlan’ı görünce
İspanyolların gözleri
kamaştı. Burası,
İspanyol şehirlerinden
daha görkemliydi.
On mil uzunluğunda
bir bent (fotoğrafta
en sağda) ana göldeki
tuzlu suyu *chinampa*
olarak bilinen yapay
sulak alan çiftliklerinin
kaynağı olan yeni ve
insan yapımı bir tatlı su
gölünden ayırıyordu.

İKİNCİ KISIM
ATLANTİK
SEYAHATLERİ

DÜNYAYI YENİDEN ŞEKİLLENDİREN KOLOMB TAKASI, Atlantik Okyanusu'ndaki seferlerle başladı. Takasta en başından beri para ve biyoloji iç içeydi. Amerika kıtasındaki daimi İngiliz koloniciliğinin başlangıç yeri olan Jamestown, tamamen ekonomik bir girişim olarak kuruldu, ancak kaderi ekolojik güçler tarafından belirlendi, özellikle de menşei Amazon Nehri'nin aşağı kesimleri olan tütünün ortaya çıkmasıyla. Alışkanlık yaratan bu bitki, bir ürüne yönelik dünya çapındaki ilk gerçek çılgınlığın öznesi oldu. Fakat Baltimore'dan Buenos Aires'e kadar Amerika kıtası toplumlarını asıl şekillendiren, diğer egzotik canlı türlerinden çok, sıtma ve sarıhummaya neden olan mikroskobik canlılar oldu. Bu küçük yeni misafirler, Virginia'daki kölelikten Güney Amerika'daki yoksulluğa kadar çeşitli konularda büyük etkilere sahipti. İkinci Kısım, Birleşik Devletler'in kuruluşunda sıtmanın oynadığı rolün incelenmesine kadar uzanıyor.

3. BÖLÜM

TÜTÜN SAHİLİ

1492'DEN ÖNCE KUZEY AMERİKA'NIN ÇOĞU YERİNDE solucan yoktu. Örneğin New England ve kuzey Ortabatı'da, son buzul çağından beri izleri görülmüyordu. Güneydeki solucanlar buzlar eridikten sonra kuzeye doğru ilerlemedi, çünkü solucanlar insanlar tarafından taşınmadıkça uzun mesafeler kat etmez. Avrupalılar gece solucanı ve kırmızı bataklık solucanı olmak üzere iki solucan türünü bilmeden yanlarında getirince, Kuzey Amerika orman ekosistemini önemli ölçüde değiştirdiler.

Solucan bulunmayan ormanlık alanlarda yapraklar orman zeminine yığılır. Solucanlar geldiklerinde aylarca bu yaprak çöpünü çiğner, besin öğelerini de atıklar halinde toprağa yerleştirirler. Yaprak çöpüne ihtiyaç duyan ağaçlar ve çalılıklar ölmeye başlar ve orman daha kuru, daha seyrek hale gelir. Solucanlar küçük böceklerle yemek için rekabet eder ve onların sayılarını azaltır. Yaprak çöpündeki bu küçük böceklerle beslenen kuşlar, kertenkeleler ve memeliler de sayıca azalır.

Gece solucanı ve kırmızı bataklık solucanı Amerikan topraklarına ilk olarak nereden süzölmüştü? Muhtemelen Virginia'daki Jamestown kolonisinde, bir kurtçuk araştırmacısının "plansız bir devasa ekolojik deneme" olarak adlandırdığı dört yüz yıllık bir gelişim sürecinin ardından.

Jamestown'da anlatılan bir sürü romantik hikâyeye vardı.

En ünlüsü, yerli genç kız Pocahontas'ın Jamestown kolonisinin liderlerinden biri olan John Smith'in hayatını kurtarışı hakkındaydı. Günümüzde, çoğu araştırmacı bu hikâyenin doğru olmadığına inanıyor. Daha az bilinen şu ki; Smith ve diğer cesur maceraperestler Jamestown'ın başarısında hayati önem taşısa da, bu koloni keşif veya kahramanlıklar için bir üs değil, ticari bir girişim olarak kurulmuştu.

Karayipler'deki La Isabela gibi, Jamestown'ın da bir ticaret merkezi olması gerekiyordu. Kuzey Amerika'daki ilk daimi İngiliz kolonisi, büyük ve sığ Chesapeake Körfezi'nde, Jamestown civarında tüccarların var olduğunu düşündükleri büyük gümüş ve altın rezervlerini ele geçirme girişiyle kurulmuştu. Tüccarların en az bu kadar önemli bir diğer amacı yalnızca birkaç yüz mil genişliğinde olduğunu, bir aydan daha kısa sürede ulaşabileceklerini zannettikleri Kuzey Amerika üzerinden bir rota bulmaktı. Pasifik kıyısına geldiklerinde Çin'e doğru yol alabilecek, koloninin varoluş amacına hizmet edebileceklerdi. Jamestown'ın kurucuları, tecrit halindeki Virginia'yı küreselleştirmek ve İngiltere'ye Çin ticaretinden pay vermek amacıyla dünya piyasasına sokmayı hedeflemişti.

Virginia kolonisinin arkasındaki tüccarlar gümüş ve altın hakkında yanılıyorlardı. Çin'e giden kestirme konusunda da yanılıyorlardı. Jamestown ile Pasifik arasında üç bin mil boyunca uzanan ormanları, çayırları, çölleri ve dağları fark etmemişlerdi. Yalnızca ticari bir girişim olarak bakıldığında, Jamestown tam bir felaketti. Yine de koloni büyük bir iz bıraktı. Köleliğe karşı çıkmak ve demokrasi gibi, geleceğin ABD'sinde önemli olacak büyük mücadeleleri başlattı.

(solda)

On yaşındaki bir erkek çocuğu, 1916 yılında Kentucky'deki bir çiftlikte, tütünün üzerindeki "kurtçukları ayıklıyor". Kurtçuklar (aslında güvelerin larvaları) ürünü korumak için yapraklardan teker teker çıkarılır.

Jamestown kolonisi, İngiliz Amerika'sındaki Kolomb Takası'nın da başlangıcıydı. Biyolojik anlamda, koloni, *öncenin sonraya* dönüştüğü noktayı işaret eder. Koloniciler bataklık Jamestown yarımadasında kamp kurarak, farkında olmadan Kuzey Amerika'ya yeni küresel bağlantı çağını getiriyorlardı. Jamestown, gezegen çapındaki ekolojik fırtınada bir ateş parçasıydı. Solucanlar sadece başlangıçtı.

Riskli Bir Girişim

Kolomb'un Karayipler'de bir ticaret merkezi yaratma niyetiyle kurup başarısız olduğu La Isabela, İspanyol monarşisi tarafından kontrol edildi ve maddi yönden desteklendi. Ama Jamestown farklıydı. Burası, Virginia Şirketi'ni kuran, parası ve siyasi bağlantıları olan bir grup insanın, kâr payı karşılığında ticari bir girişim için kaynaklarını birleştirip masraflarını karşıladıkları özel bir işletmeydi. Jamestown bu şekilde kuruldu, çünkü İngiliz hükümdarlar, Kraliçe I. Elizabeth ve ardından tahta geçen Kral I. James, ticaretin ve fethin nimetlerinden faydalanmak istediler, ancak bunlar için ödeme yapamadılar. Monarşi gerekli parayı ödünç alamazdı, çünkü sarrafların faiz oranları aşırı yüksekti. Evet, krallar ve kraliçeler halklarından zorla borç alma gücüne sahiptilerdi, ancak bu uygulama büyük tepki görüyordu. Halkı hoşnutsuzluğa iteceğine hiç şüphe yoktu. Amerikan kolonisi üzerine kumar oynamaya değer miydi?

Elizabeth ve James aynı sonuca vardılar: Hayır.

Kolonileştirme riskliydi. İngilizler bir de Amerika kıtasının büyük kısmında hak iddia eden İspanya tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. İki ülke arasındaki düşmanlık çok hararetiydi. Elizabeth 1603'te öldükten sonra James gerginliği azalttı, ancak Kuzey Amerika'da bir İngiliz kolonisi kurmanın çatışmayı tekrar alevlendireceğini biliyordu. İspanya, Atlantik kıyılarında çoktan bir dizi küçük koloni ve

elçilik kurmuştu. Bir tanesi ileride Jamestown'ın kurulacağı yerden sadece birkaç mil uzaktaydı. (Başarılı olamadı.) Bu yetmezmiş gibi, Fransa da Kuzey Amerika'da hak talep etmişti.

Yine de İngiliz hükümdarlar, Amerika kıtasını rakiplerine kaptırmaya gönüllü değillerdi. İspanya'nın Meksika ve Güney Amerika gümüşü ile ne kadar zengin olduğunu görmüşlerdi. Ayrıca Kuzey Amerika'da da fırsatlar vardı ya da insanlar öyle olduğunu düşündüler. Londra'nın birçok güçlü ismi, Kuzey Amerika'dan gür bir su kanalı geçtiğine ve Pasifik Okyanusu'na –ve de diğer kıyıdaki Çin'e– ulaşmak için, günümüzde Birleşik Devletler denen yerin bu kanaldan boydan boya geçilmesinin mümkün olduğuna inanıyordu. Elizabeth ve James, bu nedenle, Kuzey Amerika kolonisi kurma görevini ve riskini, 1606 yılında üç küçük gemisi Londra'dan Virginia'ya doğru yola çıkan Virginia Şirketi'ne devrettiler.

Yabancı Topraklar

14 Mayıs 1607'de, gemiler James Nehri'ne demir attı. Filmlerde ve ders kitaplarında Jamestown kolonicilerinin genellikle kadim ağaçlarla dolu, derinliklerinde küçük yerli grupların hayaletler gibi dolaştığı balta girmemiş ormanlarla karşılaştığı gösteriliyor. Bu görüntü, kolonicileri boş bir arazideki “yeni yerleşimciler” olarak kabul ediyor. Aslında, İngiliz gemilerinin karaya çıktığı yer, Tsenacomoco adında, küçük fakat hızla büyüyen bir Amerikan Yerlisi imparatorluğunun tam ortasıydı.

Otuz yıl önce, Tsenacomoco birbirinden ayrı altı tane küçük köyden oluşuyordu. Denizaşırı ülkelerden yabancılar geldiğinde, hükümdar Powhatan imparatorluk sınırlarını üç katına çıkarmıştı. Chesapeake Koyu'nun doğu-

sundaki ormanlık alana yayılmış düzinelerce köy, on dört binden fazla insana ev sahipliği yapıyordu. Bir tarihi coğrafyacı, Tsenacomoco'nun 1600 yılındaki nüfusunun eşit büyüklükteki batı Avrupa bölgelerinden daha fazla olabileceğine inanıyor.

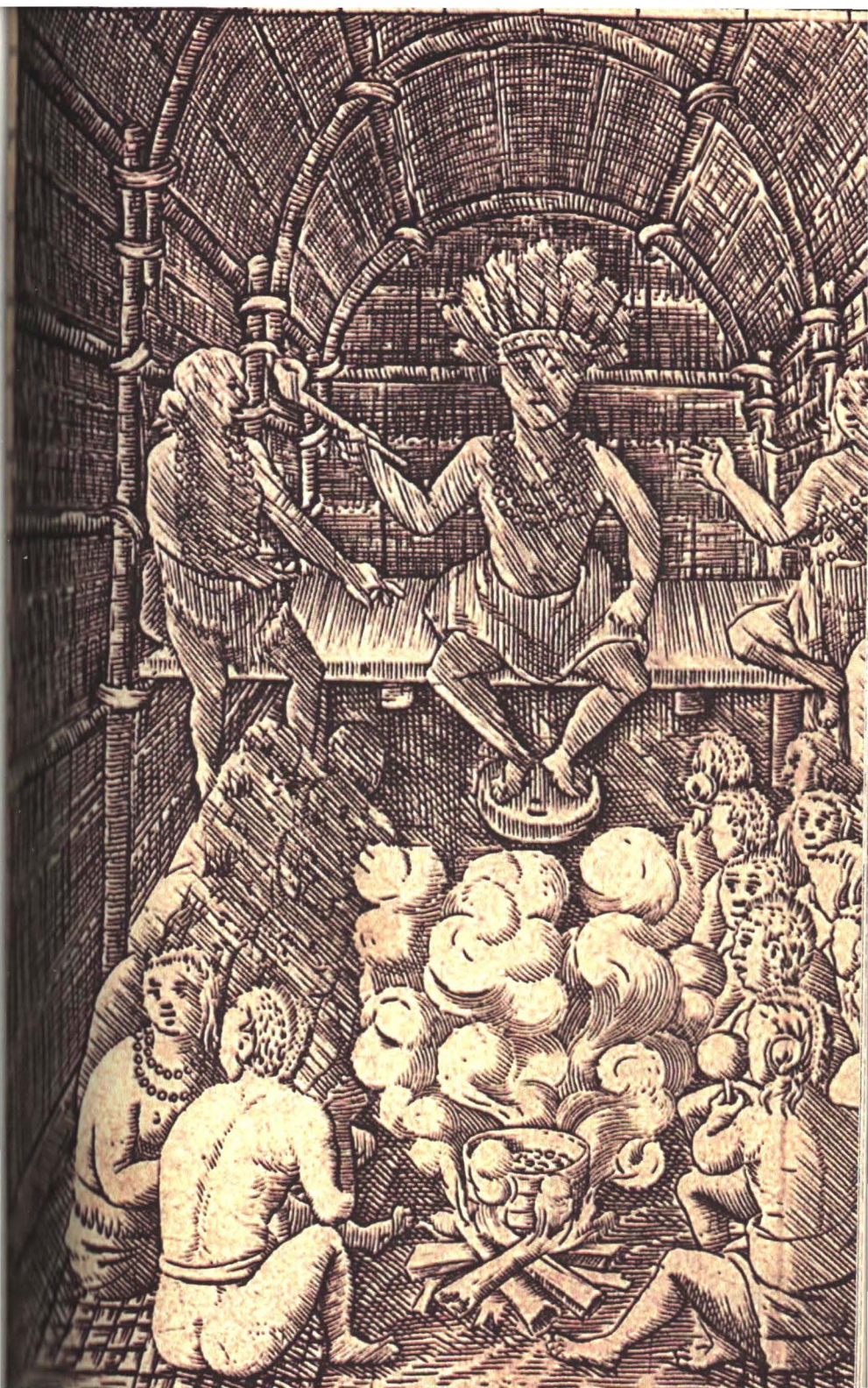
Powhatan'ın halkı –yeni gelenlerin deyişiyle “Powhatan Yerlileri”– mısır, fasulye, kabak ve kavunların bir arada yetiştirildiği tarlalarla çevrili ve birkaç yüz kişiden oluşan yerleşim birimlerinde yaşıyordu. Bu birleşik alanları koruyacak çit yoktu, çünkü Powhatan'lar mahsullerini koruyabilecek çiftlik hayvanlarına sahip değillerdi. (Biyolojik tarihin bir cilvesi olarak, Amerika kıtasında evcilleştirilebilecek hayvan sayısı çok azdı.) Bunun yerine Yerliler, tarım arazilerini tahıllar, yenilebilir yeşiller ve şifalı otlar gibi faydalı yabani bitkileri topladıkları daha geniş ve daha temiz alanlara yaydılar. İngilizler bu toplama alanlarının işe yarar olduğunu anlamadılar. Onların bakış açısıyla, Powhatan toprakları, “kullanılmayan” arazilerin ve çitle çevrilmemiş dağınık çiftliklerin şaşırtıcı bir karışımıydı.

İngilizlere göre, iyi korunmuş çitler ve mahsullerin ayrı ayrı, düzgünce ekimi bir uygarlık işaretiydi. Yerliler araziyi İngiliz tarzı “yetiştirmedikleri” için, oraya tam olarak sahip olmadıkları düşünülüyordu.

(sağda)

Powhatan'ın yaşadığı dönemde yapıldığı bilinen tek tasvir, John Smith'in 1612 haritasını süsleyen bu çizimdir: Etrafında eşleri ve danışmanları olan Powhatan, dar ve uzun bir odadan oluşan evinde pipo içiyor.

Chesapeake çevresindeki arazi; bataklıklar, sazlıklar, otluk göletler, ağır akan akarsular ve belirli mevsimlerde sular altında kalan çayırların gelişigüzel bir karışımıydı. İngilizlerin yabancı olduğu bu çamurlu tabiat, bentler kurarak akarsuları göletlere ve sulak alanlara dönüştüren, araziyi suyla kaplayan Amerikan kunduzu tarafından şekillendirilmişti. Temizlenmiş alanlar ve bataklıkların et-

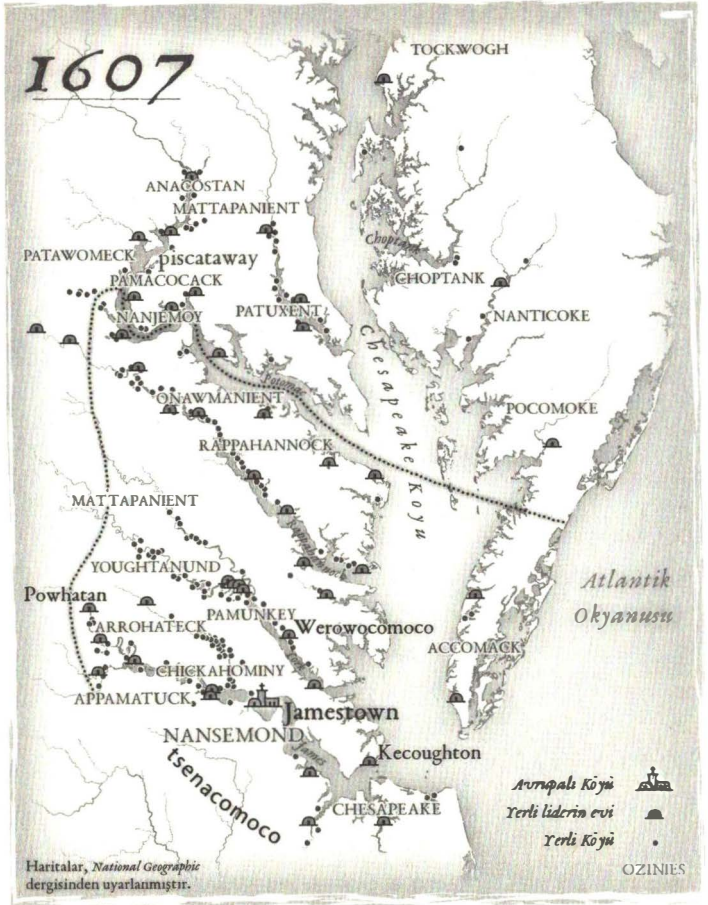
rafı ormanlıktı. Çoğunlukla yabanıl bırakılan İngiliz orman rezervlerinin aksine, Chesapeake ormanları Yerlilerin çıkardığı yangınlarla şekillenmişti. Her sonbaharda çalı örtüsü yakılır, böylece taze ve yeni mahsuller, Yerlilerin avlayacağı geyik türlerinin dikkatini çekerti. Bu yangınlar çalıları ve genç ağaçları öldürdüğünden, İngiliz koloniciler karşılarında geniş aralıklı devasa ağaçların yükseldiği bir orman buldular: Güzel, ama tıpkı mısır ekilen yanık ve çıplak alanlar kadar suni bir manzara.

Kolonicilerin geride bıraktıkları İngiliz kırsalı gibi, Chesapeake Körfezi de sakinleri tarafından VERİMLİ topraklara dönüştürülmüştü. Nasıl ki İngiliz kültüründe dama tahtası düzeninde, çitlerle çevrili tarlalar şartsa, Virginia kıyısındaki ekolojik bölgelerin karmakarışık hali de Powhatan yaşam tarzı için öyleydi. Ancak, yeni gelen İngilizler için burası bataklık, kunduz göletleri, bakımsız tarlalar ve içinde yaşanması güç ormanlardan oluşan rasgele bir kargaşadan ibaretti. İngilizler bu yeni topraklarda alışık oldukları biçimde yaşamak ve gelişmek istiyorlarsa, onu daha uygun bir şeye dönüştürmek zorunda kalacaklardı.

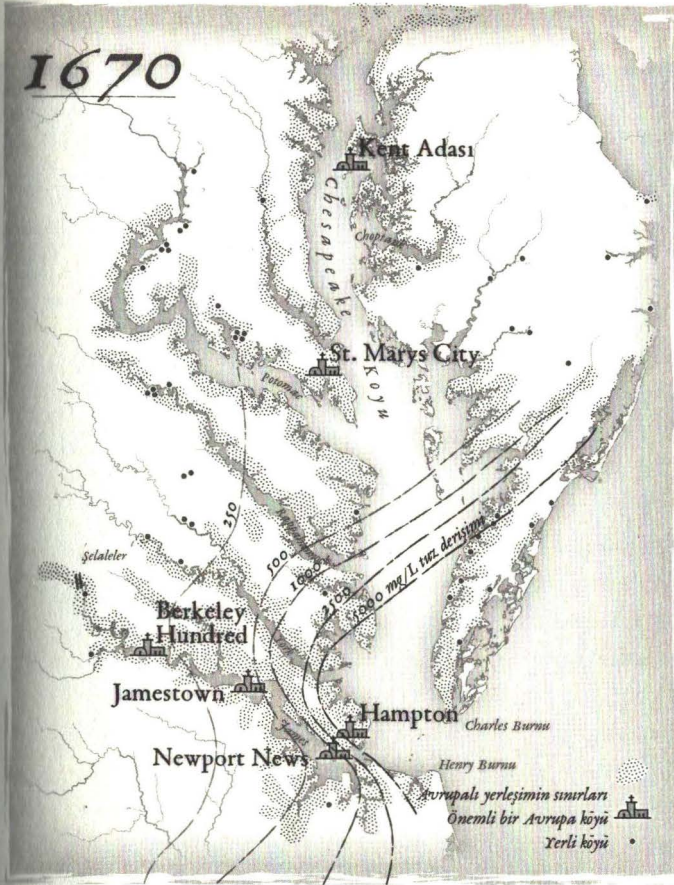
James Nehri boyunca uzanan bütün verimli araziler zaten Yerlilere ait köyler tarafından işgal edilmişti. Virginia Şirketi, kolonisini hiç kimsenin istemediği bir yarımada üzerine kurmak zorunda kaldı. Bu bataklık bölge sivrisinek doluydu. Yaz sonlarında nehir o kadar çekilmişti ki durgunlaşan suya koydan gelen tuzlu su karışmıştı. İngilizler, James Nehri'ndeki en pis suyu içmek zorunda kaldılar: "[...] balçık ve pislik doluydu," diye yakındı bir kolonici. Kötü su, çe-

(solda)

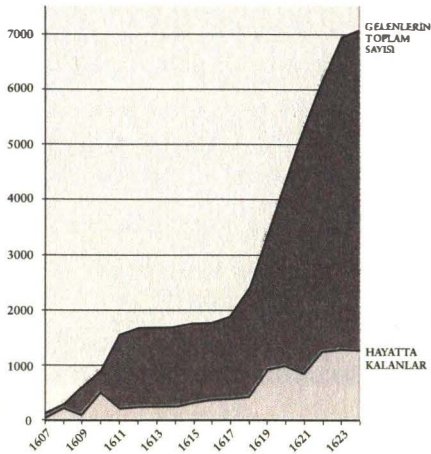
Powhatan halkı, çitle çevrili parselleri muntazam buğday dizileriyle kaplamak yerine, bir Wendat (Huron) bahçesinin bu kopyasında olduğu gibi, aynı anda birçok ürün ekti. Yeni gelen İngilizler yerli çiftlikleri ve bahçeleri genellikle ekili arazi olarak görmüyorlardı.

Yeraltı suyu bile
tuzluydu. ABD
hükümeti tuz
düzeylerinin litre
başına 20 miligramı
aşmamasını
önermektedir;
Jamestown'da bunun
yirmi katından
fazlası vardı. Diğer
yerleşimlerde daha
da fazlası görüldü.

Jamestown, küçük Tsenacomoco imparatorluğunda kuruldu. Nehirler imparatorluğun karayolları işlevini görüyordu. Nehir ağzlarındaki su tuzlu olduğundan, Tsenacomoco köyleri çoğunlukla nehir yukarısına doğru kurulmuştu. İngilizler, Jamestown'ı kaynağa olabildiğince yakın kurdular - ancak bu, kötü suyu engellemeye yetmedi.

Virginia'ya gelen binlerce umut dolu İngiliz'in çoğu hızla öldü. Bu grafik, yazarın hesabıyla her yıl göç edenlerin toplam sayısı ile Jamestown'ın gerçek nüfusu gösterilmiştir. Genel görünüm net ve korkutucu.

şitli hastalıklara sebebiyet vermiş olabilir. Araziye yerleştikten sekiz ay sonra, Jamestown'da karaya çıkan yüzden fazla İngiliz koloniciden sadece otuz sekizi hayatta kalmıştı.

Koloninin çaresizliği, aynı zamanda kurtuluşu oldu. Powhatan, açlık çeken yabancıları bir tehdit olarak görmeyi kendine yediremedi. Bu yeni İngilizlerden istediği zaman kurtulabileceğinden emindi, dolayısıyla pek de değerli olmayan mülklerini ellerinde tutmalarına bu yüzden izin verdi. Silahlar, baltalar, bıçaklar, aynalar, cam boncuklar ve bakır tabakalar gibi ticari mallar tedarik ettikleri sürece onlara tahıl satmaya devam etti.

Gemiler dolusu yeni kolonici geldi ancak, kısa süre sonra İngilizler ve Amerikan Yerlileri arasında şiddet olayları baş gösterdi ve Powhatan koloniye yiyecek temin etmeyi bıraktı. Hiç erzak depolamamış olan İngilizler, “köpek, kedi, sıçan, fare” yiyecek duruma düştüler – hatta ölenlerin cesetlerini bile. 1610 ilkbaharında, “açlıktan ölme devri” olarak adlandırılan günlerden geriye sadece altmış kadar kolonici kalmıştı.

Kurtulanlar koloniye terk etmek üzereydi ki daha fazla kolonici ve erzak dolu gemi geldi. Virginia Şirketi, Virginia'ya kolonici göndermek için yıllarca yüklü miktarda harcama yaptı; toplamda yüzden fazla gemi geldi. Her yıl, yeni yerleşimcilerin

çoğu haftalar ya da aylar içinde öldü. Değerli madenler ve Asya'ya giden bir rota bulma konularındaki ilk umutlar boşa çıktıktan sonra bile, şirket neden kaderine terk edilmiş geminin ardından sefer düzenlemeye devam etti? Yine kafa karıştırıcı şekilde, Powhatan neden koloninin hayatta kalmasına izin verdi?

Her iki sorunun cevabı da kısmen Kolumb Takası'dır.

(sağda)
Powhatan'ın
1616 yılından
bu gravürü,
İngiltere'yi
ziyareti
esnasında
yapıldı.
Powhatan'ların
bilinen tek
portresi budur.

IMP. VIRGINIAE.

MATOAKA

ALS REBECCA

FILIA

PRINC. POTENTISS.

*Ætatis sue 21. A.
1616.*

Yükseliş ve Düşüş

Powhatan'ın Jamestown kolonicileri tarafından kaçırılan kızı Pocahontas, 1614 yılında onlardan biri olan John Rolfe ile evlendi. Düğün İngilizler ve Powhatan halkı arasındaki çatışmalara ateşkes getirdi. O sıralarda, kabilenin yönetimini Powhatan'ın kardeşi Opechancanough devralmıştı. Yerliler onun rehberliğinde İngilizlerin yöntemlerini incelediler. İngilizlerle ticaret yaptılar, İngiliz milislerinde yer alıp onların silahlarını istiflediler – ve gizlice onlara saldırmaya hazırlandılar.

Koloniciler Opechancanough'un planından habersizlerdi ancak, farkında bile olmadan, Yerliler için yıkıcı bir karşı saldırı düzenliyorlardı. Karşı saldırı, Kolomb Takası'ydı. En güçlü silahlarından biri ise tütündü.

(sağ üst)

Bu resim pek çok açıdan hatalıdır (uzakta surlarla düzgün biçimde çevrelenmiş kale Jamestown ya da herhangi bir Powhatan yerleşimine benzememektedir) ama yine de Powhatan'ın 1622 yılında Virginia'ya yaptığı saldırının yarattığı şok hissini yansıtmayı başarıyor.

(sağ alt)

Virginia Yerlileri 1660'lı yıllarda yenildikten sonra İngiliz yerleşim yerlerine girmek için kimlik yerine geçen rozetler giymek zorunda kaldılar. Bu resimdeki rozet Yerli bir lidere aitti.

Tütün, İspanyollar tarafından Karyipler'den getirilene kadar Avrupa'da bilinmiyordu. Bu egzotik ve bağımlılık yapıcı madde, Avrupa aristokratları arasında hızla popülerleşti. Bir tahmine göre, 1616'da sadece Londra'da, kentin artan nikotin bağımlılarının tütün alıp sigara içebileceği kafe benzeri yerler olan tütün "evleri"nin sayısı yedi binden fazlaydı. (Tütünün insan sağlığı ve özellikle de akciğerler üzerinde son derece zararlı etkileri, yüzyıllar sonrasına kadar kanıtlanmayacaktı. Ancak, bazı yetkililer tütünün sağlıksız, ahlak dışı olduğuna ya da toplumsal düzeni bozduğuna inandıkları için bunu daha önceleri yasaklamaya çalıştılar.)

Ne yazık ki İngilizler için ilk başlarda kaliteli tütünün tek kaynağı, nefret edilen İspanya'nın Amerika kolonileriydi. Londra tütün evleri, tütün yapraklarının Jamestown kolonisinde aniden ortaya çıkışı ile heyecana kapıldı. Tütün, yarım ton veya daha fazla alan büyük varillerde Atlantik üzerinden gönderildi. Bu variller Virginia'ya balastla dolu bir halde geri taşınyorlardı, yani ağırlık vermek ve gemileri dengede tutmak için toprakla doldurularak. Virginia kıyılarında boşaltılan balast, büyük olasılıkla Kuzey Amerika'yı kendilerine yuva edinecek solucanlar barındırıyordu.

Virginia'nın yerel tütünü, *Nicotiana rustica* türüydü. İngilizler ve Avrupalılar için, Güney Amerika'da ve Karayipler'de bulunan *Nicotiana tabacum* türü kadar cazip değildi. John Rolfe, kendisine *N. tabacum* tohumları getirmesi için bir gemi kaptanı ile konuştu ve bu tür, kısa süre sonra Virginia kolonisinde yetişir oldu. Rolfe'un Pocahontas'la evliliği Amerikan Yerlileri ile ateşkesi sağlayınca, kolonici-ler tütün üretimini muazzam alanlara yaymayı başardılar.

1620'de, Jamestown yılda yaklaşık yirmi üç ton tütün nakliyatı yapıyordu. Üç yıl sonra bu sayı neredeyse üçe katlandı. Kırk yıl içinde, Chesapeake Körfezi –daha sonraları bilinen adıyla Tütün Sahili– yıllık yaklaşık on bir bin ton tütün ihraç eder olmuştu. Münferit çiftçiler, yatırımlarında yüzde bine kadar kâr ettiler. Akın akın gelen yeni yerleşimciler, buldukları boş arazilerin hemen üstüne konup *N. tabacum* ektiler. İngiliz tarzı çiftlikler, James ve York Nehirleri kıyılarını âdeta dedikodu hızıyla baştan aşağı sardı. O kadar çok kolonici Virginia'ya akın etti ki şirket bu insanları artık okyanus ötesinden kontrol edemediğini fark etti. 1619'da, uyuşmazlık çözümü için, seçimli bir konsey kuruldu. Bu, Kuzey Amerika kolonisindeki ilk temsili yönetim kuruluydu.

Bundan henüz üç hafta sonra, Hollandalı bir korsan gemisi Jamestown'a vardı. Gemi, yirmi kadar Afrikalı köle getirmişti (birkaç gün sonra ikinci bir gemide otuz köle daha getirildi). Koloniciler, tütün ürünlerini ve kârlarını artırmak amacıyla daha fazla işçi isteyip duruyorlardı. Afrikalıları korsanların ihtiyaç duyduğu yiyecek karşılığında hiç tereddüt etmeden satın aldılar.

Jamestown birkaç hafta içinde geleceğin Birleşik Devletleri'nin en uzun ömürlü kurumlarından ikisini kurmuştu. Biri, insanların hükümetlerinde söz sahibi olduğu temsili demokrasiydi. Diğeriyse insanların emtia olarak alınıp satıldığı kölelikti.

Virginia Şirketi tütünün yükselişi için çok geç kalmıştı. Koloninin ilk yıllarında kaynaklarını tüketmiş ve okyanus ötesinden gemi üstüne gemi geçirerek borca batmıştı. Opechancanough 22 Mart 1622'de Jamestown'a saldırdığı sırada, şirket maddi kaynağını tüketmek üzereydi.

Bu geniş çaplı saldırı iyi planlanmıştı ve çok vahşiceydi. O gün en az üç yüz yirmi beş kişi öldürüldü ve ardından yapılan hesapla, en az yedi yüz kişinin daha öldüğü iddia edildi. Bahar ekimi saldırı tarafından bozulduğu için koloniciler her zamankinden daha az mısır ektiler. Yenilenmeye çalışan şirket binin üzerinde yeni kolonici yolladı, ancak gerekli gıdayı tedarik edemedi. Şanssız insanlar kıyıya terk edildi ve orada ağaç kabuğu yiyip bir avuç mısırla idare ettiler. "Açlıktan ölme devri" geri dönmüştü. Virginia'daki Avrupalıların yaklaşık üçte ikisi o yıl öldü.

Virginia Şirketi bu felaketten kurtulamadı, ancak Virginia'daki İngiliz yerleşimi bunu başardı. Opechancanough'un saldırısı onlara büyük sorunlar yaşatsa da İngilizler araziye Yerlilerin tanıyamayacağı kadar farklı şekilde yeniden biçimlendirmeyi başardılar.

Yerliler bahçelerinde geleneksel olarak az miktarda tütün yetiştirmişlerdi. İngilizlerse, aksine, büyük alanları tütün tarlalarıyla doldurdu. Büyük çapta tütün ekilmesi, büyük çapta çevresel etkiye sahiptir. Tütün, azot ve potasyum gibi besin maddelerini emerek topraktan uzaklaştırır. İngilizler tütün toplayıp ihraç ederken, bu besin maddelerini gemilerle göndermiş oluyorlardı. Chesapeake Körfezi'ndeki ince toprak tabakası kısa sürede kurudu. İngilizler tütünü büyük alanlara ekerek, tarlalarını kısa sürede verimsiz hale getirdiler. Sonuç olarak, kendilerine sürekli yeni arazi açma ihtiyacı hissettiler.

Koloniciler, yerliler tarafından temizlenmiş toprakların çoğunu hızla ele geçirdiler, sonra çok sayıda ağaç keserek ormana doğru ilerlediler. Buna saban kullanımı da eklenince topraklar çıplak ve savunmasız hale geldi. Yağmur, besleyici maddeleri silip süpürdü. Ağaç örtüsü olmayan arazi kurduğunda daha çabuk aşındı. Yağmuru yakalayıp hapsedecek çok daha az ağaç kalmasıyla, seller birdenbire daha da yaygınlaştı. Yerlilerin çiftçilik yapmak için uygun alanlar bulmaları gittikçe zorlaştı; bu yüzden, kıyıları yabancılara terk ederek daha iç kesimlere doğru ilerlediler.

Güney Amerika'dan gelen tütün Virginia'ya dışarıdan gelen tek biyolojik varlık değildi elbette. Domuz, keçi, sığır ve atlar çoğaldı. Koloniciler hayvanlarının kontrolünü kaybetti ve hayvanlar yerlilerin bahçelerini talan etti. Belki de en kötüsü domuzlardı. Akıllı, güçlü ve her zaman aç olan saldırgan domuzlar, yerlilerin diyetini oluşturan meyveleri, kabuklu yemişleri, mısırı ve yenilebilir çiçek soğanlarını tüketti. Tsenacomoco halkı, kendilerini besin kaynağı bulmak için yabani domuz sürüleri ile rekabet içinde buldu.

Bununla birlikte, uzun vadede en büyük etkinin dışarıdan getirilen çok daha küçük bir yaratıktan kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir: Avrupa balarısı. İngilizler bal

için arıları getirirken onların aynı zamanda ekinlere polen yayacağını bilmiyorlardı. Arılar polenlerini yaydılar elbette. Onların görünmez çalışmaları olmadan şeftaliler, elmalar ve karpuzlar da dahil olmak üzere Avrupalıların Kuzey Amerika'ya getirdikleri birçok bitki çoğalamazdı.

Ağaçları sökmek, arılar ve solucanlar getirmek, toprağı tüketmek, yıllık anız yakımını kaldırmak, domuzlar gibi otlayan ve kök yiyen hayvanları serbest bırakmak... Koloniciler bu yöntemlerle Tsenacomoco'yu o kadar değiştirdiler ki Yerlilerin orada barınması giderek zorlaşırken Avrupalılar için durum tam tersiydi. 1650 yılına gelindiğinde eski Tsenacomoco İmparatorluğu'nun yerinde artık Avrupalılar ikamet ediyordu.

"EN BÜYÜK HATA"

JOHN FERRAR, VIRGINIA ŞİRKETİ'NE YATIRIM YAPAN ve daha sonra şirketin mali işler sorumlusu olan zengin bir Londralıydı. Şirket tütün satışlarından para kazanıyordu ama o kadar çok borca girmişti ki, Ferrar faturaları ödemek için mücadele vermek zorunda kaldı. Daha da kötüsü, önceki idarenin şirket kaynaklarının büyük bir kısmını çaldığını iddia etti. Ferrar parayı geri almaya çalıştığında hırsızlar onu mahkemede karalamaya teşebbüs etti. 1622'de Jamestown'a yapılan Yerli saldırısıyla şirketin düşmanları hem Ferrar'a hem de şirket sekreteri olan kardeşine karşı suçlamada bulunma şansına kavuştu. Pervasız dolandırıcılar olarak yaftalanan kardeşler hapse atıldılar. Sonuçta serbest kalmayı başardılar ama kral, Virginia Şirketi'ne son verdi.

Şirketin başarısızlığı John Ferrar'ı uzun süre içten içe rahatsız etti. Yirmi beş yıl sonra Virginia kolonisi hakkında Jamestown'ın sorunları için kendisini ve diğer yöneticileri suçlayan bir kitap okuduğunda, sayfa kenarlarını kızgın notlarla doldurdu. Ferrar'a göre, bazı eleştirmenlerin dediğinin aksine, koloninin en büyük hatası tütünün yanında buğday ekmemiş olması değildi. Gerçek hata, Kuzey Amerika'yı katedip Pasifik'e giden yeni bir

rotaya öncülük etme hedefini görmezden gelmesiydi.

Ferrar, Asya'ya giden bu deniz yolunu bulmadaki başarısızlığın, "bunca zamandır koloninin en büyük hatası ve kaybı" olduğunu yazdı. Jamestown'ın Pasifik Okyanusu'ndan ancak sekiz veya on günlük, belki de sadece dört günlük bir yürüyüş mesafesiyle ayrıldığına emindi. Batıya yapılacak tek bir keşif, "Batı Denizi seyahatinin onlara sonsuz bir servet sağlayacağını" gösterecekti. Bunun yerine, Jamestown kolonicileri günlerini ahmak gibi "dumanlı tütün" ile geçirmişlerdi.

Ancak, Virginia Şirketi'nin amacı, Virginia'yı ve nakit sıkıntısı çeken İngiltere'yi küresel pazara sokmaktı. Ferrar bunu hiç fark etmese de şirket tam olarak bunu yapmıştı: Avrupa, Asya ve Afrika'ya yayılmış ilk Amerikan türü olan "dumanlı tütün" ile.

(Üstte)

Bu gibi haritalar, on yedinci yüzyıl Avrupa'sında yaygındı. Kuzey Amerika'nın dar bir kara şeridi olduğu düşünülüyordu. Virginia Şirketi'nin İngiliz destekçileri, Jamestown kolonicilerinin kolayca Pasifik'e kadar yürüdükten sonra Çin'e yelken açacaklarına inandılar.

Tütünün Etki Alanı

Heyecan veren ve çılgınca bağımlılık yapan tütün, derhal dünya çapında başarı elde etti. İlk kez, tüm kıtalardaki insanlar aynı anda yeni bir ürünün büyüüne kapıldılar. Tütün, Kolomb Takası'nın en ileri safhasıydı.

Jamestown 1607'de kurulduğunda, tütün çoktan İspanyol gemilerinde taşınarak dünyayı dolaşmıştı. Batı Afrika ülkesi Sierra Leone'deki bir gezgin, muhtemelen köle tacırları tarafından getirilen tütünün her evde bulunduğunu gördü. Japonya'da, Edo şehrinde (daha sonra Tokyo olarak tanındı) bıçkın genç erkekler tarafından topluca sigara içilen gizli mekânlar, Diken Kulübü ve Deri Pantolonlar Kulübü adı verilen iki rakip çetenin oluşmasına yol açtı. Şogun, yani imparatorluk askeri kumandanı, bu kulüplerin üyelerinin yetmişini hapse atıp tütün ürünleri kullanımını yasakladı. Çin'in kuzey sınırındaki Mançurya'da nikotin bağımlılığı o kadar hızlı yaygınlaştı ki 1635'te han veya kral, askerlerinin tütün satın almak için silahlarını sattıklarını keşfetti. Şogun gibi, han da tütün kullanımını kesin şekilde yasakladı. Hindistan'ın Delhi kentinde tütün üst sınıfları büyüledi. Delhi'de ilk sigara içen, danışmanlarının korktuğu üzere, imparator oldu.

Dünyanın diğer ucundaki Avrupalılar da aynı şekilde bağımlı olmuştu. 1640'lı yıllara gelindiğinde, Roma Katolik Kilisesi'nin merkezi olan Vatikan, rahiplerin Aşai Rabani Ayini'ni ellerinde yanan purolarla yönettiklerine dair şikâyetler alıyordu. Mançurya Hanı kadar öfkelenen Papa VIII. Urban da derhal kilisede tütün ürünlerini yasakladı.

İnsanlar, Pekin'den Boston'a, Bristol'a kadar uluslararası bir tütün kültürünün parçası oldu. Virginia, dünya çapındaki bu deliliğin başlangıcında küçük ama önemli bir rol oynadı. Günümüzden bakınca, Kolomb Takası süresin-

ce tütünün kendisinden ziyade Atlantik Okyanusu boyunca farklı türden canlılar için bir çekim noktası oluşturmalarının önemli olduğu görülüyor. Bu canlılar içinde öne çıkan iki tür, Amerikan hayatında yıkıcı bir rol oynayan minik gezginlerdi.

4. BÖLÜM

KÖTÜ HAVA

KRİSTOF KOLOMB, KARAYİPLER'E YAPTIĞI İKİNCİ sefer hakkındaki raporuna, "[...]bütün halkım yerleşmek için karaya çıktı ve çok fazla yağmur yağdığını fark etti. Herkes *çiçiones* hastalığına yakalandı," diye yazmıştı. *Çiçiones* terimi, titreme ile başlayan, ardından günlerce süren yüksek ateş ve halsizlik belirtileri gösteren nöbetli bir hastalığı anlatır. Titreme ve ateşe neden olan birçok hastalıklardan biri de sıtma ve sivrisinek ısırığı ile bulaşır.

Kolomb'un adamları sıtmaya mı yakalandılar? Eğer öyleyse, bunu yanlarında getirdiler. Avrupalılar gelmeden önce Amerika kıtasında insanlara bulaşan sıtma yoktu. Tarihçiler Kolomb halkının 1493'te yakalandığı hastalığın sıtma olup olmadığını kesin olarak bilmiyorlar, fakat adamlarından sadece biri bile sıtma olmuş ve Hispanyola'ya ayak bastıktan sonra bir nöbet geçirmişse, hastalığı bu kurbandan diğerlerine taşımak için doğru sivrisinek türünün tek bir ısırığı yeterli olmuştur; ki bu sivrisinekler Hispanyola'da bol miktarda bulunur.

Sıtma akıl almaz acılara neden olur. 1950'lerde sıtmanın dünya çapında yok edilmesine yönelik yapılan atılıma rağmen, hastalık hâlâ her yıl yaklaşık yirmi

(solda)

Yirminci yüzyılın başlarında moda haline gelen sineklik şeklinde bir peçe-şapka.

milyon kişiye bulaşır ve altı yüz binden fazla kişiyi öldürür. Ölenlerin çoğu beş yaşının altındaki çocuklardır. Hayatta kalanlar, modern tıbbi bakımla bile aylarca hasta ve zayıf kalabilir. Hastalık vücutta aylarca saklanabilir ve sonra bir tam nöbetle ortaya çıkabilir. Afrika'da öyle çok insan sıklıkla sıtmaya yakalanıyor ki ekonomistler bölgenin gelişim hızının hastalık yüzünden ciddi oranda düştüğü kanısındalar.

Sıtma, günümüzde olduğu gibi geçmişte de büyük bir rol oynamıştı. Bu rol diğer hastalıklardan farklı ve belki de daha büyüktü. Avrupalılar Amerika kıtasına çiçek hastalığı ve grip getirince salgınları tetiklediler, ani salgınlar Yerli kasabalarını ve köylerini vurdu, sonra da kayboldu. Buna karşın sıtma endemik hale geldi, yani o topraklardan hiç ayrılmadı. Sıtma, ani ve şiddetli patlamalarla ortaya çıkmak yerine, hayatın arka planında sürekli ve sabit konum aldı.

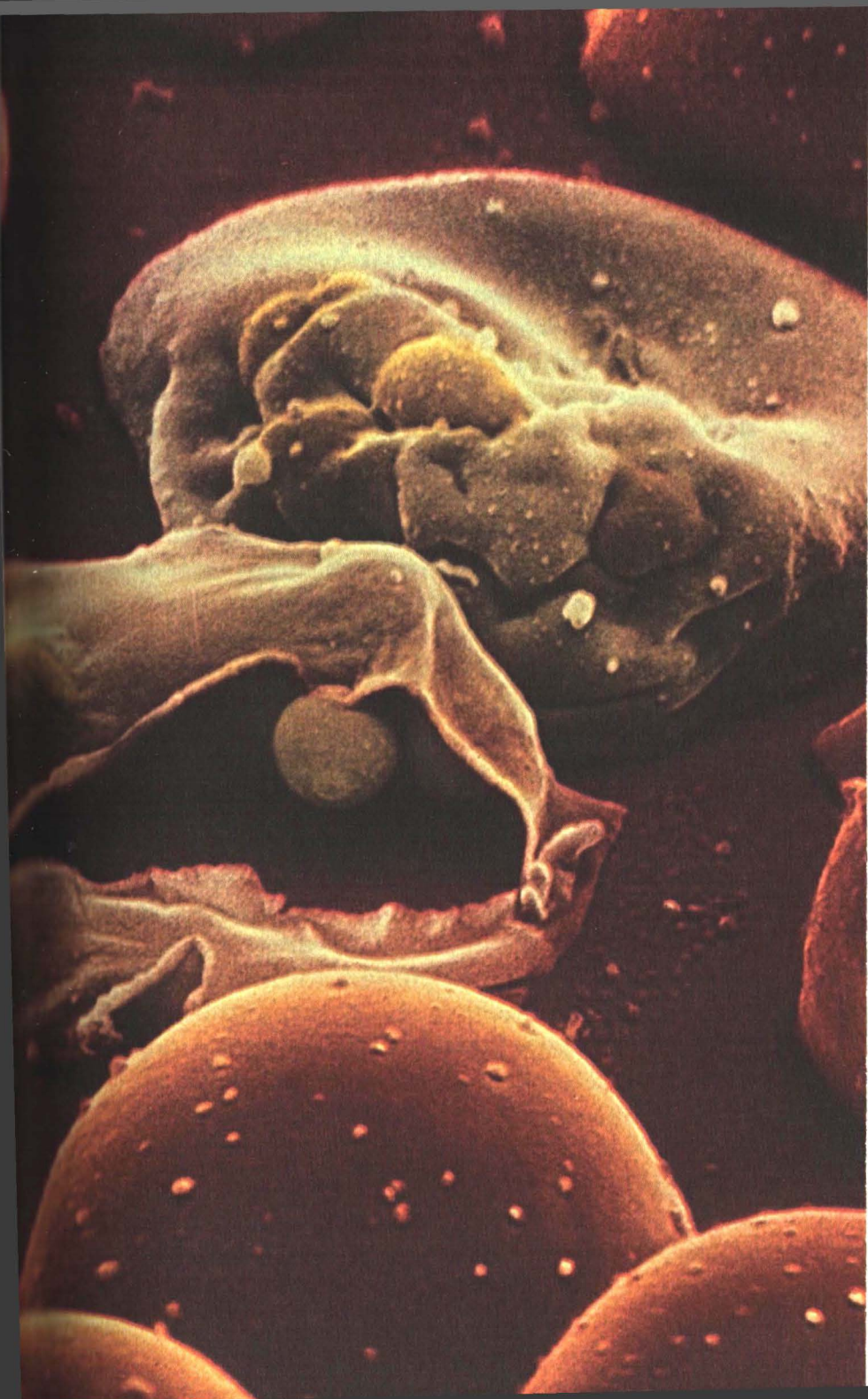
Hem sıtma hem de Amerika kıtasına getirilen ve yine sivrisinekler tarafından taşınan bir başka hastalık olan sarıhumma kıtayı kırıp geçirdi. Bu hastalıklar gelmeden önce Meksika'nın kuzeyindeki en kalabalık nüfuslu bölge, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nin güneydoğu eyaletleri Georgia, Kuzey ve Güney Carolina, Alabama'yı kapsayan alandı. Güneyde, güney Meksika'nın nemli or-

manları, Orta Amerika ve Amazon Havzası milyonlarca insan barındırıyordu. Sıtma ve sarıhummanın ardından, önceleri sağlıklı olan bu alanlar salgınlar nedeniyle yaşanmaz oldu. Orada yaşayan Yerliler daha güvenli arazilere göç ettiler.

Boşalan arazilere yerleşen Avrupalılar genellikle bir yıl içinde öldüler. Bu ölümlerin uzun vadeli etkileri oldu. Bugün

(sağda)

Tek hücreli
Plazmodyum
parazitleri ölmekte
olan kırmızı kan
hücrelerinde hızla
çoğalır ve vücuda
karşı saldırı
başlatarak tam
gelişmiş sıtmaya
yol açar.

bile, Avrupalı kolonicilerin hayatta kalamadıkları yerler, daha sağlıklı buldukları yerlerden daha fakir durumdadır. Bunun nedeni, Avrupalıların hastalık bölgelerinde sağlıklı bölgelerden çok farklı kurumlar oluşturmuş olmaları. Sağlıklı bölgelerde yerleşimcileri cezbeden istikrarlı koloniler inşa ettiler. Bu alanların giderek artan nüfusuna çiftçiler, zanaatkârlar ve işletme sahipleri de dahildi. Okullar, yollar, hastaneler yapıldı; kanunnameler ve yönetim sistemleri oluşturuldu. Haliyle, hastalıklı bölgeler daha az sayıda Avrupalıyı cezbettiler. Koloniciler, buralarda sosyal kurumlar veya yönetim kurumları oluşturmaya pek ilgi duymadılar. Bunun yerine, Yerlilerden ve esirlerden oluşan işgücünü kullanarak kereste, değerli metaller veya plantasyonlarda yetiştirilen ürünlerin ihracına odaklandılar.

Hastalık, Amerikan kolonilerindeki işgücünün gelişim şeklinde pay sahibiydi. Sıtma ve sarıhumma Amerika kıtasının tütün ve şeker plantasyonlarında Avrupalı ve Yerli işçileri öldürdüğü için koloniciler işçi olarak tutsak Afrikalıları ithal etti ki bu Kolomb Takası'nın kitleleri etkileyen bir başka yönüydü. Yeni hastalıklar getiren ekolojik değiş tokuş, köle ticareti şeklinde ekonomik bir takasa da yol açtı. Dolayısıyla, köleliğin günümüze kadar devam eden siyasi etkileri oldu.

Sıtma ve sarıhummanın köle ticaretinden sorumlu olduğunu veya zayıf, bölünmüş on üç koloninin ABD Bağımsızlık Savaşı'nda güçlü Büyük Britanya'dan ayrılımlarına sebep olduğunu söylemek abartılı olurdu. Ancak, bu bölümde göreceğiniz üzere, tamamen yanlış da sayılmazdı.

Sıtmanın Gizemi

Kolomb zamanında, insanlar sıtmanın kendine özgü bir hastalık olduğunu anlamadılar. Bunları bir dizi belirti ola-

rak düşündüler ve bataklık ya da kötü havadan kaynaklandığına inandılar. Aslına bakarsanız, İngilizcede sıtma anlamına gelen *malaria* kelimesinin kökeni, “kötü ya da pis hava” mânâsındaki İtalyanca *mal aria* kalıbıdır.

Ancak sıtma, yaşam döngüsü modern çağa kadar anlaşılamayan, karmaşık bir hastalıktır. Bu hastalığa sayısız çeşitte sürüngen, kuş ve memeliye bulaşan iki yüz kadar mikroskobik parazit türü neden olur. Bu parazit türlerinden dördü insanları hedef almaktadır ve bu konuda göz korkutacak derecede başarılıdırlar.

Her parazit tek bir hücreden oluşur ve bir sivrisinek ısırganıyla insana geçer. Parazitler insan vücuduna yerleştiklerinde kırmızı kan hücrelerini ele geçirir, burada barınır. Dolaşım sisteminde denizaltı yolcuları gibi gezinen parazitler, enfekte olmuş kırmızı kan hücrelerinin içinde muazzam sayıda çoğalır, sonunda hücrelerden çıkıp kan dolaşımına karışır. Parazitlerin çoğu yeni kan hücrelerine yerleşmek için çaba sarf eder, ama bir kısım da bir sivrisinek tarafından emilmeyi bekleyerek kanda dolaşır. Bir sivrisinek paraziti aldığı anda, parazit onun içinde yeniden ürer. Tükürük bezlerine doğru süzülür ve sivrisinek birini ısıracağı zaman yeni konağa geçmek üzere burada bekler.

İnsan vücudunda, hasta kırmızı kan hücrelerinin çoğu, parazitlerini hemen hemen aynı zamanda serbest bırakır. Tek bir sıtma parazitinden bulaşan enfeksiyon, on milyar yeni parazit üretebilir. Bu devasa saldırılar konağın bağışıklık sistemini zorlar, titreme ve ateş spazmlarını tetikler. Nihayet konağın bağışıklık sistemi saldırıyı geri püskürtür, ancak birkaç gün içinde yeni bir saldırı meydana gelir, çünkü bir önceki parazit dalgalarından bazıları kırmızı kan hücrelerinde saklanmış ve milyarlarca yeni nesil parazit üretmiştir. Bu döngü, bağışıklık sistemi nihayet paraziti

yeninceye kadar tekrar eder. Fakat bu, gerçek bir zafer olmayabilir. Parazitler, ancak haftalar sonra tekrar ortaya çıkacak şekilde, vücudun diğer köşelerinde saklanabilir. Tam gelişmiş sıtmanın belirtisi, yarım düzine titreme ve ateş nöbetinin ardından kısa bir rahatlama dönemi ve sonra başka bir nöbet dalgası şeklindedir.

İnsanlarda görülen sıtmanın en yaygın iki çeşidi, *Plasmodium vivax* ve *Plasmodium falciparum* mikroorganizmalarından kaynaklanmaktadır. Belirtileri benzerdir ancak vücut üzerinde farklı etkileri vardır. *P. falciparum* böbrekler, akciğerler, beyin ve diğer organlara kan dolaşımını kesebilir. Organ yetmezliği, *P. falciparum* hastalarının yaklaşık yüzde 10'unu öldürür. *P. vivax* organları tahrip etmez, bu da onu daha az ölümcül kılar, ancak saldırıları sırasında hastalar zayıf düşer ve diğer hastalıklara karşı savunmasız kalır. Her iki sıtma türünde de hastalar bir seferde aylarca hasta olabilir ve nöbetler esnasında hastalıkları bulaşıcıdır. Bir sivrisinek, ağır sıtma geçiren bir hastayı ısırırsa hastalığı başkalarına geçirebilir.

Plasmodium mikroorganizmaları tropikaldir ve sıcaklığa karşı duyarlıdır. Sivrisineklerin içinde çoğalma hızları, dışarıdaki hava sıcaklığına bağlıdır. Hava soğudukça parazitlerin üremesi de uzar, ta ki bu süre sivrisineğin hayat döngüsünü geçene kadar; böylece döngü sona erer. Sayı vermek gerekirse, *P. falciparum* yaklaşık 18 derecenin altındaki sıcaklıklarda hayatta kalamaz ve çoğalamaz; *P. vivax*'ın limiti ise yaklaşık 15 derecedir.

P. falciparum, Afrika'nın çoğu kesiminde yaygın şekilde görülür. Avrupa'da sadece Yunanistan, İtalya, Portekiz ve Güney İspanya gibi en sıcak bölgelerde sağlam bir yer edinebilmiştir. Bununla birlikte, *P. vivax*, İngiltere, Hollanda ve güney İskandinavya gibi daha serin kuzey bölgeleri

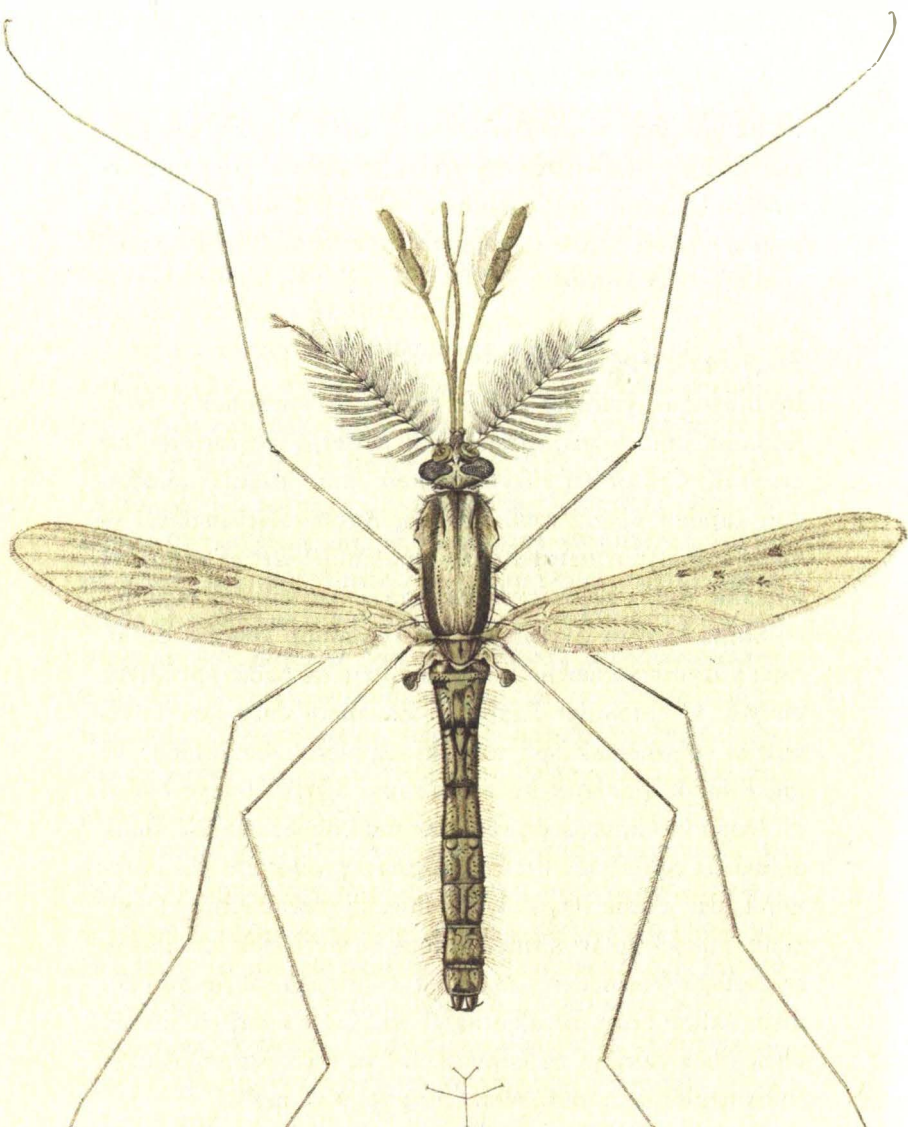
de dahil olmak üzere Avrupa'nın büyük bölümünde kalıplaşmıştır. *P. falciparum* Amerika'ya Afrika'dan gelmiş ve Afrikalılar tarafından yayılmıştır. *P. vivax* ise Avrupa'dan gelmiş ve Avrupalılar tarafından yayılmıştır. Bu fark, tarihi sonuçlar doğurmuştur.

Sivrisinek Bağlantısı

İnsan sıtması yalnızca *Anofel* cinsindeki sivrisinekler tarafından taşınır. (Cins, yakın ilişkili türlerin oluşturduğu bir gruptur.) On altıncı yüzyıl İngiltere'sinde insanlar tarafından yapılan peyzaj mühendisliği, *Anofel* sivrisinekleri ve *vivax* sıtmasının gelişmesi için mükemmel şartlar yarattı ve hastalık İngiliz koloniciler tarafından Amerika'ya taşındı.

Sıtma taşıyan sivrisinekler ve hastalığın kendisi, on altıncı yüzyılın sonlarına kadar İngiltere'de nadir görülüyor gibiydi. O zamanlar Kraliçe I. Elizabeth daha çok tarım arazisi oluşturmak için toprak sahiplerini bataklıklar ve diğer sulak alanların kurutulmasına teşvik etmeye başladı. Doğu ve Güneydoğu İngiltere'nin kıyı şeridindeki sulak alanlarda çok sayıda drenaj çalışması yapıldı. Bu düşük rakımlı, sisli alanın büyük kısmı düzenli olarak Kuzey Denizi'nin yüksek suları altında kalmış ve sivrisinek larvalarını erişkinliğe geçmeden yok etmişti. Kurutma çalışmaları denizin önünü kesti, ancak araziye gelgitlerle temizlenemeyen öbek öbek durgun su kapladı. Bu su birikintileri, *Anofel* sivrisinekleri için mükemmel bir yaşam alanıydı.

Çiftçiler, hâlâ biraz çamurlu ama artık tarıma uygun olan eski bataklık içlerine taşındılar. Soğuk havalarda evlerini ve ahırlarını ısıtarak, sivrisinekler ve taşıdıkları *P. vivax* parazitlerine soğuklarda hayatta kalacakları ve gelecek bahara üreyip yayılmaya hazır hale gelecekleri bir yer sağlamış oldular. Kilise kayıtları 1570'lerde, bataklık-

ANOPHELES MACULIPENNIS. ♂

(MEIGEN)

H. Wilson, Cambridge

lar kurutulmadan önce, yirmi dört sulak bölgedeki vaf-tiz sayılarının cenazelerden fazla olduğunu gösteriyordu. Başka bir deyişle, nüfus artıyordu. Yirmi yıl sonra, drenaj çalışmaları bütün hızıyla devam ederken, gidişat tersine döndü. Vaftizlerin neredeyse iki katı kadar cenaze vardı. İngiltere'nin diğer bölgelerinde nüfus patlaması yaşanıyor-du, ancak bu sulak alanlar neredeyse iki yüzyıl boyunca eski büyüme oranlarına dönemeyecekti. Güneydoğu İngil-tere'ye gönderilen o kadar çok din adamı hayatını kaybetti ki, bölge *Killpriest*¹ olarak anılır oldu.

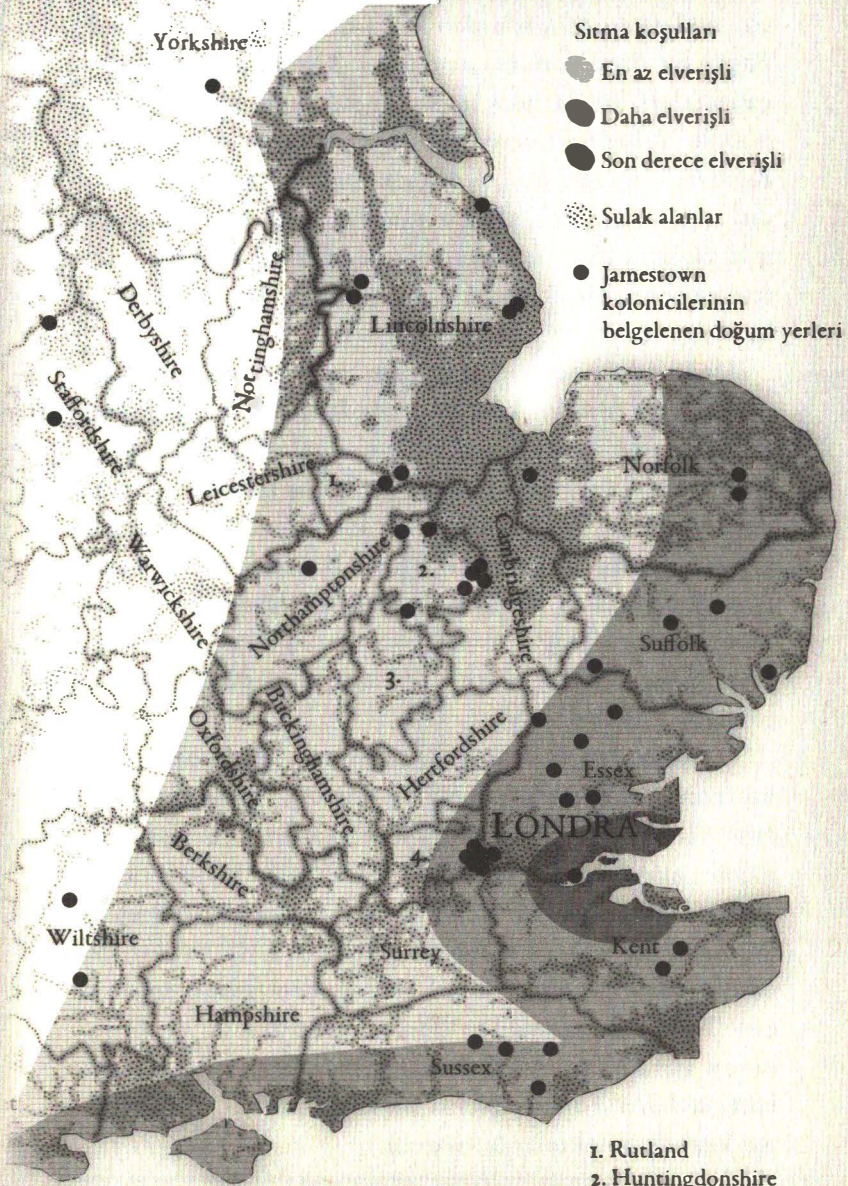
Doğu ve Güneydoğu İngiltere bataklıklarının kurutul-ması, vivax sıtması kâbusunu başlattı. Bununla birlikte, etkilenen tek bölge İngiliz sulak alanları değildi. Vivax sıtmasının Kuzey Amerika kolonilerine buradan gittiğini düşünmek için iyi bir neden var. İlk koloniciler hakkında bilgiler kabataslak ve eksik; ancak bir araştırmacı, Kuzey Amerika'ya gelen ilk dalga İngiliz göçmenlerin yaklaşık yüzde 60'ının Doğu ve Güneydoğu İngiltere'deki dokuz yerel yönetim bölgesinden, yani ülkenin sıtma kuşağından geldiğini öngörmüştür.

Duruma örnek olarak, Jamestown'ı oluşturan yüzün üzerinde kolonici değerlendirilebilir. Elli dokuzunun do-ğum yeri bilinmez. Bu elli dokuz kişiden otuz yedisi sıt-madan mustarip yörelerden gelmişti. Çoğu, kıyıdaki sulak alanlara göre daha az sıtma görülen yerlerden, bölgelerin daha yüksek iç kesimlerinden gelmiş olsa da bazıları ba-taklıklardan gelmişti. Sıtma bölgesinden gelmeyenler ise genellikle yola çıkmadan hemen önce bu-ralara uğradılar, çünkü gemileri haftalarca hatta aylarca Thames Nehri boyunca sıtma merkezi olan noktalarda bekledi.

(solda)
Anofel cinsi
sivrisinekler
insan sıtması
taşıır.

¹ (İng.) Rahip öldüren (ed.n.)

Güneydoğu İngiltere'de Sıtma

Sıtma nöbetleriyle kuşatılmış insanlar, zorlu bir deniz yolculuğu için pek de muhtemel adaylar gibi görünmezlerdi. Ancak *Plasmodium*, görünüşte sağlıklı olan bir insanın içinde saklanabilir. Koloniciler, belirtiler göstermeden gemilerine binip Chesapeake Körfezi'ne gitmiş ve sonrasında sıtmanın dişleri titreten üşüme ve insanı ter içinde bırakan ateş nöbetlerine kapılmış olabilir. Bu noktada, ne yazık ki paraziti kendilerini ısıran her sivrisineğe geçirmeleri mümkündür. Kuzey Amerika'nın doğu yakasında bekleyen beş *Anofel* türü, daha sonra hastalığın başlıca yayıcıları haline geldi.

Amerika Kıtasında Sıtma

Harvard Halk Sağlığı Okulu'nda sıtma araştırmacısı olan Andrew Spielman, "Teorik olarak, paraziti tüm kıtaya [Kuzey Amerika] tek bir kişi yerleştirmiş olabilir," diye belirtti. "Bu biraz dart oynamaya benziyor. Yeterli sayıda hasta insan ile yeterli sayıda sivrisineği bir araya getirseniz eninde sonunda hedefi on ikiden vurur ve ortama sıtmayı yerleştirirsiniz."

Jamestown, Virginia'daki kolonicilerin bazıları çok büyük ihtimalle sıtma hastasıydı. Eğer hastalık orada başlamışsa, kısa sürede kuzeye yayılmıştır. 1657 yılına gelindiğinde, Connecticut Koloni Valisi John Winthrop sıtma belirtileri gösteren vakaları kayıt altına alıyordu. Artık araştırmacılar sıtmanın 1640'larda ve hatta daha erken bir tarihte kıtaya girdiğini düşünüyorlar. Bir dizi kuraklık geçirilen 1606 ile 1612 yılları arasında deniz seviyesindeki Virginia kıyıları hastalığın yayılmasına son derece uygundu. Bu kuraklıklar, akan dereleri sivrisinek larvaları için ideal yaşam alanı olan küçük, durgun su birikintilerine çe-

viridi. Jamestown yerleşimi 1607’de, kuraklık döneminin tam ortasında kuruldu.

Sıtma gelir gelmez Virginia’yı evi gibi benimsedi. Tıpkı İngiliz bataklıklarında olduğu gibi, orada da önlenemez hale geldi. Herkes yeni gelenlerin hastalanacağını ve ilk yıl “tecrübe kazanana kadar” –yani sıtmayla savaşıp kazanıncaya kadar– hayli işe yaramaz olacaklarını düşünüyordu. Ancak bu savaş genellikle mezarlıkta son buluyordu. Jamestown’ın ilk yarım yüzyılı boyunca yeni gelenlerin üçte biri bir yıl içinde öldü. Bundan sonra Virginialılar, vivax ile yaşamayı deneme yanılma yoluyla öğrendiler. Bataklıklardan kaçındılar ve sivrisineklerin en aktif olduğu günbatımlarında kapalı alanlarda kaldılar. Yeni gelenler arasında sıtma ile bağlantılı ölümler, 1650 yılı civarı yüzde 20-30’dan yüzde 10’a düştü ve 1670 civarında daha da azaldı. Bu rakamlar ciddi bir iyileşmeyi yansıtmakla birlikte yine de oldukça acı vericidir.

New Edinburgh’un hikâyesi, hastalığın kolonileşmede oynadığı büyük rolü gösteriyor. Büyük, iddialı bir koloni girişimi olmasına rağmen, muhtemelen New Edinburgh’u hiç duymamışsınızdır. Bunun nedeni, aynı zamanda kısa ömürlü bir felaket olmasıdır.

New Edinburgh, Panama’da bir İskoç kolonisi olarak kuruldu. Koloninin kurucusu, Atlantik Okyanusu ile Pasifik Okyanusu’nu ayıran dar arazi üzerinde, Asya ile Avrupa arasındaki ticaretin “en az üçte ikisinin” koloni tarafından kontrol edileceğini iddia etti. İskoçya’da bu öngörüyle gözleri kamaşan bin dört yüzden fazla kişi, Jamestown’ı kurmuş olan ticari işletme ile aynı türden bir anonim ortaklık girişimine para yatırdı. İskoçya fakir bir ulustu. Tarihçiler, New Edinburgh’daki yatırımların, ülkedeki mevcut paranın çeyreği ile yarısı olduğunu tahmin ediyor.

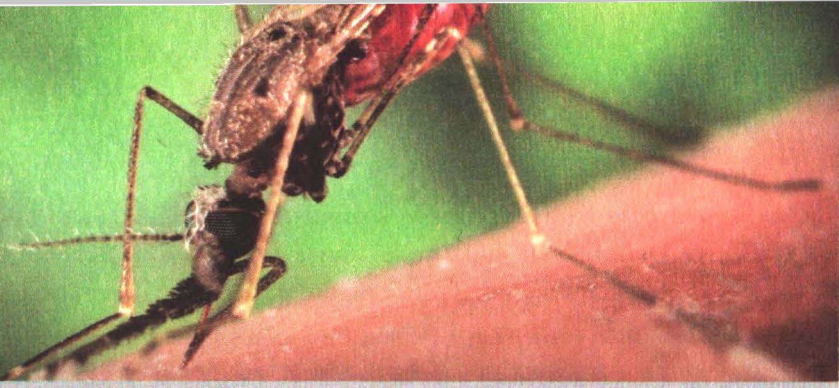
1698'de beş gemi, bin iki yüz kolonici yolcu ve bir yıllık erzak ile yelken açtı. Koloniciler Panama kıyılarına çıktılar ve New Edinburgh limanını inşa etmek üzere ormandaki ağaçları kesmeye başladılar. Sadece sekiz ay sonra, güç bela hayatta kalabilen üç yüzden az kişi zar zor vatanına döndü. Dört gemi ve bin üç yüz kişilik ikinci bir keşif grubu Panama'ya ayak bastıktan sadece birkaç gün sonra İskoçya'ya varmayı başarmışlardı. Dokuz ay sonra, bu ikinci grup da oradan kaçtı. Eve dönebilenlerin sayısı yüzü bulmuyordu. Girişime yatırılan her bir kuruş, ölümlerle birlikte yitip gitti.

New Edinburgh neden başarısız oldu? Bunun birçok nedeni vardı. Amerikan Yerlisi halk ile ticaret yapmayı planlayan koloniciler, gemilerini İskoçya'nın en iyi ürünleriyle doldurmuştu: yün çorap ve battaniyeler, süs perukları ve yirmi beş bin çift deri ayakkabı. Ne yazık ki sıcak tutan çorapları ve kaşıntı veren battaniyeleri tropik bölgelerde satmak zor oldu. Bu arada, zorlu tropikal yağmurlar kolonicilerin erzaklarını ve çiftlik kurma çabalarını mahvetti. Yetmezmiş gibi, Orta Amerika'da ve yakınlardaki Karayip Adaları'nda çoktan koloniler kurmuş olan İspanya, belirli aralıklarla yeni rakiplerine saldırdı.

Ne var ki felaketin başlıca nedenleri, sivrisinek yoluyla geçen iki hastalıktı: sıtma ve sarıhumma (bir de sivrisinekler tarafından taşınmayan dizanteri vardı). Kolonicilerin tuttuğu kayıtlar, her hafta düzinelerce ölüm olduğunu belirtiyor. İspanya'nın New Edinburgh'a ilk saldırısında askerler dört yüz tane yeni mezar buldu. Mezarlar, Avrupa ve Afrika'dan Amerika'ya gelen hastalıkların kurbanları ile dolmuştu.

Bu sırada New Edinburgh felaketi İskoçya'da ayaklanmalara yol açtı. Ülke sermayesinin çoğu, yani yatırım için

mevcut olan nakit para yok olmuştı. O zamanlar İngiltere ve İskoçya aynı hükümdarı paylaşıyorlar da ayrı devletlerdi. Daha büyük ortak olan İngiltere, onlarca yıldır tam bir birleşme için ısrar ediyordu. İskoçlar, Londra'nın egemen olduğu bir ekonomide küçümseneceklerinden korkarak direndi. İngiltere, birleşme anlaşmasının bir parçası olarak New Edinburgh'a yatırım yapmış insanlara geri ödeme sözü verdi. Sonuç –tarihçi J. R. McNeill'in *Mosquito Empires* [Sivrisinek İmparatorlukları] adlı kitabındaki deyişle, “[...]Panama ateşinden sağlanan destekle,”– Büyük Britanya'nın kurulması oldu.

SUKEY CARTER'IN ISTIRABI

LANDON CARTER, VIRGINIA'DA, JAMESTOWN'IN yaklaşık altmış mil kuzeyinde bereketli bir plantasyona sahipti. Kendisi, 1757 yazı ve sonbaharında ailesini defalarca vuran sıtma yüzünden acı çeken, ailesine adanmış bir babaydı. En kötü etkilenense, titreme ve ateş krizleriyle kıvranan küçük kızı Sukey'di. Landon, kızının mücadelesini bir günlüğe kaydetti:

7 Aralık: Sukey bu akşam kötüce görünüyor, nabızı çok hızlı.

8 Aralık: İki haftada bir tekrarlayan nöbet döneminde... Canlanmış gibi ve neşeli bir tavırla konuştu. Ateşi daha fazla yükselmedi.

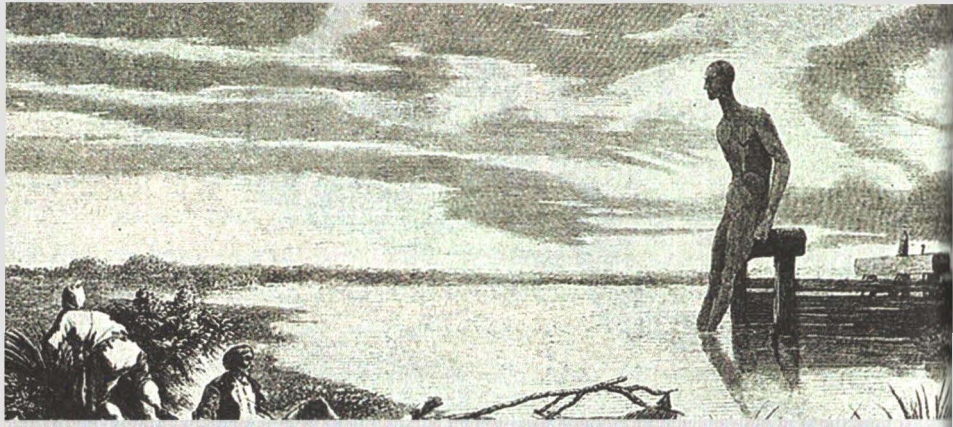
9 Aralık: Çok solgun ama daha iyiye gidiyor.

10 Aralık: Sukey'nin erken saatlerde ateşi çıktı; çok hasta, midesi ve başı ağrıyor. Gece ateşi düştü.

11 Aralık: Çocuğun bugün ateşi yok ama nabızı gece biraz arttı sanırım.

12 Aralık: Sukey'nin ateşi gece 1'de

Sivrisinekler
hem sıtma
hem de
sarihummayı
Amerika
kıtasına
taşıdılar.

yükseldi... Çocuk bugün tehlikeli derecede hasta, ölü gibi solgun ve morarmış halde...

13 Aralık: Sukey'nin ateşi dün giderek zayıfladı ve gece 1'de kız rahatladı.

Kederli Landon Carter, Virginia'daki yaşam hakkında şöyle yazdı: "[...] bir adamın dertlere aşına olması gerekir, bütün yıl hasta çocuklara bakmaya mahkûm olmak işten bile değil. Benimkiler artık hiç düzelmiyorlar."

Sukey, sonraki nisan ayında, üçüncü yaş gününden kısa bir süre önce öldü.

Eski bir çizimin
on dokuzuncu
yüzyıla ait bu
kopyasında da
ifade edildiği üzere,
sıtma İngiltere'nin
güneydoğusundaki
bataklıklarda daimi
bir korkuydu.

İşgücü Sorunu

Sıtma, kurbanlarının çektiği acıların ötesinde etkilere sahipti. Kültürleri biçimsizleştiren, toplumsal sorulara şimdilerde acımasız ve yanlış görünen cevaplar üretilmesine yol açan, tarihi bir güçtü. Kuzey Amerika'da para kazanmak isteyen on yedinci yüzyıl İngiliz yatırımcılarını düşünün. Chesapeake Koyu'nda gümüş ya da altın yoktu. Kâr etmenin en iyi yolu, anayurda ihraç edilebilecek başka bir şey üretmekti. New England'daki Hacılar, kunduz kürkü satarak geçim sağlıyordu. Chesapeake Koyu'nda ise İngilizler çok büyük talep olmasından ötürü tütünde karar kıldılar.

Koloniciler tütün talebini karşılamak adına ekim alanını genişletmek istiyorlardı. Bunu yapmak için büyük ağaçları el aletleri ile kesmek; sıcak güneş altında toprağı ufalamak; büyüyen tütün bitkilerini çapalamak, sulamak ve bakımlarını yapmak; ağır, yapışkan yaprakları kesmek ve kurumaları için rafların üzerine sermek, sonra kurutulmuş yaprakları nakliye için varillere doldurmak zorunda kalacaklardı. Bütün bunlar çok fazla işgücü gerektiriyordu. Koloniciler bunu nereden bulabilirdi?

Belli başlı iki seçenekleri vardı: Sözleşmeli hizmetkârlar veya köleler.

Sözleşmeli hizmetkârlar, İngiltere'nin işsiz kitlelerinden getirilen ücretli çalışanlardı. Bu işçilerin pahalı Atlantik yolculuklarının ücretini plantasyon sahipleri karşıladı. İşçiler de onlar için belirli bir süre, genellikle dört ila yedi yıl boyunca çalışarak biletlerinin karşılığını ödediler. Sonrasında, sözleşmeli hizmetkârlar Amerika kıtasında kendi topraklarını talep etme ve güçleri yettiğinde, kendi hizmetkârlarını getirme özgürlüklerine kavuştular.

Köleliği tanımlamak zordur, çünkü farklı şekillerde var olmuştur. Bununla birlikte, ana özelliği, sahibinin köleleri

zorla çalıştırma hakkını elinde bulundurması ve kölelerin asla ayrılma hakkına sahip olmamasıdır. Bu kişiler ölene veya sahipleri tarafından serbest bırakılıncaya kadar çalışmalı ve itaat etmelidir. Sözleşmeli hizmetkârlar, alt seviyede de olsa, toplumun birer üyesi olarak bazı yasal haklara sahiplerdi. Kölelerse genellikle topluma dahil sayılmaz. Amerika'daki kölelik daha önce Avrupa, Asya ya da Afrika'da görülenden daha sert bir hale büründü: Kölelerin sadece mülk olarak kabul edildiği, haklarının çok az olduğu veya hiç olmadığı acımasız bir sistem.

On yedinci yüzyılın son çeyreğinde Kuzey Amerika'daki İngiliz koloniciler, işçiler yerine köleleri tercih ettiler. İngiltere dünyanın en büyük köle taciri oldu. Daha önce Avrupa'da köleliğe karşı duruşta öncü olan bu ulus, aksi yöne dönmüştü. Kölelik, Ortaçağ Avrupa'sında (İngiltere dahil) yaygın olmasına rağmen, on yedinci yüzyılda İngiltere'de nadiren görülüyordu. Köleliğin azalması, kısmen, İngiltere'nin ne iş olsa yapmaya hazır işsizlerle dolu olmasından kaynaklandı. Ayrıca, binlerce İngiliz'in Kuzey Afrika'da Müslüman korsanlar tarafından yakalanıp köleleştirilmesi üzerine duyulan tiksinti ve öfke de başka bir sebepti. Aslında İngilizler, Avrupa'nın köle sahibi olma konusundaki en zayıf adaylarıydı.

Nitekim İngiliz kolonileri ilk önce sözleşmeli hizmetkârlara yönelmişti. Koloninin ilk yüzyılı boyunca, Kuzey Amerika'ya gelen Avrupalıların üçte biri ila yarısı sözleşmeli hizmetkârlardı. Başlangıçta İngiliz kolonilerinde köle sayısı azdı: 1650'de Virginia'da yalnızca 300 köle vardı. Fakat 1680-1700 yıllarında köle sayısı aniden patladı. Virginia köle nüfusu o yıllarda 300'den 1600'e ulaştı ve artmaya devam etti. Aynı dönemde, sözleşmeli hizmetkârların sayısı çarpıcı biçimde azaldı. Bu, dünya tarihinde bir

dönüm noktasıydı; Britanya Amerika'sının köle toplumu haline geldiği ve köle ticaretine İngiltere'nin hâkim olduğu bir zamandı.

Bu tersine dönüş nedendi? Tarihçiler ve ekonomistler çeşitli açıklamalar sundular.

Açıklamalardan biri, on yedinci yüzyıl ortalarındaki İngiliz İç Savaşı ile başlar. Bu korkunç savaş, ülke nüfusunun 1650-1680 yıllarında neredeyse yüzde 10 oranında düşmesine neden oldu. Sonuç olarak, İngiliz işçilerin sayısı azaldı, bu da maaşlarının yükselmesini sağladı. Dolayısıyla, Virginia'daki plantasyon sahipleri Atlantik'in ötesindeki İngiliz hizmetkârları cezbetmek için daha yüksek fiyatlar ödemek zorunda kaldı. Bununla birlikte, Amerikan kolonilerindeki hizmet yıllarını tamamlayan sözleşmeli hizmetkârlar yeni ekim alanları oluşturuyor ve kendi hizmetkârlarını bulmaya çalışıyorlardı. Hizmetkârlara olan talebin artışı da fiyatı yükseltti.

Bu görüş, kolonicilerin neden Afrikalı köleleri alternatif işgücü olarak seçtiklerini açıklamıyor. Plantasyon sahipleri, işgücünü Küçük Buzul Çağı'nın zayıf hasatları ve çaresiz yoksulluğuyla halkın evlerini terk etmek zorunda kaldığı İskoçya ve İrlanda'da bulabilirdi. İskoç mülteci grupları Londra sokaklarında iş ve yemek dilenerek dolaşıyordu. Bu insanlar kolonilerdeki işgücü için çok uygun adaylardı. Yine de koloniciler Afrikalı esirlere yöneldiler, yani kolonicilerin dilini konuşmayan, işbirliği yapmak hiç istemeyen ve denizin öte tarafına taşınmaları sözleşmeli hizmetkârlara kıyasla daha maliyetli olan insanlara. Peki neden?

New Edinburgh'un kaderi buna bir cevap sunuyor. Bu koloninin felaketi, İskoçların ve diğer Avrupalıların sıtma bölgelerindeki işlerde verimli olamayacak kadar çabuk öldüklerini göstermişti. İngiliz, İskoç halkları ve aileleri

bireysel olarak Amerika kıtasına gitme yolları bulmaya devam etti, ancak işadamları büyük Avrupalı grupları gönderme fikrine sırt çevirdi. Bunun yerine alternatif iş kaynaklarını araştırdılar ve ne yazık ki buldular.

Amerika Yerlileri de koloniler için uygun bir iş kaynağıydı. Virginia'nın güneyindeki Carolina kolonisi, 1670'de bir ticari girişim olarak kuruldu ve Karayipler'deki koloni adası Barbados'tan iki yüz İngiliz kolonici buraya yerleşti. Koloniciler kendilerine diğer Yerlilerden aldıkları Yerli köleler edindi. Kölelik Amerika kıtasındaki çoğu yerli toplumda görüldü, ama farklı şekillerde. Örneğin, Chesapeake Koyu'nun Powhatan'ları arasında kölelik genellikle geçici bir durumdu. Köleler savaş esirleriydi; öldürülene, fidye karşılığı kendi topluluklarına bırakılana veya Powhatan toplumuna tam üye olarak katılana kadar hizmetkâr muamelesi görürlerdi.

Chesapeake Koyu'nun güneyindeki birçok Yerli toplumda da savaş esirleri köle yapıldı, ancak kölelik oralarda daha yaygın ve daha uzun süreliydi. Yabancılar Carolina'ya geldiğinde oradaki Yerliler ihtiyaç fazlası tutsaklarını baltalar, bıçaklar, metal kaplar ve her şeyden öte silahlarla takas etmeyi seve seve kabul etti. Tabii bir de işin siyasi boyutu vardı. Carolina kolonisinin liderleri, yakın çevredeki Yerli gruplardan, İngilizlerin rakibi olan koloni güçleri İspanya ve Fransa'nın müttefik kabilelerini yağmalamak suretiyle kendilerine köle temin etmelerini istedi.

İlk kırk yılında Carolina bir köle ihracatçısıydı; Yerli köleleri Karayipler, Virginia, New York ve Massachusetts'e gönderen yerdı. Ancak, Yerli köle ticareti kazançlı olması-na rağmen çok kısa sürdü. 1715 itibarıyla neredeyse tarihe karışmıştı. Yerli köle ticareti kısmen kendi başarısının

kurbanı oldu. Carolina'nın plantasyon sahipleri gittikçe daha fazla köle isteyince, bölge savaşın ortasında kaldı. Kendilerini köleleştirmek isteyen düşmanlarının baskınlarından yılan kabileler silah kuşandı ve Carolina'ya bir dizi saldırı düzenledi; koloni güçlkle kurtuldu. Aynı gruplar içinde çalışan Yerli köleler, toprak hakkındaki bilgilerini sahiplerine karşı kullanan, güvenilmez, tehlikeli işçiler konumuna geldi. Koloniye ait kayıtlar, tutsak Yerli işçilerin efendilerine karşı işledikleri suçların kayıtlarıyla doludur. Rhode Island ve diğer kuzey kolonileri, Yerli köle ithalatını yasakladı.

Oysa en büyük sorun hastalıktı. İngilizler başlangıçta Carolina'nın sağlıklı iklimini çok sevmişlerdi. Ancak sıtma tıpkı Virginia gibi Carolina'ya da geldi. Carolina kolonicileri pirinç yetiştirmeye karar verdi. Kısa süre sonra da titreme ve ateş vakaları görüldü: Muhtemel neden, sivrisinek cenneti olarak nam salan çeltik tarlaları veya pirinç yetiştirmek için kullanılan sulama alanlarıydı. Sıtmayı birkaç yıl sonra sarıhumma izledi. Mezarlıklar hızla doldu. Ne yazık ki Yerliler de sözleşmeli İngiliz hizmetkârlar kadar sıtmaya yatkındı. Üstelik çiçek gibi diğer yeni hastalıklara karşı da daha savunmasızlardı.

Güneydoğudaki yerel halkın ölüm oranı dehşet vericiydi. Hastalık ve köle baskınlarına maruz kalan Chickasaw, nüfusunun neredeyse yarısını 1685-1715 yılları arasında kaybetti. Bazı topluluklar tamamen yok oldu. Koloniciler, iş gereksinimleri için farklı bir çözüm arayışına girdi. Hastalığa karşı savunmasız olmayan bir işgücü istiyorlardı. İngiliz hizmetkârlar ve Yerli köleler saf dışı kalmıştı. Başka kimi deneyebilirlerdi?

Afrikalıların Direnişi

Sıtma nöbetleri geçiren herkes bu hastalığa karşı bağışıklık kazanır; tıpkı suçiçeği veya kızamık geçiren çocukların bu hastalıklara karşı bağışıklık kazanmaları gibi. Ancak, sıtmaya bağışıklık sadece kısmen kazanılabilir. Hem *P. vivax* hem de *P. falciparum* türleri, farklı suşlarda² veya çeşitlerde bulunur. *P. vivax* veya *P. falciparum* sıtmasının belli bir suşundan sağ kalan insanlar, bu suşa (ya da diğer çok benzer suşlara) karşı bağışıklık kazanır. Farklı bir tür ise onları yatağa düşürebilir. Sıtmaya karşı yaygın bağışıklık kazanmanın tek yolu, sürekli farklı suşlarla hastalanmaktır.

Ama kalıtsal bağışıklık farklıdır. Kalıtsal bağışıklığı olan bir kişi, sıtmayla bulaşan enfeksiyona karşı dirençli bir genetik yapıyla doğar. Genellikle kırmızı kan hücrelerinin yüzeyini veya şeklini sıtma parazitlerinin hücrelere tutunmasını engelleyecek şekilde değiştiren küçük mutasyonlara uğramışlardır. Kalıtsal sıtma direnci dünyanın pek çok yerinde görülür, ancak Batı ve Orta Afrika halkları bu bakımdan zirvededir. *P. vivax* sıtmasına karşı bağışıklıkları neredeyse tamdır, ayrıca *P. falciparum*'a karşı da önemli direnç gösterirler. Buna ek olarak, bu bölgelerdeki birçok insan çocukluk çağında defalarca sıtmaya maruz kalmaktadır. Hayatta kalanlar hem kalıtsal hem de kazanılmış bağışıklık türlerine sahiptir. Kuzey Amerika'daki İngiliz koloniciler işgücü gereksinimlerini karşılamak için çaba sarf ederken, Batı ve Orta Afrika'daki yetişkinler sıtmaya karşı dünyadaki herkesten daha dirençliyidiler – hâlâ da öyleler.

Amerika'ya giden kölelerin neredeyse tamamı Batı ve Orta Afrika'dan geldi. *P. vivax* sıtması Kuzey Amerika'ya İngiliz kolonicilerle gelmiş olabilirdi, ancak *P. falciparum*

2 Bir virüsün farklı bölgelerden veya ülkelerde bulunan saf mikroorganizmalarına verilen ad. (ç.n.)

İngiltere’de hiç gelişmedi. Kuzey Amerika’ya Afrikalı kölelerin vücutlarında geldiği neredeyse kesin. Ancak, kalıtsal ve kazanılan bağışıklıkları sayesinde Afrikalıların sıtma istilasındaki Virginia ve Carolina’da hayatta kalma ve çocuk sahibi olma ihtimalleri İngiliz kolonicilerinkinden daha fazlaydı. Biyolojik açıdan konuşursak, Afrikalılar yapı olarak daha sağlıklıydılar, yani o yerlerde genetik açıdan üstünlerdi. Fakat, bu üstünlükten bir güç elde etmek şöyle dursun, Afrikalıların biyolojik avantajları aleyhlerine döndü. Bağışıklıkları, köleleştirilmelerinin bir nedeni oldu.

Kolonilerdeki Avrupalı ve Afrikalı ölümleri ile ilgili kesin rakamları ve nedenleri saptamak zor. Fakat genel olarak görülüyor ki *P. falciparum* sıtması ve sarıhummanın olduğu bölgelerde İngilizlerin Amerika’daki ilk yıllarında ölme ihtimalleri, Afrikalılara göre üç ila on kat daha fazlaydı. Avrupalı koloniciler için iktisadi mantığı göz ardı etmek zordu. Tütün, pirinç ya da şeker yetiştirmek istiyorlarsa, Avrupa kökenli hizmetkârlar ya da Yerli kölelerden ziyade Afrikalı köleleri kullanmalıydılar.

Kölelik ve *P. falciparum* birlikte geliştiler. Pennsylvania ve Maryland eyaletleri arasındaki sınırı düşünün. 1768 yılında Charles Mason ve Jeremiah Dixon tarafından incelenen bu sınır, Mason-Dixon Hattı ismini aldı. Kuzey ve Güney arasındaki, *Yankee*³ ile *Dixie*⁴ arasındaki kültürel sınır olarak Mason-Dixon Hattı, Amerikan kültüründeki en kalıcı hudutlardan birini işaret eder. Doğu Yakası’nı kabaca iki bölgeye ayırır. Mason-Dixon Hattı’nın güneyinde *P. falciparum* yöresel bir tehditti. Kuzeyinde ise değildi, çünkü sıcaklıklar bu türün hayatta kalamayacağı kadar düşüktü.

3 Önce ABD İç Savaşı’nda Kuzey tarafı için, daha sonra dünya çapında tüm Amerikan vatandaşları için kullanılan tabir. (ed.n.)

4 ABD İç Savaşı’nda Ayrılıkçı (*Confederate*) Güney Tarafı için kullanılan tabir. (ed.n.)

Hattın güneyinde Afrikalı köle ticareti çok baskın bir kurum haline geldi. Çizginin kuzeyinde ise öyle olmadı.

Sıtma köleliğe *sebepl olmamıştır* ama kolonicileri ekonomik bakımdan buna yöneltmiştir. Tütün ekicileri Afrikalıların sıtma bağışıklığından faydalanmak için komplo kurmadılar. Aslında, hem hastalığın gerçekten ne olduğunu bilmedikleri için hem de tecrit edilmiş plantasyonlardaki insanlar kolayca toplumsal karşılaştırmalar yapamadıkları için ilk köle sahiplerinin sıtma direncini anladıklarına dair çok az kanıt bulunmaktadır. Fakat ne anladıklarına bakılmaksızın, köle ithal eden plantasyon sahipleri, hizmetkâr ithal edenlere karşı ekonomik üstünlük sağlamaya başladılar. Kölelerin hayatta kalma ve sahipleri için çalışma olasılıkları daha yüksekti. Sözleşmeli hizmetkârların ölmeleri veya ekonomik bir kayıp olmaları daha muhtemeldi. Başarılı olan plantasyon sahipleri daha fazla köle ithal etti ve yeni gelenler de başarılı komşularının uygulamalarını kopyaladı. Köle ticareti yükselişe geçti.

Kölelik, sıtma paraziti olmasaydı da Amerika kıtasında var olurdu. 1641'de, çok az sıtma görülen Massachusetts, köleliği yasallaştıran bir kanun çıkaran ilk koloni oldu. Bir asır sonra, on sekizinci yüzyılın ortalarında, Britanya Kuzey Amerika'sının belki de en sağlıklı yeri Batı Massachusetts'teki Connecticut Vadisi'ydi. Sıtma orada neredeyse hiç var olmadı. Bulaşıcı hastalık, dönemin standartlarına göre oldukça nadir görülüyordu. Ancak, kölelik günlük yaşamın daimi bir parçasıydı. Genellikle kasabanın en önemli adamları olan papazların bir-iki köleleri olurdu. Vadideki en büyük köylerden biri olan Deerfield'da, ana cadde boyunca yaşayan insanların yüzde sekizi kölelerdi.

Tropikal sıtma kuşağının diğer tarafında, Güney Ame-

rika'daysa bir İspanyol kolonisi olarak kurulan Arjantin vardı. Havanın serin, sivrisineklerin az olduğu Arjantin'de sıtma nadiren görülüyordu. Fakat burada da Massachusetts'teki gibi Afrikalı köleler vardı. İspanya'nın Arjantin'de ilk yerleşimini kurduğu 1536 yılı ile Arjantin'in köleliği kaldırdığı 1853 yılları arasında Arjantin'in ana limanı ve başkenti olan Buenos Aires'e 220 bin ile 330 bin Afrikalı ayak bastı.

Arjantin'in kuzeyinde, Portekiz tarafından kolonileştirilen Brezilya vardı. Ülke, Ekvator'a daha yakın ve dolayısıyla daha sıcaktı. Hem sivrisinekler hem de sıtma Brezilya'da gelişim gösterdi. Aynı şekilde kölelik de. Buraya Arjantin'e kıyasla çok daha fazla köle geldi: 2,2 milyon kadar. 1760-70'lerde hem Brezilya hem Arjantin'deki insanların yaklaşık yarısı Afrika kökenliydi. Bu benzerliğe rağmen, köleliğin iki ülkedeki etkileri tamamen farklıydı. Kölelik Arjantin kolonisinin büyükbaş hayvancılık gibi en önemli endüstrileri için hiçbir zaman hayati önem taşımadı. Diğer taraftan, Brezilya kolonisi en önemli endüstrisi olan şeker için köleler olmadan faaliyette bulunamazdı. Arjantin, köleler barındıran bir toplumdur. Brezilya ise kültürel ve ekonomik açıdan kölelik ile özdeşleşti.

Bütün Amerikan kolonilerinin köleleri vardı. Ancak, Kolomb Takası'nın *P. falciparum* sıtmasını getirdiği koloniler daha fazla köle sahibi oldu. Bunlar, diğer kolonilerden çok daha farklı şekilde köle toplumlarına dönüştü.

Sarı Bayrak

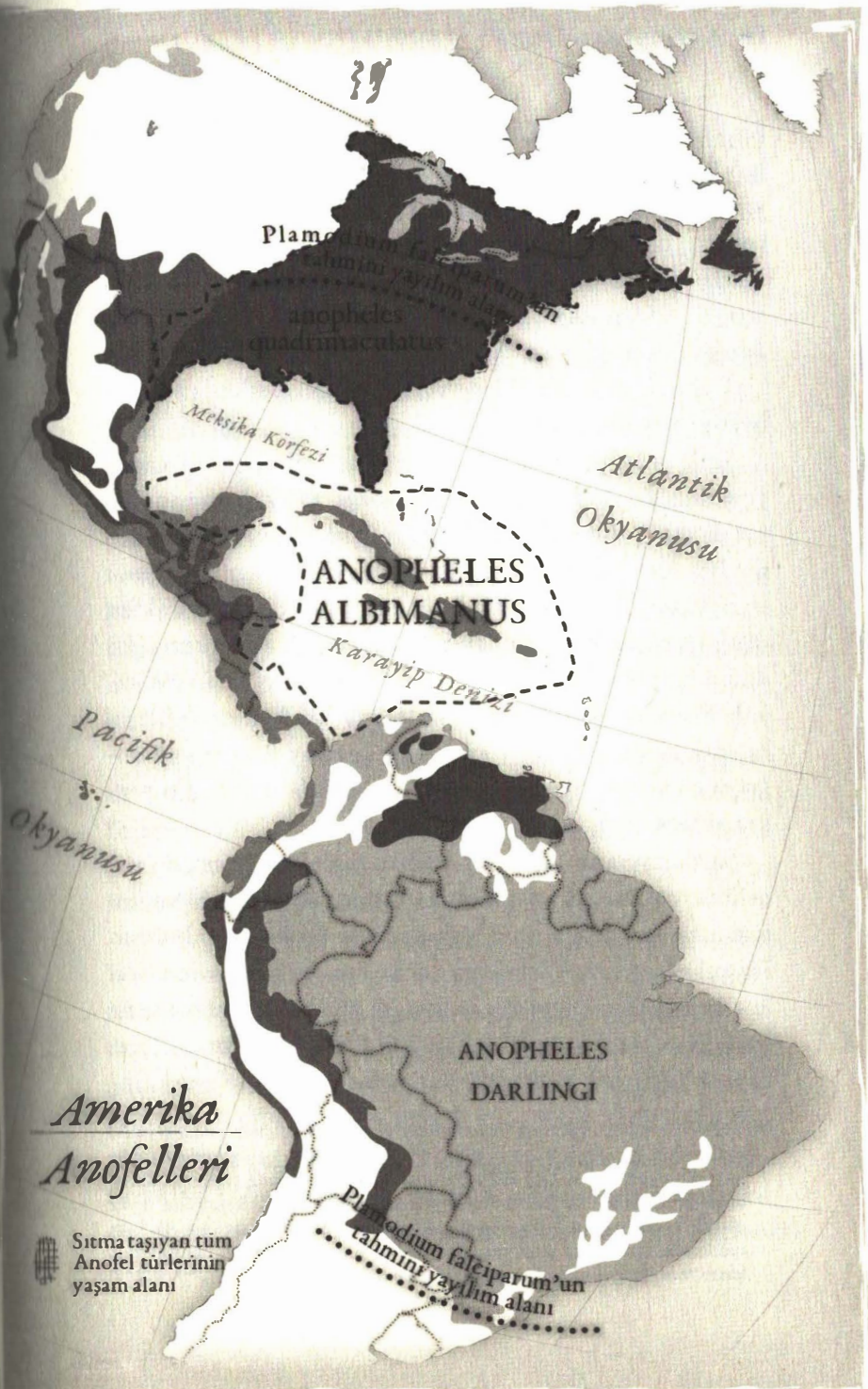
1640'larda Brezilya'dan gelen birkaç Hollandalı mülteci, en doğu Karayip Adası olan Barbados'ta karaya çıktı. Karayipler'in geri kalanının aksine, Barbados'un Yerli nüfusu

hiçbir zaman çok fazla olmamıştı. İngiliz koloniciler buraya tütünün ani yükselişinden nemalanmayı umarak gelmişlerdi. Hollandalılar geldiğinde adada iki bin hizmetkâr ve iki yüz köle de dahil yaklaşık altı bin kişi ikamet etmekteydi.

Barbados'un tütün ekimine pek de elverişli olmadığı anlaşıldı, ama bir alternatif vardı. Şekerkamışının nasıl ekildiğini Brezilya'da öğrenen Hollandalı mülteciler, bu bilgiyi Barbados'taki İngiliz kolonicilerle paylaştılar. Şeker, Avrupa'nın tatlı düşkünlüğünü gidermek için rağbet görüyordu ve Barbados'un şekerkamışı için elverişli bir bölge olduğu artık ortadaydı. Şeker üretimi hızla arttı.

Şeker üretimi çok fazla işgücü gerektiren, zor bir işti. Şekerkamışı, kuzeni bambu gibi uzun boylu, sağlam bir Asya otudur. Plantasyonlarda keskin yaprakların işçileri yaralamasını önlemek için hasattan önce ürün yakılırdı. Tropikal güneş altında isle kaplı şeker kamışlarını uzun bıçaklarla budayan tarla işçileri kısa süre içinde toz, kül ve şekerkamışı özünden oluşan yapış yapış bir karışıma bulanırdı. Kesilen saplar, özsularını çıkarmak için bir değirmende ezilir; bu özsular duman ve buhar dolu büyük kazanlarda kaynatılırdı. İşçiler sıcak şurubu kilden kaplara kepçeyle doldururdu. Şurup soğuyunca saf şeker kristalleri oluşurdu. Sıvı halde kalan kısım ise melas pekmeziydi. Pekmezin çoğu rom üretiminde kullanılırdı ki bunun için cehennem gibi sıcak bir başka kazanın altındaki ateşi beslemek gerekirdi.

Barbados'taki şekerkamışı ziraatçıları ihtiyaç duydukları işgücünü nereden bulacaklardı? Virginia'da kölelerin maliyeti sözleşmeli hizmetkârların iki katı, bazen daha da fazlasıydı. Yine de nakit sıkıntısı çeken ve kötü yönetilen

bir kuruluş olan Hollanda Batı Hindistan Şirketi⁵ Afrikalıları Barbados'ta ucuza satmaya hazırdı. Köleler ve hizmetkârlar kabaca aynı fiyata sahiplerdi. Ada'nın yeni şeker baronları, binlerce hizmetkâr ve köle ithal etti: İngiltere'den işsizler ve dilenciler, Afrika'daki savaşların bahtsız tutsakları. Ter ve yapışkan şekerkamışı isiyile kaplı Avrupalılar ve Afrikalılar, tarlalarda yan yana bıçak salladılar.

Derken, Kolomb Takası sözleşmeli hizmetkârların maliyetini arttırdı.

Köle gemilerinde gizlenerek Afrika'dan gelen bir kaçak yolcu vardı: *Aedes aegypti* sivrisineği. O da bağırsığında kendi kaçak yolcusunu taşıyordu: Afrika kökenli sarıhumma hastalığı virüsü. Bu virüs, yaşam döngüsünün çoğunu sivrisineğin içinde geçirir. İnsanları yalnızca bir böcekten diğerine geçmek için kullanır. Genel olarak insan konağında iki haftadan az bir süre kalır. Bu süre zarfında, çok sayıda hücrenin derinliklerine yerleşip genetik materyallerini çalarak kendisini milyarlarca kez kopyalar. Bunlar kan dolaşımına yayılır. Sivrisinekler de bir ısırıkla onları alıp yeni konaklara iletir.

Sarıhummanın hücrel istilası, çocuklar üzerinde genellikle çok az etkiye sahiptir. Ancak yetişkinlerde yoğun iç kanamaya neden olur. Kan karında birikir ve pıhtılaşır. Hastalar koyu renk kan kusarlar ve bu, sarıhummanın başlıca belirtisidir. Diğer bir belirti ise cildin sararmasıdır ve hastalığın "sarı bayrak" lakabı buradan doğmuştur. ("Sarı bayrak" hastalık nedeniyle karantinaya alınan veya kara-

5 1621'de kurulan, yabancı yatırımcılara da sahip Hollanda menşeli imtiyazlı şirket. Hollanda'nın on yedinci yüzyıl Amerikan kolonileştirmesinde payı olan şirket, 1602'de Hint Yarımadası ve çevresinde çalışmak üzere kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin ülke içi tekelleşmesine tepki olarak kurulmuştur. "Batı Hindistan" terimi, Amerika kıtasının ilk keşfedilişinde Hindistan sanılmasından sonra, Karayipler'in bazı kısımlarını kastetmek üzere kullanılmaya devam etmiştir. (ed.n.)

ya yanaşamayan gemiler tarafından açılan bir bayraktır.) Virüs, yetişkin kurbanlarının yaklaşık yarısını öldürür. Hayatta kalanlar ömür boyu bağışıklık kazanırlar. Afrika'da sarıhumma nispeten az acı çektiren ve birçok insana bağışıklık kazandıran bir çocuk hastalığıydı. Karayipler'deyse, Afrikalıları etkilemese de, Avrupalıları, Yerlileri ve adalarda doğan Afrikalı köleleri kırıp geçen korkunç bir vebaydı.

İlk sarıhumma salgını 1647'de başladı ve beş yıl sürdü. Hastalık ilk önce Barbados'u vurdu. Dehşet, limanına yanaşan gemileri ilk kez bu nedenle karantinaya alan Massachusetts'e kadar yayıldı. Dönemin kayıtlarından biri, yalnızca Barbados'ta altı bin kişinin hayatını kaybettiğini belirtiyor. Kurbanların hemen hepsi Avrupalılardı – adanın kolonicileri için keskin bir darbe. Modern bir araştırmacı, salgının Karayipler, Orta Amerika ve Florida'da yaşayan insanların yüzde 20 ila 50'sini öldürdüğünü tahmin ediyor. Kurbanların çoğu Avrupalı ya da Yerliydi.

Salgın, şeker endüstrisini yok etmedi. Şeker aşırı kârlıydı. Sadece 430 km²'lik bir ada olan Barbados, halihazırda Britanya Kuzey Amerika'sının geri kalanından daha fazla para kazanıyordu. Şeker ve onunla birlikte köle işgücü, Karayipler'deki diğer adalara da yayılmıştı.

Yeni hastalıklar da Amerika kıtasının sıcak bölgeleri boyunca yayıldı. Sıtma, Karayipler'den önce Güney Amerika'ya, daha sonra da paraziti taşıyabilecek bir sürü *Anofel* sivrisineği türünün bulunduğu Amazon Nehri'ne kadar gitti. Amazon Bölgesi'ni ziyaret eden ilk Avrupalılar burayı gelişen ve sağlıklı bir yer olarak nitelediler. Tabii bu, bölge nehirlerinin çoğu önce sıtma sonra da sarıhummayla ölüm tuzakları haline gelmeden önceydi. 1782 yılına gelindiğinde, sıtma, nehir havzasının üst sınırlarındaki Avrupa seferlerini sabote ediyordu.

Hastalığın etkileri, coğrafyacı Susanna Hecht'in Karayip Amazonu diye adlandırdığı, Kuzey Amerika'nın kuzey-doğu kesiminde daha da kötüydü. Güneyde Brezilya'daki Amazon Nehri ve batıda Venezuela'daki Orinoco Nehri ile sınırlanan bu bölge, Aravak ve Karayip halkları tarafından geniş hendek, baraj ve kanal ağlarıyla kontrol edilen sulak bir yerdi. Bu halklar, geniş orman alanlarını ağaç mahsul-leri için işletiyorlardı; özellikle de tropikal yerlerde meyve, yağ, nişasta, şarap ve yapı malzemesi sağlayan palmyeler için.

Bahçeler, bostanlar ve suyollarından oluşan bu arazi, yüzyıllarca Karayip Adaları ve Güney Amerika arasında bir geçit olarak hizmet verdi. Bununla birlikte, 18. yüzyıl-da Kolomb Takası'yla getirilen hastalıklar yerel halkı za-yıflatmıştı. Çiçek, grip ve tüberküloz hastalıkları, sıtma ve sonrasında sarıhumma için yolu açtı. Yerliler iç kesimlere çekildi. Avrupalılar şeker plantasyonları oluşturarak kıyıyı ele geçirdi.

Sahilin bir kısmı, Şeytan Adası adındaki ünlü hapisha-nenin yer aldığı, Fransa'nın Guyana kolonisi haline geldi (günümüzde Fransız Guyanası olarak bilinir). On dokuzuncu yüzyılda ve yir-minci yüzyılın başlarında, Şeytan Ada-sı'na götürülmek ya da anakaradaki plantasyonlarda zincir mahkûmu olarak çalıştırılmak için seksen bin Fransız Gu-yana'ya gönderildi. Bunların çok ama çok azı Fransa'ya geri döndü. Sıtma, mahkûmları ya öldürdü ya da o kadar zayıf düşürdü ki başka rahatsızlıklara kurban gittiler. Hastalık o kadar çok can aldı ki Guyana artık "kuru giyotin"

(solda)

Bir sanatçı
1860'lı yıllarda
Fransa'nın
Guyana
Sömürgesi'nin
hapishane
adalarını ziyaret
ettikten sonra,
muhtemelen sıtma
veya sarıhumma
kurbanı olan
bir mahkûmun
denize atılarak
defnedilişini
resmetti.

diye anılmaya başladı. Fransa'da icat edilen bir idam makinesi olan giyotin, kurbanların başlarını keskin, kaygan bir bıçakla keserdi. Sıtma ise kendini kana bulamaya gereksinim duymadan öldüren bir bıçaktı.

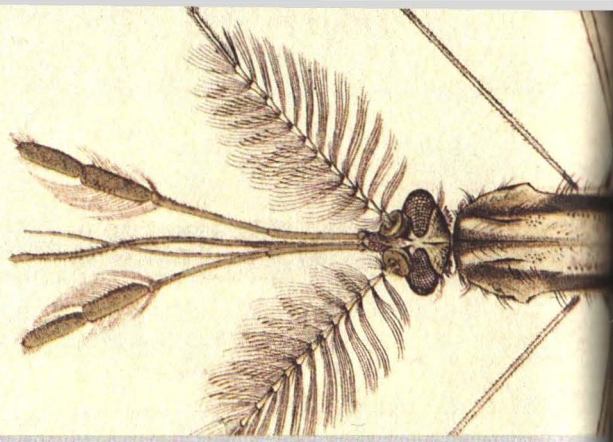

İNSAN YAPIMI BATAKLIKLAR VE ŞEKER KAPLARI

BARBADOS'TAKİ ŞEKER TARIMININ BAŞARISI SAYESİNDE, İngiliz, Fransız, Hollandalı, Portekizli ve İspanyol koloniler, komşu Karayip Adaları'nı olabildiğince hızlı temizlemeye, düz arazilere şeker kamışı dikmeye ve tepelerdeki ağaçları yakacak olarak kullanmak üzere kesmeye başladılar. Ağaçların yok olmasıyla toprak aşınmaya başladı. Artık ormanlar tarafından emilmeyen yağışlar, toprağı yamaçlardan aşağı sürükledi ve kıyı bataklıkları oluşturdu. Kısa süre sonra, işçilere hasarı onarmak için toprakları sepetlerin içinde yamaçlara geri taşımaları emredilecekti.

En kötü ekolojik yanlış uygulamanın bile bazı türlere yararı dokunur. Karayipler'de kazananlardan biri, bölgenin başlıca sıtma taşıyıcısı haline gelen sivrisinek türü *Anopheles albimanus*'tu. Bu sivrisinek, kıyı boyunca alg kaplı bataklıklarda üremeyi sever. Kelleşen ormanlar ve erozyona bayılır. Şartlar uygun olduğunda büyük sayılda çoğalabilir.

Şeker kamışı tarlaları, işçi kulübelerinin 1890'lardaki bu fotoğrafının arka planında görüldüğü üzere, Barbados'u çıplak bıraktı.

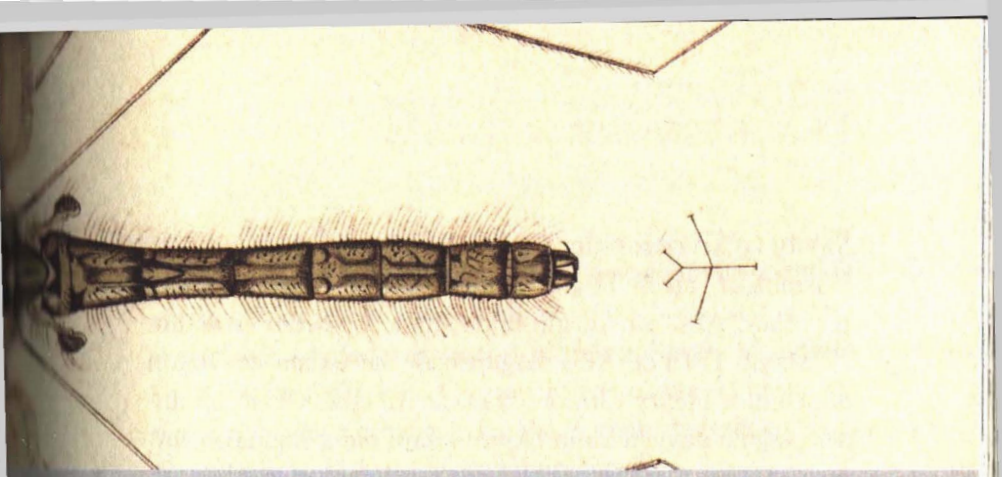

Avrupalıların Karayipler'e gelişi *A. albimanus* açısından altın çağın başlangıcıydı. Avrupalılar, sivrisinek nüfusunun arttığı yeni kıyı bataklıkları oluşturdular. Türler, *P. vivax* sıtma parazitini konak olarak barındırmaya giderek alıştı ve *P. Vivax*'ı Karayipler'den Meksika'ya kadar yaydı. *P. falciparum* çok daha sonraları geldi, bunun kısmen nedeni, sivrisineğin *P. falciparum*'a daha dayanıklı olmasıydı.

Sarıhumma taşıyan *Aedes aegypti* sivrisineği de Karayipler'deki insan faaliyetlerinden yararlandı. Bu tür, insanlara yakın küçük sularda üremeyi sever.

On yedi ve on sekizinci yüzyıllar boyunca, Karayipler'deki şeker imalathaneleri bu türün üremesi için ideal yerlerdi: Kaynamış şeker kamışı özünün şeker kristalleri oluşturmak için doldurulduğu ham kilden kaplar. Bu kaplar sivrisinek larvasının yediği bakterileri besleyen şekerli maddelerle doluydu. Şeker plantasyonları, sarıhumma üreten fabrikalar gibiydi.

Adalara gelen Avrupalılar bu biyolojik ayrıntıları bilmiyorlardı. Bununla birlikte, bir sıtma tarihçisinin de belirttiği gibi, Karayipler'in sıtma ve sarıhummaya karşı bağışık-

lığı olmayan herkes için "ölümcül bir çevre" olduğunu biliyorlardı. Bu durum, birçoğu bu hastalıklara karşı dirençli olan Afrikalılara bir avantaj sağladı; köleliğe mahkûm olmalarına yol açan bir avantaj.

Savaş ve Sivrisinekler

Hastalıklar, tarihi birçok yönden şekillendirmiştir. Buna bir örnek, ABD'nin kuruluşunda sıtma parazitinin rolüdür.

Mayıs 1778'de ABD Bağımsızlık Savaşı'nın en yoğun döneminde Henry Clinton isyankâr Amerikan kolonilerindeki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı oldu. İngilizler, Kuzey ve Güney Carolina ile Georgia'nın Loyalistlerle dolu olduğuna inanıyorlardı, yani Büyük Britanya'ya sadık kalan kolonicilerle. İngiliz liderler, kısmen Londra'ya kaçan Loyalistlerin eksik raporlarından yola çıkarak, bu güneyli Loyalistlerin çok sayıda olduklarını ancak anavatana verdikleri desteği beyan etmekten korktuklarını düşündüler. Clinton bir "güney stratejisi" kararı aldı: Güneydeki sessiz sadık çoğunluğun İngiliz kralına desteğini ilan etmesi için bölgeyi yeterince uzun süre tutacak bir kuvvet gönderecekti.

Her ne kadar bilmese de, Clinton sıtma bölgesinin istilasına liderlik ediyordu.

İngiliz birlikleri tecrübeli değildi: Sıtma nöbetlerine yakalanmamış ve dolayısıyla hastalığı atlatmamışlardı. Bunların üçte ikisi, hiç sıtma görülmeyen İskoçya'dandı. Kolonilerde bir-iki yıl görev yapmış olan İngiliz askerleri çoğunlukla sıtma bölgesinin kuzeyinde, New York ve New England'da bulunmuşlardı. Ama güney kolonicileri tecrübeliydi. Neredeyse hepsi *P. vivax*'a karşı bağışıklık sahibiydi ve birçoğu *P. falciparum*'dan da sağ çıkmıştı.

İngiliz birlikleri 1780'de Güney Carolina'nın Charleston kentini başarıyla kuşattılar. Bir ay sonra Clinton, birliklerine Amerikalıları taşra bölgelerine doğru izlemelerini emrederek kuzeye gitti. Bu görevin başına Tümgeneral Charles Cornwallis'i getirdi. Cornwallis, *Anofel* sivrisineğinin en yoğun sezonu olan haziran ayında ülkenin iç kısımlarına doğru ilerledi. Sonbahar geldiğinde, hastalığın

orduyu “neredeyse mahvettiğinden” yakınıyordu. O kadar çok asker hastalanmıştı ki İngilizler savaşı büyük zorlukla yürütebiliyordu. Yalnızca kolonilerdeki Loyalist birlikleri ilerleme kaydedebiliyordu. Adamları King’s Mountain Savaşı’nı kaybederken, Cornwallis’in kendisi de hasta yatıyordu. Sıtma tarihçisi J. R. McNeill’in ifadesiyle, “[...] Cornwallis’in ordusu öylece eriyip gitti.”

Hastalıkla zayıf düşen Cornwallis, Kuzey ve Güney Carolina eyaletlerini terk edip Chesapeake Koyu’na ilerledi; burada başka bir İngiliz kuvvetine katılmayı planlıyordu. Haziran 1781’de Chesapeake Koyu’na vardı. Clinton, ona kıyıda pozisyon almasını emretti; böylece ordu, gerekirse gemiyle New York’a götürülebilirdi. Cornwallis, Chesapeake Koyu’nun hastalıklarla nam salmış olduğunu söyleyerek karşı çıktı. Ama hiçbir şey değişmedi. Bir işe yarayacaksa sahilde olması gerekiyordu. Böylece, ordusu Jamestown’tan on beş mil uzaklıktaki Yorktown’a ilerledi ve birkaç pirinç tarlasının yakınındaki iki bataklık arasında kamp kurdu. Cornwallis burayı buruk bir şekilde “birkaç dönümlük sağlıklı bir bataklık” olarak nitelendirdi.

Bir Fransız filosu Chesapeake Körfezi’nden buraya geldiğinde şaşırды, dehşete düştü: Tuzağa düşen İngilizlerin denizden kaçma ihtimalleri sona ermişti. Bu arada General George Washington, Bağımsızlık Ordusu’nu New York’tan güneye yöneltti. Bu esnada, Amerikan Devrimi’nin parası ve erzakları o kadar azalmıştı ki Washington’un adamları iki kez isyan etmişti; ama bir de fırsat doğmuştu. İngiliz ordusu kıpırdamıyor ve hastalıkla boğuşuyordu. Cornwallis daha sonra 7.700 adamından sadece 3.800’ünün savaşmak için uygun olduğuna hükmetti.

Devrim liderlerinin cesareti ve becerisi, Amerikalı kolonilerin İngilizlere karşı zaferine katkıda bulundu. Ancak,

McNeill'in "devrimci sivrisinekler" olarak adlandırdığı şey de aynı derecede hayati önem taşıyan bir rol oynamıştı. Cornwallis'in askerleri arasında Kolomb Takası hastalıklarına yakalananların sayıları durmadan artınca, İngiliz ordusu 17 Ekim 1781'de teslim oldu ve Birleşik Devletler doğdu.

(sağda)

Günümüzde
neredeyse
unutulmuş olsa
da, sarıhumma
güvenilir bir
aşının geliştirildiği
1930'lara
kadar ABD'nin
güneyinden
Arjantin'e uzanan
bir terör oldu. Bu
çizim, 1873 yılında
Florida'daki bir
salgını tasvir ediyor.

Çin, 2010 Olimpiyatları'nı kutlamak için Zheng He'nin amiral gemisinin bu kopyasını sergiledi. Orijinali yapıldıktan altı asır sonra, gemi hâlâ kalabalıkları hayrete düşürecek kadar büyüktü.

ÜÇÜNCÜ KISIM
PASİFİK
SEYAHATLERİ

ATLANTİK OKYANUSUNUN GEÇİLMESİ, KOLOMB TAKASI'NIN yalnızca ilk yarısıydı. Pasifik'teki yolculuklar, dünyayı tamamen birbirine bağladı. Güney Amerika'da Potosí, Filipinler'de Manila ve Güneydoğu Çin'deki Yuegang gibi şehirler, dünyayı birbirine bağlayan takastaki canlı ve önemli bağlantılar haline geldi. Bu esnada takas Çin'e tatlı patates ve mısırı getirdi; kazara da olsa, Çin ekosistemleri bundan yıkıcı şekilde etkilendi. Dolayısıyla bu etkiler de ekonomik ve siyasi gelişmelere şekil verdi. Kolomb Takası'nın bir parçası olarak deniz yoluyla taşınan tatlı patates ve mısır, Çin'in hem son imparatorluk hanedanının yükselişi ve çöküşünde hem de sonrasında gelen ve hâlâ ülkeyi yöneten komünist devletin tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

5. BÖLÜM

GEMİLER DOLUSU GÜMÜŞ

ÇOK BÜYÜK, GÖRKEMLİ GEMİ FİLOLARI, 1405-1433 yıllarında Çin'den denize açıldılar. Ming Hanedanı imparatorunun emri ve Zheng He adlı amiralin kumandası altındaki filolar, adaların arasından ve Güneydoğu Asya kıyılarından geçtiler. Hint Okyanusu'nu Güney Afrika'ya kadar boydan boya katettiler. Devasa gövdeli yüzlerce gemi, değerli madenlerle dolu ve direk yığınlarının üstünde salınan bayraklarla kaplıydı: Filolar, kendilerini gören her yabancı liderde hem merak uyandırdı hem de bir hayli korku yarattı.

Zheng'in gemileri, paslanmaz çiviler ve su geçirmez bölmeler de dahil olmak üzere Avrupa tersanelerinin bir asır daha keşfedemeyecekleri yeni teknik gelişmeleri öne çıkardı. Uzunluğu doksan metreyi, genişliği kırk beş metreyi geçen sancak gemisi, o güne dek inşa edilmiş en büyük ahşap deniz aracıydı. Zheng'in en büyük keşif gezisinde 317 gemi vardı; yani o zamana kadarki en büyük Avrupa filosu olan İspanyol Armadası'nın iki katı. Ancak Zheng He'nin seferleri, Çin'in siyasi iç çatışmalarında bir hedef haline geldi. Bir grup onları desteklerken, rakip bir grup onlara karşıydı. İmparatorun oğlu ve halefi, seferlere karşı çıkan grubun yanındaydı; tahtı ele geçirdiği gün büyük deniz te-

şebbüslerine son verdi. Çin, on dokuzuncu yüzyıla kadar sınırlarının bu derece uzağına bir daha gemi göndermedi.

Çin, yolculuklarına devam edebilirdi. Afrika ve Kuzey Avrupa'ya kolaylıkla bir filo gönderebilirdi. Peki neden yapmadı?

Bazı modern bilim adamları bunu Çin toplumunun ciddi derecede içine kapanık, merak ve dürtüden uzak, kendini dünyanın geri kalanından ayrı tutmaya karar vermiş olmasının işareti olarak gördüler. İmparatorluk Çin'ini durgun ve değişmez olarak resmettiler; bir tarihçinin sözleriyle, "isteksiz bir yenilikçi ve kötü bir öğrenci." Diğerleriyle, Zheng'in kendi ulusundan daha zengin veya gelişmiş bir ulusla hiç karşılaşmadığını savundu. Teknolojik olarak konuşursak, Çin, Avrasya'nın geri kalanından o kadar öndeydi ki yabancı ülkelerin hammaddeler dışında sunabileceği pek bir şey yoktu; kaldı ki Çin, bu maddelere devasa filoları uzun yolculuklara gönderme masrafı ve sıkıntısına girmeden ulaşabilirdi. George Mason Üniversitesi'nden siyaset bilimci Jack Goldstone'a göre, Çin İmparatorluğu'nun uzun menzilli keşifleri bırakması, "ABD'nin aya insan göndermeyi bırakmasıyla aynı sebeptendi: Bu tür seferlerin masrafını meşrulaştırabilecek hiçbir gerekçe yoktu."

Deniz yolculuğu girişimlerini başlatmak ve sonra durdurmak için sebepler ne olursa olsun, Zheng He'nin yolculukları Çin tarihinde bir kırılmaydı. 1368'den 1644'e kadar süren Ming Hanedanı'nın çoğu zamanında, Çin hükümdarları özel deniz ticaretini yasaklamışlardı. İmparatorlar kendi ticaretlerini yapıyorlardı; başkalarının yapmasına da izin vermiyorlardı. Birkaç hükümdar ticareti açtı, ancak bunlar istisnaydı. Ming Hanedanı uluslararası keşif ve ticareti ilke olarak kısıtlamıştı. Yasak öyle katıydı ki 1525'te hükümdar ve maiyeti, kıyı yetkililerine bütün

özel deniz taşıtlarını yok etmelerini emretti.

Elli yıl sonra yeni bir imparator gidişatı bir kez daha değiştirdi. İmparatorluğun gönülsüz desteğiyle yeni nesil Çin gemileri sulara indi. Çok geçmeden, Ming Hanedanı dünya çapında bir etkileşim ağının içine çekilmişti. Çin ekonomisi, daha önce uğraşmaya değmeyecek kadar fakir görülen Avrupa ve varlığı imparatorlarca bilinmeyen Amerika'nın tuzağına düştü.

Çin neden ticaretteki engelleri kaldırdı ve bu etkileşim seline izin verdi? Bir sebebi siyasiydi: Ming'in ticaretten sağladığı geliri artırarak imparatorluk hükümetinin gücünü pekiştirme arzusu. Bir başka sebep ekonomikti: Çin'in ciddi para sıkıntısı vardı. İmparatorluk kendi para sisteminin kontrolünü kaybetmişti. Tüccarlar malları küçük gümüş parçalarıyla alıp satıyorlardı. Çin'in çaresizce daha fazla gümüşe ihtiyacı vardı. Bu gümüşü elde etmek için ticaret yasağını kaldırdı ve kendini dünyaya açtı. Kısa süre sonra, İspanya'nın kalyon ticaretinin büyük gemileri Çin'e gümüş taşıyıp ipeklerle geri döner olmuştu. Bunlar, Karayipler'de Kolomb ve Filipinler'de Legazpi tarafından başlatılan küresel ekonomik ve ekolojik ağın son bağlantılarıydı.

Ming Sarayı, uzunca bir süre açık ticaretin kaosa neden olacağından korkmuştu. İmparatorluk yetkililerinin tahmin ettiği şekillerde olmasa da elbette ticaretin Çin'e yıkıcı etkileri oldu. Kolomb Takası Pasifik'e ulaştığında ilk kez ekonomik bir şekle büründü: ticaret, para ve bunların siyaset üzerindeki etkileri. Daha sonra da Çin için ciddi sonuçlar doğuracak olan ekolojik takas gerçekleşecekti.

Ming dönemi

Fujian

JIANGXI

FUJIAN

ZHEJIANG

Doğu
Çin
Denizi

Fuzhou

Quanzhou

Yongding

Yuegang

Zhangpu

Amoy (Xiamen)

GULANGYU ADASI
WU ADASI

GUANGDONG

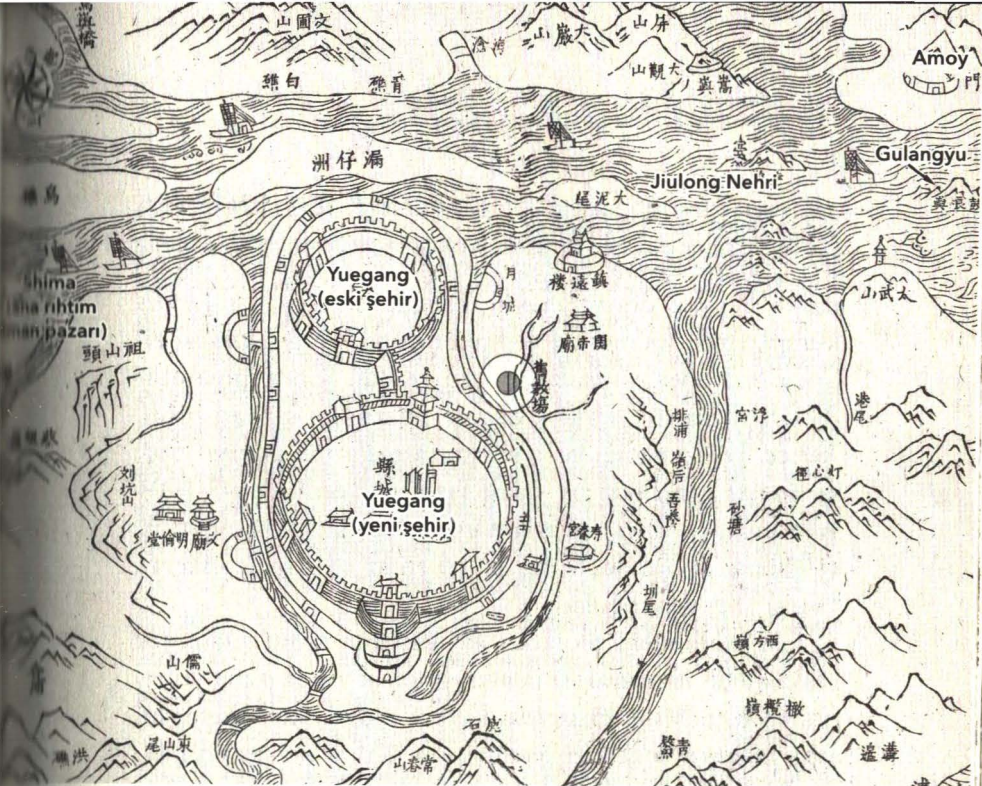
TAYVAN

(sağ üst)

On yedinci yüzyıla ait bir Çin haritasında gösterilen surlarla çevrili Yuegang şehri, bir zamanlar dünyanın en önemli limanlarından biriydi.

(sağ alt)

Yuegang'ın bulanık sularında eski bir korsan kalesi olan Wu Adası, artık bir balıkçılık ve su ürünleri yetiştirme merkezi.

Korsanlar ve Tüccarlar

Dış ticaretle ilgili yasakları yürürlükte olsa da Çin dış temasın hepsini durduramadı. Yabancıların bazı hükümet konutlarında kalmasına ve hükümdara “vergi” kisvesi altında hediyeler sunmalarına izin verildi. Sonra imparator da kibarlığından, karşılık olarak onlara Çin malları verdi. Ayrıca, beğenmediği hediyelerini satmalarına da izin verdi ki bunlar genellikle bir hayli fazla oluyordu. 1403-1404 yıllarında, yabancı tüccarlara uygulanan sözde yasağın zirve yaptığı dönemde, Ming Sarayı en az otuz sekiz ülkenin “vergi” heyetini ağırladı.

Çin sahilindeki tüccarlar, bu sistemin aslını anlamıştı: Hükümetin uluslararası ticareti kontrol altına alma yollarından biri. Ming ticaretten kazanç elde etmek istiyordu, ama yabancı tüccarları istemiyordu. Birkaç istisna dışında, dış dünyayla olan tüm temasın başkent Pekin’deki hükümet yetkilileri tarafından “sözde” denetlenmesi gerekiyordu. Saray, okyanus üzerinden ticaretin yasak olduğu gerekçesiyle, ulusun bu ticareti kontrol edecek bir donanmaya ihtiyacı olmadığını belirtti. Çin, donanmasını birkaç tekneye düşürdü ve bu ülkenin uzun sahil şeridini devriye gezmek için yeterli değildi. Sonuç şaşırtıcı olmadı: Kaçakçılık ve yasadışı ticaret baş döndürücü bir patlama yaşadı.

Wokou, güneydoğu kıyısını sardı. Bu Çince terim “Japon korsanları” anlamına gelir, ancak çoğu Japon değildi ve birçoğu gerçek korsandan ziyade kaçakçıydı. *Wokou* gruplarının çoğuna Çinli tüccarlar öncülük etti. Gemileri, zor durumda olan bin bir çeşit vatandaşa doluydu: memur olamayan araştırmacılar, iflas etmiş işadamları, zorunlu askerlik görevinden kaçanlar, işten çıkarılan memurlar, açlık çeken çiftçiler, itibarını kaybeden keşişler, firar etmiş hükümlüler ve elbette profesyonel kaçakçılar. Aralarında zenginlik vaadiyle korsanlığın tuzağına düşen birkaç vasıflı

denizci de vardı. Yetkililer bu insanları durdurmaya çalışınca şiddet olayları yaşandı. *Wokou* ara ara bazı şehirleri işgal etti. Tüccar-korsanlar, olursa güzellikle, olmazsa pek de barışçıl sayılmayacak yollardan ticaret yaptılar.

Çin'in korsanlığı kontrol etme çabaları, bir dizi yetersiz imparator tarafından zora sokuldu. Korsanlıktan en kötü etkilenen yer, güneydoğu sahilinde kendisi için gerekli gıdayı üretemeyen yoksul bir eyalet olan Fujian'dı. Fujian pirincinin yarısı ithal edilmek zorundaydı ki bu kolay değildi, çünkü dağlar Fujian'ı Çin'in diğer bölgelerinden ayırıyordu. Bununla birlikte, eyaletin taşlık sahili boyunca iyi limanları vardı. Fujian'ın geçimi denize dayalıydı ve uluslararası ticaret resmen yasaklandığı zaman, Fujian halkı kendini sıkıntı içinde buldu.

1547'de, İspanyol, Portekiz ve Hollandalı avcılardan oluşan bir korsan-kaçakçı-tüccar grubu, Fujian liman şehri Yuegang yakınlarındaki Wu Adası'nda bir üs kurdu. Çinli ve Japon *wokou*lar, onlarla ticaret yapmak için memnuniyetle gemiler gönderdi. Yuegang'lı işadamları da aynı şekilde davrandı. Aniden, Wu Adası limanında yoğun, çok dilli bir pazar oluştu. Fujian valisi Zhu Wan, yabancıları kovmak için limana asker gönderdi. Bu birlikler tüccar-korsan grubu tarafından uzaklaştırıldığında, vali ibret olsun diye Wu Adası'nda ticaret yapan doksan Fujian'lı tüccarın kellesini vurdurdu. Kendileriyle ticaret yapmaya istekli Yerel tüccar bulamayan yabancılar, adayı terk ederek açık ticaret yapma girişimlerine son verdi.

Zhu Wan tatmin olmamıştı. Ana kaçakçılık üslerinden birine daha saldırdı ve bin iki yüzden fazla yasadışı gemiyi batırdı. "Dazlak" Li olarak bilinen bir *wokou* lideri, yüzlerce destekçisini Fujian'ın güneyindeki yeni bir üse götürdü. Zhu'nun adamları onları yakaladı, bazılarını öldürüp bazılarını esir aldı. Li'nin çetesinden birçok kişinin

Yuegang'daki önemli tüccar ailelerden geldiği ortaya çıktı. Önde gelen yerli aileler ve yabancı kaçakçılar arasındaki yasadışı ilişkilerin bu derece ayan beyan olmasına öfkeleyen Zhu, esirlerini idam etti.

İdamlar, düşmanlarını Zhu'ya karşı birleştirdi. Yuegang'ın zengin aileleri imparatora şikâyetle bulundu. Görevinden alınan ve ardından hakkında soruşturma açılan Zhu'nun rütbesi düşürüldü. Zhu 1550'de zehirle intihar etti. Onun yokluğundan cesaret alan korsan çeteleri, kasabaları işgal edip taşkınlıklar yaptı. Yuegang'ın kuzeyindeki bir şehirde, korsan saldırısının ardından yirmi bin kişi öldü. *Wokou* bölgede terör estirdi. Ancak, Yuegang'a saldırdıkları sırada bile kentin yirmi dört tüccarı kaynaklarını bir araya getirdi ve korsanlarla ara bağlantılı bir iş ağı içinde çalışacak bir filo inşa etti. Tüccarların Çin'deki pazarlara erişimi vardı, kaçakçıların da bu pazarlarda satılacak yabancı mallara. Ticaret hızla ilerledi.

Kısa süre sonra, benzer başka ağlar türedi. Ticaret ve korsanlık çeteleri kaçakçılığı kontrol etmek için savaşıırken, bölge sadakat ve ihanetin çakıştığı, şiddet dolu, sersemletici bir kördüğüm haline geldi. Yerel yetkililer ne ticareti ne şiddeti sona erdirebildiler. Dünyanın en zengin, teknolojik açıdan en gelişmiş ulusu, sınırlarının kontrolünü kaybetti. 1567'de yeni bir Ming imparatoru pes etti ve özel ticaret yasağını kaldırdı.

Fakat Çin hükümeti, izlediği yolu sırf kaçakçılığı durduramadı diye değiştirmede. Pekin'in, tüccarların verebileceği en önemli şeye, yani gümüşe ne kadar çaresizce ihtiyacı olduğunu da anlamaya başlamıştı. Çin gerçekten de gümüşe çok fazla ihtiyaç duyuyordu, çünkü para arzı çok kötü durumdaydı ve bu, uzun zamandır böyleydi.

Zararlı Çıkmak

İsa'nın doğumundan birkaç yüzyıl önce, Çin hükümeti bakır ve kalay karışımı olan bronzdan yapılmış yuvarlak sikkeler çıkarmaya başladı. Her sikkenin ortasında kare bir delik vardı. Bronzun özel bir değeri yoktu, sikkelerin de ederi fazla değildi. Daha büyük bir değer birimi yaratmak için, insanlar bronz sikkeleri yüzlük veya binlik gruplar halinde bağladılar. Gruplanmış sikkeler ağırdı, hantaldı ve hâlâ pek değerli değildi. Büyük ölçekli Çinli tüccarlardan onları kullanmalarını istemek, günümüzün büyük bankacılarından tüm şirketleri bir tomar çeyreklikle satın almasını istemek gibiydi. Daha da kötüsü, Çin hükümetinin para talebini karşılayacak kadar bakırı yoktu.

1161'den başlayarak, imparatorluk hükümeti kâğıt parayı piyasaya sürdü. Değerleri iki yüz ila üç bin bronz sikke aralığında değişen *huizi* adlı banknotları bastırdı. (İlk Avrupa banknotları 1661'de görüldü, beş yüzyıl sonra.) Kâğıt paralar ve bronz sikkeler, iki farklı para çeşidine örnekti: İtibari para ve mal para. İtibari paranın, tıpkı *huizi* veya günümüzdeki ABD doları ve avro gibi, özünde hiçbir karşılığı yoktur. Bir değeri olur; çünkü devlet öyle olduğunu söyler. Mal para ise, örneğin Çin menşeli bronz sikkeler veya İspanyol İmparatorluğu'nda dolaşan gümüş pesolar gibi, karşılık sahibidir çünkü başlı başına –bronz Çin sikkeleri gibi düşük olsa bile– değeri olan bir maddeden yapılır.

Mal parayla, devletler para arzını tamamen kontrol edemezler. Para birimi, üretiminde kullanılan maddenin ani bir kıtlığı veya fazlalığı gibi rastlantısal şoklara maruz kalabilir ve bu da değerini değiştirebilir. Örneğin, gümüş kıtlışırsa fiyatı o kadar çok artar ki bir madeni paranın içindeki gümüş, paranın kendisinden daha değerli hale gelir. İnsanlar madeni paraları eritmeye başlar, bu da para kıtlığına yol açar.

İtibari parayla, aksine, devlet para arzı üzerinde neredeyse tamamen kontrol sahibidir. Ne kadar banknot gerektiğine karar verir ve bunları basan darphaneleri kontrol eder. Gelgelelim, bu aynı zamanda bir zayıflıktır, çünkü devletler ekonomiyi banknotlara boğacak kadar çok para basabilir. Bu gerçekleştiğinde, paranın satın alma gücü azalır; malların ve hizmetlerin fiyatı yükselir: Enflasyon yaşanır. Deneimsiz enflasyon, bir parayı neredeyse değersiz hale getirebilir. Çin’de Minglerden önce yönetimdeki iki hanedan, kâğıt paraya bağlı yüksek enflasyonu yaşamıştı.

İlk Ming imparatoru kendi adına yeni sikkeler üretilmesini emretti; artık değersiz kâğıt paralar olmayacaktı! Ne yazık ki, imparatorluğun bakır madenlerini neredeyse tükettiğini öğrendi. Bakır kıt olduğundan fiyatı o kadar yükseldi ki sikkeleri üretmenin maliyeti, sikkelerin piyasa değerlerini aştı. Bu nedenle çok fazla metal para üretilemedi. Ming sikkeleri o kadar nadir bulunuyordu ki işadamları onları kabul etmek istemedi. Tüccarların yeni sikkelerle tecrübesi, gerçek mi yoksa sahte mi olduklarını anlamayacak kadar azdı. Ancak Çin’in yeni paraya ihtiyacı vardı. Ne yapılabilirdi?

Devlet bir kez daha matbaalara başvurdu, kâğıt para bastırdı ve enflasyon yine patladı. Yeni banknotların değeri sadece on yıl içinde yüzde 75 oranında düştü. Bu sırada eski, Ming öncesi sikkelerin (insanların güvendiği ve bildiği sikkeler) değeri arttı. Aynı şekilde, sahtecilik uygulaması veya sahte para üretimi de öyle. İşadamları müşterilerinin herhangi bir şekilde ödeme yapmasına o kadar muhtaçlardı ki sahte oldukları için daha çok ücret isteseler de bu paraları kabul ettiler. İnsanlar bulabildikleri bütün eski ve sahte paraları topladıkça kâğıt paraların değeri düşmeye devam etti.

Ulusun dolaşımdaki parasını kontrol etme girişiminde bulunan Ming Hanedanı, insanları kâğıt para kullanmaya zorlama umuduyla periyodik olarak madeni paraları yasak-

ladı. Yasak her seferinde başarısız oldu ve hükümet, madeni paraların dolaşımına tekrar izin verdi; tabii bir sonraki yasağa kadar. Bu arada Ming, enflasyonu körüklercesine kâğıt para basmaya devam etti. Ulusun dolaşımdaki parası öngörülemez hale geldi. Her yeni imparator, üzerine kendi adının damgalandığı sikkeler üretti. İmparator öldüğünde halefi, son imparatorun sikkelerinin geçersiz olduğunu ve yalnızca yeni imparatorun bastırdığı sikkelerin tedavülde olacağını hemen ilan etti. Tüccarlar, bir imparatorun ölümüyle bütün servetlerinin bir günde silinip gittiğini görebiliyordu.

Gümüş, uzun zamandır, küçük ölçekli işletmeler için kullanılamayacak kadar nadir bulunan, sıradan ve pahalı bir ekonomik değer olarak görülüyordu. Ancak, bronz sikkelerin ve kâğıt paranın yarattığı belirsizlik, tüccarların küçük gümüş külçeler veya metal parçalarıyla dolaşmaya başladığı bir noktaya ulaştı. Tüccarlar bir araya geldiklerinde bu külçeleri alıp satmak için kullandılar; bunları kuyumcu ölçekleriyle tartıp gereken miktarları özel maden makaslarıyla kestiler. Garip olsa da bu sistem, her an değer kaybedebilecek sikkeleri kullanmaktan iyiydi. 1570’de bir yazar, faturaların gümüş parçacıklarıyla ödenmesinden yakındı. Gümüş sistemini Ming imparatorları da isteksizce ve peyderpey kabul ettiler. Pekin, vatandaşların sekiz yüz yıldır olduğu gibi hasatlarının bir bölümünü devlete devretmek yerine, vergilerini giderek artan miktarlarda gümüşle ödemelerini emretti. 1570’lerde Pekin’in topladığı verginin yüzde 90’dan fazlası parlak metal yığınları olarak iletilirdi. Ama bir problem vardı.

Çin dünyanın en büyük ekonomisiydi. Bu ekonominin “gümüşleşmesi”, on milyonlarca zengin Çinli’nin vergilerini ödemek ve işlerini yürütmek için gümüş yığınlarına ihtiyaç duyması anlamına geliyordu. Gümüşe talep arttı. Ne yazık ki Çin’in gümüş madenleri de bakır madenleri gibi tükenmişti. İnsanlar, vergiler dahil olmak üzere herhangi

bir şeyi ödemek için gümüş bulmakta sorun yaşıyorlardı. Tek yakın gümüş kaynağı Japonya'ydı, ancak Çin ve Japonya'nın arası iyi değildi. (Kısa zaman sonra, Kore'de bir savaşa gireceklerdi.) Dolayısıyla, Çin'in tüccarları ihtiyaç duydukları gümüşü elde etmek için *wokou*'nun yardımına başvurdu. Gümüş için acımasız adamlara ipek ve porselelen sattılar, sonra dönüp vergilerini ödemek için o gümüşü kullandılar; buna karşılık, vergiler de acımasız adamların aleyhine yapılan askeri kampanyaların masraflarını ödedi. Ming hükümeti kendi para arzıyla savaş halindeydi.

Derken, Pekin nihayet Fujian tüccarlarına cezalandırılma korkusu olmadan denizasıra ticaret yapma izni verdi. Tüccarlar, ticaret merkezleri kurmak için Asya'nın her yanına binlerce kişi gönderdi. Filipinler'deki Manila köyü gibi kıyıdan uzak bir yerde bile, 1571 yılında İspanyol maceraperest Legazpi geldiğinde muhtemelen yüz elli kadar Çinli ikamet ediyordu. Filipinler'in başka bölgelerinde yaşayan daha yüzlerce Çinli vardı. Amerika kıtasından gümüş taşıyan İspanyolların Filipinler'deki beklenmedik keşfi, Çinlilerin bakış açısına göre bir mucizeydi. İspanyol gümüşü taşıyan kalyonlar, para dolu gemilerdi.

“Dünyanın Hazinesi”

Gümüş bu kalyonlara nasıl yüklendi? Hikâyeler, bunun 1545'te kayıp bir lamayı arayan bir adamla başladığını söylüyor. Devenin bir akrabası olan lama, Bolivya'nın güney ucunda, And Dağları'ndaki bir platoda deniz seviyesinden dört bin metre yükseklikte bile rahatı yerinde olan az sayıda hayvandan biridir. Rüzgârlı, karlı, zemini buzlarla kaplı, etrafı yüksek dağlarla çevrili, kubbe şeklindeki çorak bir tepede bu adam tökezledi. Sığ topraklardan çıkan bir çalıyı ya-

(solda)

Ming ve Çing dönemlerinde madalyon yerine bu küçük gümüş külçeler kullanılmıştır.

kalayıp dengesini buldu, çalı köklerinin oluşturduğu delikte metalik bir ışıltı gördü. Diğerlerinin yakında keşfedecekleri üzere, adam doksan metre uzunluğunda, doksan metre derinliğinde ve dört metre genişliğinde gümüşü bir çıkıntının üzerinde duruyordu: Az önce tarihin en büyük gümüş keşfini yapmıştı.

Sıradan gümüş madenlerindeki gümüş oranı oldukça azdır. And Dağları'ndaki çıkıntı ise yüzde 20 oranında gümüştü. Bu keşif, resmi adı Potosí İmparatorluk Köyü olan ve hızla gelişen bir kent yarattı. Keşiften 20 yıl sonra, Potosí nüfusu 50 bini bulmuştu. Hükümet zenginliklerin işlenmesini kontrol altına almak amacıyla İspanyolları uzak tutmak için gücünün yettiği her şeyi yapmış olmasaydı, bu nüfus daha da fazla olurdu. Bu çabalara rağmen, Potosí'nin nüfusu 1611 yılına kadar 460 bine yükseldi. Şehir Londra ya da Amsterdam kadar büyüktü. Soğuk, kalabalık ve şiddet dolu bu şehir, dünyanın en yüksek rakımlısı ve en zengin yerleşimiydi.

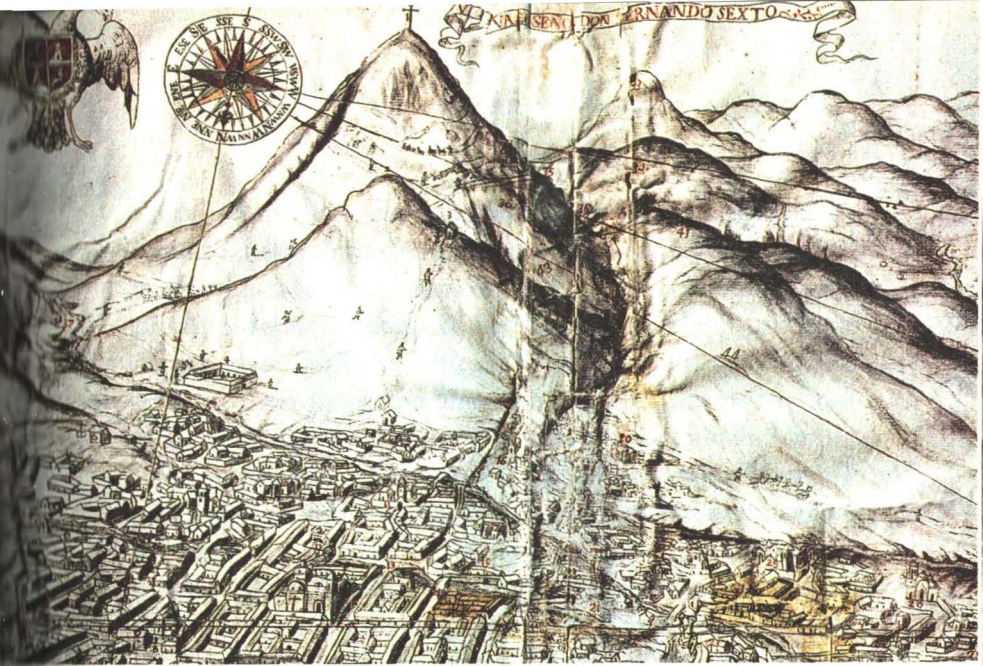
(sağ üst)

1768 yılına ait çizimde, gümüş dağlarının altındaki ovalar boyunca uzanan Potosí tasvir edilmiş. Bu soğuk, kalabalık ve şiddetli yer, dünyanın en büyük ve muhtemelen en zengin kentiydi.

(sağ alt)

Ressam Theodorus de Bry, Potosí'nin maden ocaklarını hiç görmedi ama oradaki zulme dair bazı şeyleri 1590'lardaki bu gravüre yansıttı.

Kanunsuz ve lüks Potosí, daha sonraları hızla gelişen birçok kentin izlediği bir model oluşturdu. Başına talih kuşu konan madenciler, dilencilere servet dağıttılar ve kılıçlarla kıyafetlere abartılı harcamalar yaptılar. Pazar tezgâhındaki kıran kırana bir açık artırma sırasında iki erkek, tek bir balığın fiyatını çoğu Avrupalı için yılların kazancı olan beş bin pesoya çekti. Bir kutlamada şehrin bir sokağına gümüş külçeler döşendi. "Ben zengin Potosí'yim," diye övünüyordu şehrin arması, "dünyanın hazinesi, dağların kralı, kralların gıptası."

İspanyollar ilk başlarda bölge Yerlilerinin maden işleme konusundaki bilgi birikimlerine muhtaçtı. Yerliler, gümüşü kaynatmadan zengin cevheri arıtan düşük sıcaklıklı eritme ocakları ve fırınların nasıl yapılacağını biliyorlardı. Bu İspanyolların yabancı olduğu bir teknikti. Fakat daha sonra, İspanyollar cevherden gümüş elde etmek için sıvı metal cıvanın kullanıldığı bir yöntem öğrendiler. Peru ve Bolivya'nın İspanyol valisi, bu yöntemin sergilenişini izledikten sonra Potosí'nin 1300 km kuzeybatısında cıva yatakları bulunan bir dağın kontrolünü ele geçirdi. Cıva temini, İspanyolların gümüş cevherini arıtmak için artık Yerlilerin eritme ocaklarına ihtiyaç duymadığı anlamına geliyordu. Yerli halka sadece işgücü kaynağı gibi davranmaya başladılar ve her hafta bir grup adamlarını gümüş ve cıva madenlerine göndermeleri için baskı yaptılar.

Başlangıçta yaklaşık dört bin Yerli her dağda her hafta çalışacaktı. Maden sahipleri ayrıca her yıl yüzlerce Afrikalı köle de ithal etti. Madenlerdeki koşullar korkunç ve insanlık dışıydı. Yavaş yavaş etki eden bir zehir olan cıvaya maruz kalmak o kadar çok insanı sakat bıraktı veya öldürdü ki bazı Yerli ebeveynler, cıva kuyularında çalıştırılmak zorunda kalmalarını önlemek için çocuklarını sakatladılar. Yerliler Potosí'de kırk beş kiloluk cevher yüklerini neredeyse tamamen karanlıkta halat ve deriden yapılmış sallanan merdivenlerde yukarı-aşağı taşıdılar. Madenciler bir parçacık düşük kalite cevhere denk geldiklerinde gümüş kotalarını doldurmak için daha fazla çalışmak zorunda kaldılar. Kotayı dolduramamak; kırbaçlar, sopalar ve taşlarla cezalandırılmak anlamına geliyordu. Öfkeli bir rahip, İspanyol kraliyet sekreterine "Pazartesi günü madene yirmi tane sağlıklı Yerli giriyorsa, Cumartesi günü yarısı sakatlanarak çıkıyor," diye yazdı. Hristiyan liderlerin buna nasıl izin verebildiğini sordu.

Yasanın yerin altında işlememesinin sebeplerinden biri,

yerin üstünde de işlemez hale gelmiş olmasıydı. Potosí’de türlü türlü şiddet olayları gelişti. Şehrin kalıcı Avrupalılarının neredeyse tamamı, servet edinmeye çalışan genç insanlardan oluşuyordu. O dönemdeki bir tarihçiye göre, “birbirlerini öldürmek ve incitmek tek eğlence” idi. İnşaat işçileri, duvar içlerine tıktırılmış veya kayaların altına itilmiş cinayet kurbanları buldular. Kent meclisi üyeleri, toplantılara giderken koruyucu zincirli zırh takıp, kılıçlar ve tabancalar taşırdı. Siyasi uyuşmazlıklar, bazen doğruca meclis toplantı salonunda yapılan düellolarla halledildi.

Zamanla, kentteki şiddet bireyler arasındaki yüzleşmelerden farklı etnik kökenli çeteler arasında topyekûn savaşılarla dönüştü. Bir çete savaşı, İspanya’nın farklı bölgelerinden insanları karşı karşıya getirdi: Güneydoğudaki İspanyollar, İspanya’nın kuzey kıyılarındaki dağlık bir bölgeden gelen, kendi dillerini konuşan ve kültürel açıdan İspanya’dan ayrı olan Basklar ile çarpıştılar.

İnanılmaz bir şekilde, çete şiddetinin gümüş akımına neredeyse hiç etkisi olmadı. Basklar ve İspanyollar sokaklarda savaşıırken bile gümüşün çıkarılması, rafine edilmesi ve sonra Potosí’den sevkiyatı konusunda işbirliği yapıyorlardı. Sevkiyat çok büyük bir görevdi. Bir kayıtta, maden damarı keşfedildikten dört yıl sonra, 1549’da Potosí’den ayrılan 7.771 adet gümüş külçenin nasıl sevkedildiği açıklanıyor. Her külçe yaklaşık yüzde 99 gümüştü ve otuz altı kilo ağırlığındaydı. Üzerlerine seri numarası basılmış ve hepsi mal sahibi, vergi mükellefi ve metal saflığını test eden uzman tarafından işareetlenmişti. Külçeler lamalara üçer dörder yüklendi. Sevkiyat için silahlı İspanyol ekipleri tarafından denetlenen binlerce Yerli’nin koruduğu iki binden fazla lamaya ihtiyaç vardı. Bu engellere rağmen Amerika kıtası, bir gümüş nehri oluşturdu. Bu gümüş akışı, bütün gezegenin ekonomisini değiştirecekti.

Kalyon Ticareti

On altı ve on sekizinci yüzyıllar arasında, İspanya'nın Amerikan kolonilerindeki madenlerden yüz elli bin tondan fazla gümüş çıktı ve bu, dünyanın değerli metal teminini iki-üç katına çıkardı. İspanyol gümüşü bütün dünyaya yayıldı, ezici devletleri ve bankalar gibi finansal kurumları etkisi altına aldı. İspanya'nın gümüş para birimi peso, günümüzdeki euro gibi, Avrupa ülkelerinin çoğunu birbirine bağlayan evrensel bir para birimi haline geldi. Portekiz, Hollanda ve İngiliz imparatorluklarının birincil para birimi olan peso, Fransa ile Alman devletlerinde de yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Avrupa çapındaki para arzı gümüştü ve büyük miktarda yeni gümüş ilavesi, bu para arzında patlama yarattı. Bu da, enflasyona ve mali istikrarsızlığa neden oldu. Amerika kıtasında altmış yıl süren çılgınca gümüş üretiminin ardından dünya üzerinde o kadar çok gümüş oldu ki madenin değeri düşmeye başladı. Bir milyon pesonun 1640 yılındaki değeri, 1540 yılındaki değerinin yaklaşık üçte biri kadardı.

Gümüşün fiyatı düştükçe İspanya İmparatorluğu ekonomisinin bel kemiği olan gümüş madenciliğindeki kârlar da düştü. Kral aynı miktarda vergiyi gümüş olarak toplamaya devam etti, ama gümüş değerini kaybederek hükümeti krize soktu. İspanya ekonomisi küle döndü. Ardından, İspanyol gümüşüne bağımlı çok sayıda diğer ülkenin ekonomileri de domino etkisiyle büyük hasar aldı. Zenginler dilenciye döndüklerini hissetti. Dilencilerinse artık hiç umudu kalmadı; kaybedecek bir şeyleri olmadığından, sokaklardaki taşları toplayıp kendilerine hedef aradılar. Çöküşün ardından isyan ve devrim geldi: Hollanda ve Portekiz'de İspanyol yönetimine karşı ayaklanma, Fransa'da yıkıcı bir iç savaş ve Avrupa'nın çoğunu kapsayan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648).

Avrupa'daki karışıklığın tek nedeni Amerikan gümüşü

(sol üstte)

Dağ tepelerinde rahatça yaşayan az sayıda hayvandan biri olan lama, aşağılardaki kalyon gemilerine gümüş taşınmasına yardımcı oldu. Bir lama, her biri yaklaşık otuz altı kilo gelen üç-dört gümüş külçe taşıyabilir.

(sol altta)

Potosí ve Meksika'dan gelen gümüşün büyük kısmı, gravür kalıplar arasında kabaca dövülerek "madalyon düzeninde" madeni paralara dönüştürüldü. Resimdeki para 1570'lerde Potosí'de yapılmıştır.

değildi, ama çeşitli sıkıntılar arasında ince gümüş bağlantıları vardı. Yine de, ne kadar yıkıcı olsa da, iki gümüş ticareti tarihçisinin sözleriyle, Avrupa'daki kargaşa sadece "cambaza bak" idi. Amerikan gümüşünün çoğu Asya'ya gitti. Bunun büyük kısmı Çin'in Fujian eyaletine, tarihinde hem ticaret hem korsanlık olan Yuegang Limanı'na götürüldü.

Fujian, kalyon ticaretinin Çin istasyonuydu: İspanyol gemileri Pasifik seferlerinde Meksika'dan gümüş getirip Çin mallarıyla geri dönüyorlardı. Asıl ticaret 1571 yılında İspanyol kolonicilerin Çinli tüccarlarla ilk kez karşılaştıkları Filipinler'de gerçekleşti. 1580'li yılların ortalarına gelindiğinde, Yuegang her bahar Filipinler'e yirmi ya da daha fazla Çin yelkenlisi gönderiyordu. Her bir gemiye, satılacağı düşünülen her türlü malla birlikte beş yüz kadar tüccar dolmuştu. İpek ve porselen, ticaretin büyük bir parçasıydı; fakat tüccarlar pamuk, şeker, kestane, fildişi, değerli taşlar, mobilya, büyükbaş hayvanlar ve atlar, portakal ve un da getirdiler, yani Avrupalıların isteyebileceğini düşündükleri ne varsa... Yolculuk tehlikeliydi. Korsanlar sürekli yelkenlileri pusuya düşürdü.

Çin yelkenlileri Filipinler'e vardığında, tüccarlar Manila'nın karşı kıyısındaki limana yanaştılar. Parián'da son kalyonların ne kadar gümüş getirdiğini ve satıcıların fiyatları belirlemesine kimlerin yardım ettiğini bilen yerel Çinli satış temsilcileriyle görüştüler. Bu, İspanyollar tarafından Manila'nın surları dışına kurulmuş bir Çinli azınlık mahallesi idi. Parián; mağazalar, çayevleri ve restoranlarla dolu alışveriş bölgelerinden oluşan bir labirentle çevrili büyük depolardan ibaretti. Dar sokaklar günün her saati, uzun, dökümlü elbiseler, işlemeli ipek ayakkabılar ve yüksek yuvarlak şapkalar giyen adamlarla tıklım tıklım doluydu.

Legazpi'nin Manila'ya girmesinden yirmi yıl sonra, 1591'da Parián'ın yerleşik nüfusu birkaç bini bulmuştu. Sadece birkaç yüz Avrupalı kolonicinin olduğu resmi Manila şeh-

ri gölgede kalmıştı. Çinlilere göre, anlaşma uygundu. Ming Hanedanı'nın dikkatli gözlerinden uzakta, Çin'in dışında bir Çin şehri kurmuşlardı. İspanyollar için azınlık mahallesi endişe verici, yabancı ve istenmeyen bir şeydi. Ama aynı zamanda gerekliydi. Çinliler, İspanyol gümüşü için dünyanın geri kalanından iki kat fazla para ödeyecekti ve Çinli tüccarlar ipek ve porseleni şaşırtıcı derecede ucuza satmaya razıydı.

İspanya hanedanı, kalyon ticaretinin büyüklüğü karşısında dehşete düştü. Çok fazla gümüş gönderiliyor, çok fazla ipek ve porselen alınıyordu. Amerika kıtasından çıkarılan gümüşün üçte biri ila yarısı Çin'e gitti. Bazıları doğrudan kalyon ticaretiyle gitti. Bazılarıysa, Asya üzerinden tacirler tarafından karayolu ile taşınan veya Hollandalılar ve Portekizliler tarafından Afrika üzerinden sevk edilen Çin mallarını Avrupalılar satın aldığı zaman dolaylı yoldan gitti. Her iki durumda da sonuç, büyük miktarda gümüşün Çin'e gönderilmesi idi. İspanya monarşisi öfkelenmişti, çünkü kral bu gümüşü İspanya'nın savaşlarında malzeme satın almak ve birliklere ödeme yapmak için istiyordu.

Yetkililer, kalyon ticaretini azaltmak için her yıl yalnızca iki kalyona Pasifik seferi izni verileceğini bildirdi. Sonuç olarak, tüccarlar daha büyük gemiler inşa etti. Yeni kalyonlar elli tonun üzerinde gümüş taşıyabilen muazzam deniz kaleleriydi.

Bu gümüşün çoğu büyük ihtimalle yasadışıydı, yani resmi olarak ihraç için tescil edilmemişti. Endişelenen Meksikalı yetkililer 1602'de kalyonların o yıl beyan edilen miktarın sekiz katı olan yaklaşık dört yüz tonluk gümüş ihraç ettiğini monarşiye bildirdiler. 1654'te *San Francisco Javier* adında bir kalyon Manila Körfezi yakınlarında battı. Resmi kayıtlar geminin 418.323 peso taşıdığını ileri sürdü. Yüzyıllar sonra dalgıçlar, gemide 1.180.865 peso buldu.

Yetkililer Meksika gümüşünün Çin'e kaçak ithalatını durduramadılar. Gümüş çok kârlıydı. Diğer taraftan tica-

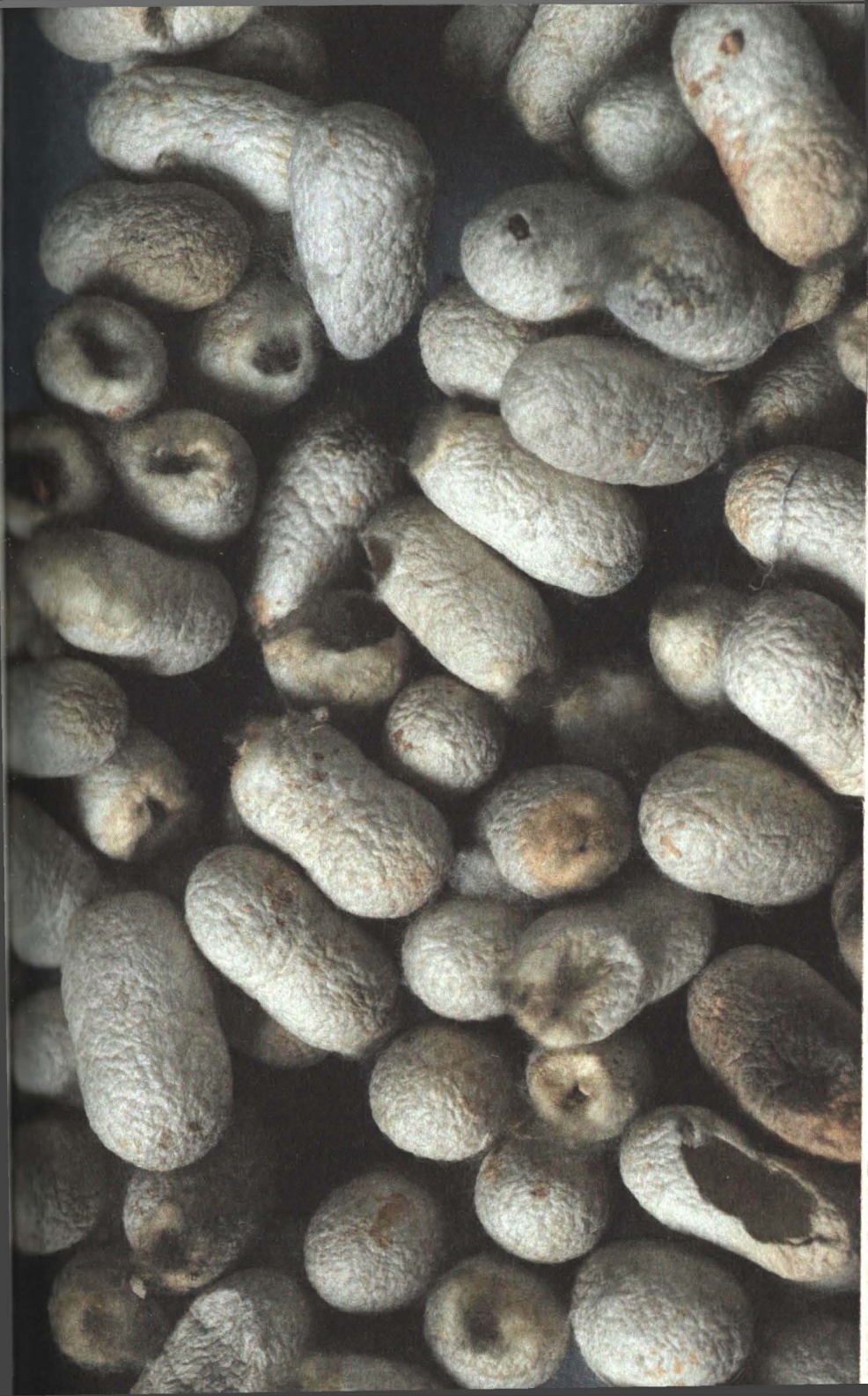
reti sınırlama girişiminde bulunan İspanyol yetkililer, Manila'da satın alınabilecek ipek ve porselen miktarına sınır koydular. O kotanın üzerindeki her şeyin Çin'e geri gönderilmesi gerekiyordu. Bu da işe yaramadı. Çinliler ve satış acenteleri, Manila Körfezi'ne girmeden önce fazla malları bekleme botlarına yüklüyorlardı. Mallar daha sonra gizlice piyasaya sürülüyordu.

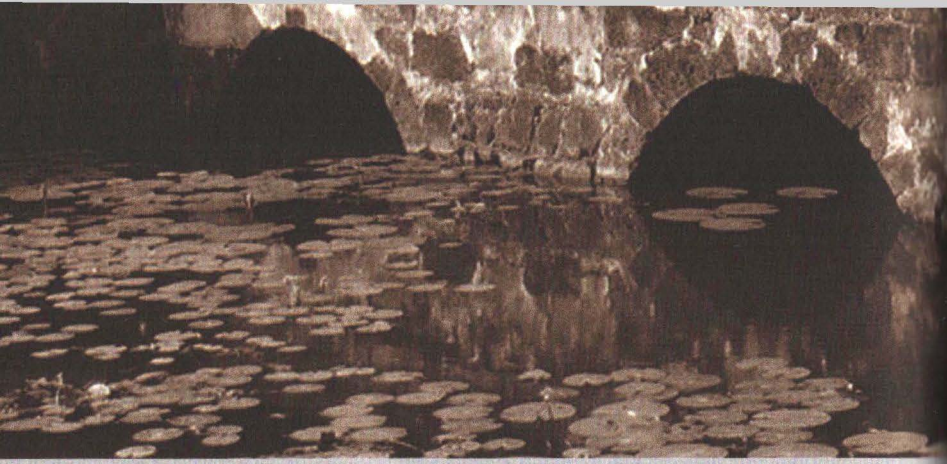
İspanya'nın ve aynı şekilde Meksika'daki kolonisinin kendi kumaş üretim endüstrisi vardı. Ancak Çin ipek endüstrisi o kadar büyüktü ki Avrupalılar rekabet edemiyordu. Ming Hanedanı, çiftçileri dut ağacı yetiştirmeye zorladı, çünkü ipekböcekleri bitkinin yapraklarıyla besleniyordu. Çiftçiler çılgınca çalışarak, Yuegang'ın yukarısındaki nehrin kıyısında yılda beş kez ipek topladı. Çin köyleri de arı kovani gibi işleyen ipek imalathaneleri haline geldi. İpek satan Çinli tüccarlar çok büyük kazanç sağlamış olsa da satın alan İspanyol tüccarlar bunu İspanya'da üretilen kumaşın maliyetinden daha azına Amerika kıtasında yeniden satıp, buna rağmen kâr edebiliyordu. Şaşırtıcı bir şekilde, Çin ipeği İspanya'da, orada üretilen ipekten (Pasifik ve Atlantik Okyanuslarını geçtikten sonra) daha ucuza satılmaktaydı.

Paniğe kapılan Avrupalılar tekstil imalathanelerinin tehdit altında olduğunu gördü. Avrupa hükümetleri Çin'den ithal edilebilecek ipek veya kıyafet miktarını sınırlamak için yasalar ve düzenlemeler getirdi; ancak Çin tüccarları, genellikle de Manila'daki İspanyolların yardımıyla, her engeli aşmanın bir yolunu buldu. İspanyol Krallığı, ipeklerin sadece belirli boyuttaki sandıklarda ithal edilebileceğini duyurunca, ipek tüccarları her sandık içine büyük miktarlarda ku-

maş sıkıştırmak için özel pres makineleri tasarladılar. Sandıklar öyle doluydu ki bir tanesini taşımak için altı kişi gerekiyordu.

(sağda)
İpeğin kaynağı:
İpek böceği
kozaları.

"BİR TEKNE DOLUSU KALİTELİ TAHTA BURUN"

MANİLA'DAKİ İSPANYOL KOLONİCİLER, ZANAATKÂRLARIN ürünlerini satın almak için şehir surlarının dışındaki Parián'ın Çin Mahallesine akın ettiler. Parián dükkânlarında bulunan Çin üretimi mallar, kiremitlerden son moda Avrupa tarzı giysilere ve Bebek İsa'nın mermer heykellerine kadar her şeyi kapsıyordu. Filipinler Piskoposu bu mallar hakkında, "[...]İspanya'da üretilenlerden çok daha güzel-ler ve bazen o kadar ucuzlar ki söylemeye utanıyorum," diye yazdı. Avrupa tüccarları rekabetten çekindiler. Kral-lık, dükkânların daha uzağa taşınmasını emretti; ancak, İspanyollar düşük fiyatların etkisiyle dükkânlara gelmeye devam etti.

Piskopos, bir zamanlar İspanyollar tarafından sürdürü-len zanaatkârlık işlerinin yok olduğunu, çünkü insanların kıyafetlerini ve ayakkabılarını artık Parián'dan aldığını yazdı. Uyarı olarak, sayfaları kitap haline getirmek için deri kapaklarla kaplama mesleğini icra eden bir İspanyol cilt-

çisinin hikâyesini anlattı: Adam, çalışmalarında ona yardım etmesi için Çinli bir çırak almıştı; çırak ise, usta ciltçiye dikkatli bir şekilde izledikten sonra Parián'da kendi dükânını kurdu ve ustasını işinden etti. "Eserleri o kadar iyi ki," diye yazdı, "İspanyol esnafına hiç gerek yok."

Her Çin şirketi de başarılı değildi. Bir esnaf, düelloda burnunu kaybetmiş bir İspanyol'a tahtadan bir burun sattı. Bu, esnafın "bir tekne dolusu kaliteli tahta burun" ithal etmesi için ilham kaynağı oldu. Fakat nedense, satışlar iyi gitmedi.

Manilla Galleon

XXV.

Dimensions

Displacement _____ 2200
Length, m _____ 59
Speed knots _____ 15

Armament

on Board _____ 8 Pieces
on Deck _____ 22 Calibres
low _____ 4 Pieces
above _____ 2 Pieces

Coal capacity _____ 200
Cargo capacity _____ 1000

Designed by _____
Engineer _____
Superintendent _____

Part of Taurine Marine Engineering Service

Sihirli Dağ ve Katliam

İş ve siyaset, İspanyol Filipinleri'nde sürekli çatışma halindeydi. İş açısından hem Manila'daki İspanyollar hem de Parián'daki Çinliler kalyon ticaretinden kazanç sağlıyor ve ticaretin devam etmesini istiyordu. Fakat ticaret, Asya topraklarını ele geçirmek, Asyalılara Hristiyanlığı kabul ettirmek ve Hollandalılarla Portekizlilerin Asya'daki yetkilerini genişletmelerini önlemek isteyen İspanyol Krallığı'nın hedefleri ile siyasi açıdan uyumlu değildi. Krallık, kalyon ticaretini sınırlandırmak ve mümkün olduğunca fazla gümüşü Çin yerine İspanya'ya getirtmek istedi, böylece Avrupa'daki savaşların masraflarını çıkarabilirdi.

Bir ticaret merkezi olarak Manila mümkün olduğunca az sayıda İspanyol bulundurmanın faydasını gördü. İspanyolları oraya göndermek pahalıydı ve hastalıktan ölmeye devam ediyorlardı. Tüm işi Çinlilerin yapmasına izin vermek daha iyiydi. Ancak siyasi açıdan Manila, İspanya'nın ileri karakol mevkii gibiydi. Bütün önemli kentsel işlevlerin İspanyolların elinde kalması, Çinlilerin sayısı ve etkisinin olabildiğince düşük tutulması gibi siyasi karşılıkları vardı. Ticaret lehine atılan her adım, İspanya'nın siyasi çıkarlarına, siyasi çıkarlarını desteklemek için atılan her adım da ticaret prensiplerine aykırıydı. Sihirli Cavite dağının kanlı destanında gerginlik net bir şekilde ifade edilmiştir.

1590'lar, İspanyollar ve Manila'daki Çinliler arasında şiddetli çatışmalara

(sol üst)

Bu muazzam gemilerin Pasifik boyunca yüklü miktarda porselen, ipek, baharat ve köle taşımaları amaçlandı. Büyük okyanus yolculuğu o kadar zorluydu ki, gemiler her sefer sonrasında yeniden inşa edilirdi.

(sol alt)

Çin'in kalabalık gettosu Parian'dan korkan, Manila'nın birkaç yüz kişilik İspanyol halkı, duvar örerek kendilerini oradan ayırdı. Parian sakinleri Manila'ya girmek için bir hendek üzerinden ve çok sıkı bir şekilde korunan bir kapıdan geçiyorlardı.

sahne oldu. Bir İspanyol valisi, başka bir ada grubunu mağ-
lup etmek için yüzlerce Çinli'yi gemilerine kürek mahkûmu
yaptı. Onlara kötü davrandı ve Çinliler de ayaklanarak vali
ile mürettebatını öldürdü. Bunun ardından koloni liderleri
Çinlileri güvenilmez ve tehlikeli gördü. 1596'da, Manila hü-
kümeti on iki bin Çinli'yi koloniden ayrılmaya zorlayarak sı-
nır dışı etti. Çinliler birkaç yıl içinde eski sayılarına döndük-
lerinde, hükümet bir sürgün furyası daha düzenledi. 1603'te
bu sıkıntılı durum için Çin imparatoru tarafından Manila
valisine bir mektup iletmek üzere üç Çinli yetkili gönderil-
di. Mektuba göre, Çin'deki söylentilerde Manila'daki bü-
yük körfezin güney tarafında, kentten yedi-sekiz kilometre
uzakta, ince uzun bir parmağı andıran Cavite'de sihirli bir
dağ vardı. Mektupta, bu dağın keşfedilmeyi bekleyen altın
ve gümüşle dolu olduğu yazılmıştı. Bu üç ziyaretçi de dağın
gerçekten var olup olmadığını öğrenmek için gönderilmişti.

Bu gezi heyeti, Çin hükümdarı ve maiyetinin körüklediği
bir tür çılgınca sahtekârlıktan kaynaklanmış gibi görünü-
yor. Bu, Ming Hanedanı'nda ilk defa olan bir şey değildi.
Ancak, Manila'daki üç Çinli yetkilinin koloniyi altın ve
gümüş için taradığını gören İspanyol görevlilerine göre bu
gezi, istila amaçlı bir keşif gibi duruyordu. Elbette ki bu
insanlar gördükleri gibi bir grup beceriksiz olamazlardı!
Kötü bir planın parçası olmalıydılar. Vali, üç ziyaretçiyi öl-
dürsem mi, diye düşünürken ziyaretçiler karışıklık için özür
dileyerek aniden ayrıldılar.

Gitmelerinin bir istila işareti olmasından korkan vali,
birliklerine Manila'nın savunma duvarının fazla yakınında-
ki Çinli evlerini yok etmelerini, Parián'daki bütün Çinlileri
kayıt altına almalarını ve her bir Çinli'nin silahını ele ge-
çirmelerini emretti. İspanyol ve Çin kaynakları çok farklı
olduğu için sonrasında ne olduğunu çözmek zor.

İspanyolların anlatımında; öfke dolu Çinli çeteler vali-

nin askerlerinden küçük bir gruba saldırdı, tepelere kaçtı ve barış için görüşmeye gelen bir vali temsilcisini haince öldürdü. Devlet, İspanyol vatandaşlarını korumak için tepelere birlik gönderdi. Çinli isyancılar direndi, fakat çok az silahları vardı ve ağır kayıplara uğradılar.

Hikâyenin Çin tarafındaki anlatımında ise bir çete ve askerlere karşı bir saldırı yoktu. Aksine, devlet Parián'ın silahsız sakinlerini öldürerek sistemli bir katliam başlattı. Binlerce Çinli, tepelere akın etti. Kandırma amaçlı gönderildiğini düşündükleri barış elçisini öldürdüler, ama yiyecek için Manila'ya geri döndüklerinde İspanyollar tarafından pusuya düşürüldüler. Bunu takip eden savaşta üç yüz İspanyol ve yirmi beş binden fazla Çinli hayatlarını kaybetti.

İnanılmaz bir şekilde, sadece birkaç ay sonra Manila'daki şehir liderleri yeni Çinli göçmenleri memnuniyetle karşıladılar. İspanyol tüccarlar ucuz Çin ipeği satın almak istediklerinden, ticaret yelkenlilerinin geri dönmesi için yalvıyorlardı. İki yıl içinde kalyon ticareti ve Parián neredeyse normale döndü. Ancak Manila'daki İspanyolların sayısı çok azdı; eskisi gibi Çinlilere bağımlı ve ürkmüş haldeydiler. Sonunda Çinlileri yeniden sıkı kontrol altına aldılar. Parián'da isyan olayları filizlendi ve bunu sürgünler, katliamlar izledi. Döngü kendisini 1639, 1662, 1686, 1709, 1755, 1763 ve 1820'de, her defasında korkunç ölü sayılarıyla tekrarladi.

Neden Çinliler geri gelmeye devam ediyorlardı? İspanyolların ipeği istediği kadar Çinliler de gümüşü istiyordu. Ancak Ming Hanedanı, tıpkı İspanyol Krallığı gibi, alım satım anlamındaki ticaret ile devletin siyasi aracı olan ticaret arasındaki uyumsuzlıkla boğuşuyordu.

Bir yandan, ipek ticaretinden elde edilen gümüş, imparatorluğa ait bir zenginlik ve güç kaynağı haline geldi. Çin Seddi onarım masrafının büyük kısmını da içeren büyük askeri projeler için para sağladı. Çin'deki ekonomik patlamayı

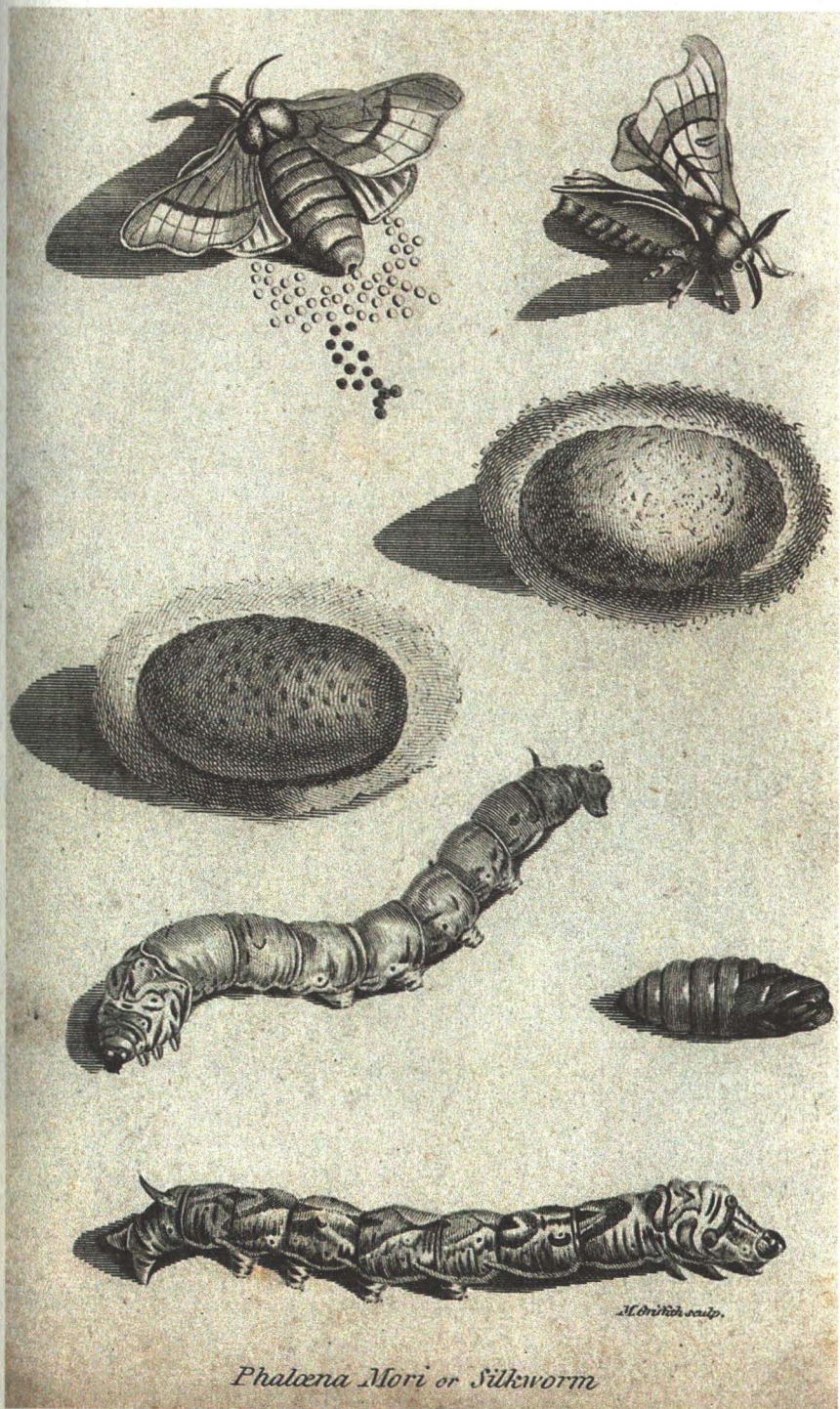
tetikledi. Diğer yandan, ticari faaliyetlerin gelişmesine izin veren para, enflasyona da yol açtı ve bu da en çok yoksulları etkiledi. Ayrıca gümüş siyasi bir tehditti, çünkü hanedan gümüş kaynağını veya gümüş ticaretini kontrol etmiyordu. İmparatorlar, dört bir yana yayılmış kaçakçılık yüzünden, Fujian eyaletindeki gümüş akışını isteseler de sınırlayamadılar. Sarayın gözünde Fujian tüccarları, sadakatinden şüphe duyulan, imparatorluk denetiminin dışında bir Çin kenti olan Párián'ı yaratan insanlardı. Sarayın kontrol edemeyeceği bir yoldan varlıklı ve güçlü hale geliyorlardı.

Ancak Çin Hükümdarlığı, gümüş ticaretinin en kötü etkisini öngörmüşse benzemiyor. Çin'e, tıpkı Avrupa gibi, o kadar çok gümüş getirildi ki sonunda gümüş değer kaybetti. 1640'lara gelindiğinde gümüş Çin'de dünyanın geri kalanındakinden daha değerli değildi. Ne yazık ki Ming Hanedanı, vatandaşlarından vergilerini belirli bir fiyatta değil, belirli bir gümüş ağırlığında ödemelerini istemişti. Gümüşün değeri düştüğünde insanlar her zaman ödedikleri miktarda gümüşle ödeme yaptılar, ancak daha az ödemiş oldular. Ming Hanedanı aniden para sıkıntısı yaşadı ve ulusal savunma masrafını karşılayamadı. Bu, ordunun para kaybına uğraması için kötü bir zamandı: Çin, günümüzde Mançular olarak bilinen kuzey gruplarının saldırısı altındaydı. Mançular Çin'in kontrolünü onlarca yıl ellerinde tuttular ve Çing Hanedanı'nı kurdular.

Ming Hanedanı'nın çöküşünün tek nedeni yabancı gümüşe bağımlılık değildi, kalyon ticaretinin de bunda payı vardı. Ayrıca, kalyon ticareti Çin'i dünya çapında iş ve ticaret üzerine kurulu ekonomi ağına bağladığı gibi, Kolomb Takası'nın ekolojik tarafı da Çin üzerinde aynı ölçekte beklenmedik etkiler yarattı.

(sağda)

Çin ipek endüstrisinin küçük, canlı bir lokomotif olan ipekböceğinin yaşam evreleri.

Phalœna Mori or Silkworm

6. BÖLÜM

SEVDA OTU, YABANCI YUMRULAR ve DEĞERLİ PİRİNÇ

PASİFİK'İN ÖTEKİ KIYISINDAN TİCARET YOLUYLA gelenler gümüşten ibaret değildi. Çinlilerin hayatını hızla değiştirecek Amerikan bitkileri de işin içindeydi.

Bunların başında muhtemelen tütün geliyordu. Tütün, İngiltere'de ve İspanya'da olduğu gibi Çin'de de büyük merak uyandırdı. Çinlilerin tütüne verdiği bir isim de kullananlarda bağımlılık yapması nedeniyle "sevda otu" idi. Ming askerleri tütünü memnuniyetle kabul ettiler ve imparatorluğun çevresinde yürüyüş yaparken sigara içme alışkanlığını yaygınlaştırdılar. Şık zenginler tütün bağımlılıklarıyla gösteriş yaptılar. Erkekler bir pipo yakmadan yemek yiyemez, sohbet edemez ve hatta düşünemez oldukları için övünüyorlardı. Kadınlar değerli taşlarla süslenmiş tokaları olan, özel ipekten tütün çantaları taşıyorlardı. Çin'in hevesle sigara içen toplulukları, tütünün insan sağlığı üzerindeki zehirli etkisinin farkında değillerdi; tütün hakkındaki gerçek, yirminci yüzyıla kadar açıkça saptanmadı. Çin tütünle ve Kolomb Takası'nın bir parçası olarak gelen diğer bitkiler ile o zamana kadar iyi kötü şekillenmişti.

(solda)

Tütün Çin'e gelişinden dört asır sonra hâlâ o kadar kârlı ki köylüler pirinç tarlalarını tütün alanlarına dönüştürmeye devam ediyorlar. 2009 yılından bu fotoğrafta, Fujianlı çiftçiler tütün kuruturken görülüyor.

Planlanmamış Ekolojik İşgal

Tütün geniş kapsamlı sonuçları olan, planlanmamış bir ekolojik işgalin yalnızca bir parçasıydı. Tütün, sigara içme çılgınlığını başlattı; diğer işgalcilerse Çin'in gıda malzemelerini değiştirdi.

Kolomb Takası'nın başladığı dönemde Çin, dünya nüfusunun yaklaşık dörtte birine sahipti. Bu insanları dünyadaki tarım arazilerinin yaklaşık on ikide birinin beslemesi gerekiyordu. Pirinç ve buğday, Çin yemeklerinin yarısında vazgeçilmezdi. Fakat maalesef, Çin'de pirinç ve buğday yetiştirmek için yeterli suya sahip alanlar oldukça azdır.

Çin'de çok sayıda çöl, az sayıda büyük göl vardır ve yağışlar düzensizdir. Sadece iki tane büyük nehir vardır: Yangzi ve Huang He (Sarı Nehir). Her ikisi de batıdaki dağlardan Pasifik kıyılarına kadar kıvrılan uzun nehirlerdir ve birbirlerinden sadece iki yüz kırk kilometre uzakta denize dökülürler. Yangzi, dağlardan su taşır ve yatağının sonundaki pirinç tarlalarına getirir. Huang, buğday üretiminin merkezi olan Kuzey Çin Ovası'na su taşır. Her iki bölge de ulusu beslemek için hayati öneme sahiptir ve her ikisi de sel felaketlerine yatkındır. Çin imparatorluk hanedanları, nehirleri kontrol etmek ve arazileri sulamak için devasa, karmaşık baraj ve kanal sistemleri kullanmışlardır.

Nüfusunun büyüklüğüne oranla çok az iyi tarım arazisi bulunan Çin, yenilebilir yeni bitkiler getiren Kolomb Takası'nı bir lütuf olarak gördü. Kalyon ticaretinin Amerika kıtasından Filipinler'e getirdiği tatlı patates, mısır, yerfıstığı, acı biber, ananas, kaju ve manyok (tapyoka da denir) gibi bitkiler, bu ticaret ile Fujian eyaletine doluştu. Aynı bitkiler Hollandalı ve Portekizli tüccarlar vasıtasıyla diğer eyaletlere de ulaştı. Hepsi Çin yaşamının bir parçası haline geldi ve öyle kaldı. Günümüzde Çin, dünyadaki tatlı patateslerin dörtte

üçünü yetiştirmektedir ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra ikinci en büyük mısır üreticisidir.

Tatlı patatesler muhtemelen Orta Amerika'ya özgü idi. İspanyol gemileri onları Filipinler'e taşıdı ve tatlı patatesler burada, halihazırda büyük, nişastalı, tatlı bir kökü olan gölevez bitkisini yetiştiren yerel halk tarafından hızla benimsendiler. Gölevez gibi tatlı patatesin de yaprakları ve kökleri toprağın üstündedir ve yenilebilir kısmı, besinleri yeraltında depolayan bir yumru gövdedir. Tatlı patatesleri Filipinler'de tadıp beğenen Fujianlı bir tüccar, 1590'ların başında İspanyol yük müfettişlerini atlatıp birkaç bitkiyi gizlice ülkesine getirdi. (Müfettişler tatlı patates ihracatını özellikle engellemeyi düşünmüyorlardı, sadece kârlı olabilecek herhangi bir şeyi elden kaçırmak istemiyorlardı.)

Tatlı patatesin tam zamanında gelmesi, Fujian için bir şanstı. 1580-90'lar, Çin'deki Küçük Buzul Çağı'nın yoğun bir dönemi idi. Şiddetli seller yirmi yıl boyunca Fujian pirinç tarlalarını harap etmişti. Zavallı aileler ağaç kabuğu, ot ve böcek yiyecek duruma düştüler. Tatlı patatesleri Fujian'a getiren tüccarın oğlu yumruları Fujian valisine gösterdi ve vali çok geçmeden gıda mahsullerini yetiştirmeleri için çiftçilere talimat verdi. Kısa süre sonra, liman şehri Yüegang'daki insanların beşte dördü tatlı patates ile beslenir oldu. Mahsul tam da Pekin'in Mançulara yenik düştüğü ve onlarca yıl sürecek şiddet dolu bir kaos ortamının doğduğu 1644 yılında eyalete yayıldı.

Ming Hanedanı'nın devamı olduğunu iddia eden bir grup, 1644 yılından sonra Fujian'a kök saldı. Bu sırada Ming ordusu parçalandı ve askerler *wokou* veya korsan oldular. Asıl *wokou* ise kendi faaliyetlerini yürütmek için karmaşadan faydalanmaktaydı. Bütün bu grupların gıda tedariklerini kesmek için yeni Mançu Hanedanı Çing, Çin

sahil şeridinde 4000 km boyunca uzanan nüfusu ülkenin iç kesimlerine taşınmaya zorladı. Askerler sahil köylerini ve özel şahıslara ait gemileri yaktı. Aileler üzerinde kıyafetlerinden başka hiçbir şeyleri olmadan evlerini terk etmek zorunda kaldılar. Geride kalan herkes öldürüldü. Kıyı şeridinden 80 km içeriye kadar uzanan bölgede otuz yıl boyunca yerleşim olmadı.

Kıyı insanları batıya; Fujian, Guangdong ve Zhejiang eyaletlerinin dağlarına göç etti. Halihazırda bu dağlık araziler, çoğunlukla da farklı bir etnik grup olan Hakkalar tarafından, iskân edilmişti. Fakir Hakkalılar ve diğer dağ insanları bir asırdır batıdaki dağlara doğru göç ediyor, pirinç tarımı için çok dik ve çok kuru olan dağlık alanları kiralıyordu. Bitki örtüsünü kesip yaktılar ve satmak için indigo (mavi renkte boya üreten bir bitki) gibi bitkileri yetiştirdiler. Birkaç yıl süren kesme-yakma tarımından sonra zayıf dağ toprağı tükendi ve Hakkalar başka yerlere geçtiler. Topraksız kaldılar, fakir düştüler, “dağ köylüleri” anlamındaki *pengmin* lakabıyla aşağılandılar.

Dağ köylüleri, kiraladıkları sarp tarlalarda Çin’in geleneksel buğdayını ve pirincini yetiştiremediklerinden, geçimlerini sağlamak için yeni Amerikan mahsullerine başvurdu. Mısır, çok verimsiz topraklarda bile tutunabilen ve çabucak büyüyen bir bitkidir. Portekizli tüccarların getirdiğı mısır, Çin’de “kıymetli pirinç” olarak bilinir hale geldi. Çok az besin maddesi içeren toprakta bile hayatta kalabilen tatlı patatesler, mısırın bile yetişmediğı yerlerde yetişecekti. Amerika’dan ithal edilen bir başka şey, And Dağları menşeli patates böylece Çin dağlarında kök saldı. Ancak, Amerikan mahsulleri Çin’in dağlık bölgelerine sızdıktan onlarca yıl sonra, dünyanın en zengin toplumu, kendi çevresiyle yaşadığı –ve kaybettiğı– bir mücadele yüzünden çıkmaza girdi.

GERÇEK BİR KORSAN KRAL

ÇİNG HANEDANI ON YEDİNCİ YÜZYIL ORTALARINDA ülkenin kıyı şeridi sakinlerini iç kısımlara göçe zorlayınca, kıyı tüccarlarıyla Manila'daki İspanyollar arasındaki ticaret son buldu. Sadece wokou ya da korsanlar ticaret yapabiliyordu.

Korsan ticareti, hayatını Ming Hanedanı yasalarını çiğneyerek geçiren Zheng Chenggong adında bir adamın kontrolü altına girdi. Çing yönetimi devraldığında, Zheng wokou'nun Ming zamanında daha iyi durumda olduğunu fark etti. Çing'e karşı öyle muazzam bir deniz saldırısı düzenledi ki yeni hanedanı neredeyse devirecekti. Sonrasında, bir gözlemcinin tahminlerine göre on beş ila yirmi bin gemiden oluşan bir filoyla birlikte korsanlığa döndü. Ticaret kenti Yuegang'ın karşı kıyısında bir sarayda konuşlanan Zheng, Çin'in güneydoğu kıyısını kontrol altında tutuyordu.

Ming Hanedanlığı'nın güçlü korsan kralı Zheng Chenggong'un on yedinci yüzyıla ait bir portresi.

Zheng gerçek bir korsan kraldı. 1657'den itibaren Çin mallarını gümüşle takas ederek Manila ile ticaret yaptı. Belki de Çing ile süregelen savaşı dikkatini dağıtmıştı, çünkü 1662 yılına kadar iki konuyu gözden kaçırdı. İlk olarak, İspanyolların ipek ve porselen için ondan başka bir kaynağı yoktu. İkincisi, Zheng, koca bir filoya ve büyük bir orduya sahip bir korsan kraldı. Manila'ya yeni bir ticaret düzenlemesi önerdi. İspanyollar daha önce olduğu gibi bütün gümüşlerini ona vereceklerdi. Buna karşılık, Zheng de onları öldürmeyecekti. Panikleyen İspanyollar, Filipinler'deki Çinlileri zor kullanarak yakaladılar, birçoğunu katlettiler ve kalanlarını da hıncahınç dolu gemilerle gönderdiler. Bu önlemin gereksiz olduğu anlaşıldı. İki ay sonra, Zheng beklenmedik bir şekilde, muhtemelen sıtmadan öldü. Oğulları miras için savaştı ve Manila ticareti başsız kaldı.

Çing, Çin kıyılarındaki insanların tahliye edilmesini emretmişti ancak, bu durum onlar için felaket yarattı. Gümüş

ticareti sonlandırmak Çin'in para arzını dondurdu. Gümüş her daim israf edildiği, kaybolduğu ya da istiflendiği ve gizlice gömüldüğü için, Çin'in para havuzu fiilen küçülüyordu. Çing, gümüş ticareti yasağını 1681'de isteksizce kaldırdı.

Dağlık Bölgelerdeki Felaket

Çing Hanedanı, kıyı halkını hem iç kesimlerdeki dağlık alanlara itti hem de kuru ve dağlık batıya doğru daha büyük bir göçe sürükledi. Çing, ülkenin merkezinden insanları, Çinli olmayan birçok insana ev sahipliği yapan, seyrek yerleşimli batı tepelerini işgal etmeye göndermenin ulusun kaderi için zaruri olduğuna inanıyordu. Vergi avantajları ve ucuz arazinin etkisine kapılan doğudaki göçmenler batıya yöneldi. Yeni gelenlerin çoğu da dağ köylüleri kadar fakirdi. Dağ köylüleri gibi ağaçları kestiler ve yeni evlerinin dik yamaçlarına tatlı patates, mısır ve daha sonraları da patates ektiler. Çin'deki ekili alan miktarı yükseldi. Böylece, yetiştirilen yiyecek miktarıyla birlikte, nüfus da arttı. Bazı yerlerde nüfus yüzyıldan biraz daha fazla bir sürede yüz kat arttı.

Yaklaşık iki bin yıldır Çin'in nüfusu çok yavaş artmaktaydı. Bu durum, vahşi Çing Devri sırasında ve sonrasında değişti. Amerikan mahsullerinin gelişinden on sekizinci yüzyılın sonuna kadar Çin'in nüfusu hızla yükseldi ve muhtemelen iki katına çıkıp 350 milyon civarı oldu. Bu nüfus patlamasının tek sebebi yeni bitkiler miydi?

Hayır. Mahsuller, Çing halihazırda Çin'i dönüştürürken gelmişti. Hırslı hanedan hastalık ve açlıkla birçok şekilde savaştı. Çing insanları suççuğünden korumak için dünyadaki ilk aşılama programını başlattı. Tahıl satın alan ve kıtlık zamanlarında devlet kontrolünde düşük fiyatlara satan gıda depolarının ağını genişletti. Yine de nüfus artışının büyük kısmı Amerikan mahsullerine sahip bölgelerde gerçekleşti. Çing'in batıya yerleşmeye teşvik ettiği ailelerin beslenmesi gerekiyordu ve bu insanlar gece gündüz tatlı patates, mısır ve sonraları da patates yediler. Çin'in dünyanın en kalabalık ülkesi olmasının bir nedeni de Kolomb Takası'dır.

Çing hanedanında Çin

Çin Selleri 1823

Ekili alanlardaki büyük artışın bazı sonuçları oldu. Dik yamaçlardaki ağaçlar kesilince yağmur suyu bayır aşağı aktı ve topraktaki besin maddelerini de beraberinde götürdü. Mısır yetiştirme bilgisi olmayan çiftçiler, bitkiyi yamaça paralel ekmek yerine tepelerden aşağı dümdüz ekmenin yağmuru yamaçtan oluk oluk akıtacağını ve erozyonunu artıracığını önceleri fark etmediler. Ayrıca, araziyi sadece kiralayan insanlar, sahiplerinin aksine, mahsullere giden veya akan suyla yok olan besin maddelerini telafi etmek için toprağı kül ve gübre ile verimli hale getirmek konusunda hevesli değillerdi. Sonuç olarak, yeni işlenmiş tepelerdeki toprak hızla bozuldu.

Tepelerdeki ormansızlaşma, nehir boyunca düzlüklerde de afet yarattı. Yağmur, ağaçlar tarafından emilmek yerine tepelerden aşağı sel olup indi. Irmaklar yükseldi ve yıkıcı sel baskınlarıyla yataklarından taştı. Aşağı Yangzi'nin pirinç tarlaları sular altında kalınca pirincin fiyatı arttı ve böylece dağlık bölgelerde daha fazla mısır üretimi teşvik edilmiş oldu; bu da daha fazla pirinç tarlasını sular altında bıraktı. Daha çok köylü dağlara taşındıkça, seller daha sık görülür oldu. İşin kötüsü, sel baskınları çoğunlukla Çin'in büyük tarım merkezlerini, aşağı Yangzi ve Huang He (Sarı) Irmaklarındaki zengin ekim alanlarını hedef alıyordu.

Sorunun bir kısmı büyük ölçekli göçtü, ancak bir kısmı da yasadaki boşluktu. Çiftliklerden elde edilen gelir vergilendirildi, fakat kiralık mülkten elde edilen gelir vergilendirilmedi. Dağlık bölgelerde mülkiyeti olan arazi sahipleri, mülklerini köylülere ve göçmenlere kiralayarak kolaylıkla vergisiz gelir kaynağı elde ediyordu. Dağlık arazilerdeki mülklerin ormansızlaşması

(solda)

İç Moğolistan'da,
Gobi Çölü'nün
kıyısındaki
mısırlar

düz arazilerdeki kendi tarlalarını etkileyecek sellere sebep olabilirdi; ancak taşkın riskleri bütün bir bölgeye yayılmışken, kiralık mülklerinden elde edecekleri gelir sadece onlara aitti. Kiralık mülkiyetle ilgili yerel iş çıkarları, dağ köylülerini dizginlemeye yönelik her girişimi alt etti. Bir çevrecinin kâbusu gibiydi bu. Küçük ölçekli kazançların öngöründen uzak takibi, uzun vadeli ama büyük ölçekli bir felaketin fitilini yaktı.

Aralıksız seller sürekli kıtlık ve kargaşaya yol açtı. Sel hasarlarının onarımı devletin kaynaklarını kuruttu. Ming Hanedanı'nı Amerikan gümüşü uçuruma sürüklemiş olabiliyordu. Amerikan bitkileri ise sendeleyeen Çing Hanedanı'nın temelini yıkmaya şüphesiz ki yardımcı oldu ve hanedan 1911'de çöktü. Elbette Çing'in çöküşüne katkıda bulunan başka şeyler de vardı. Bir Hakka keşişi tarafından yönetilen isyan, devleti ağır yaraladı ve sonra gelen zayıf hükümdarlar, devletteki yolsuzlukla mücadele etmek için hiçbir şey yapmadı. İmparatorluk, aynı zamanda Çin sınırlarını afyonun İngiliz destekli ticaretine açmaya zorlayan iki savaşı da İngilizlere kaybetti. Ancak, Çing'in çöküşüne giden yolu açan Kolomb Takası olmuştu.

Dazhai'den Vazgeçmek

1963'te, sel baskınları birkaç yüz kişiye ev sahipliği yapan, kuzey-orta Çin'in çorak tepelerindeki Dazhai bölgesini harap etti. Enkaz yerini inceleyen Komünist Parti yerel sekreteri devlet yardımını reddetti, Dazhai'nin eski haline döneceğine ve yeni, daha üretken bir köy oluşturacağına söz verdi. Sözünde de durdu. Sele ve verimsiz toprağa rağmen hasat kısa sürede arttı.

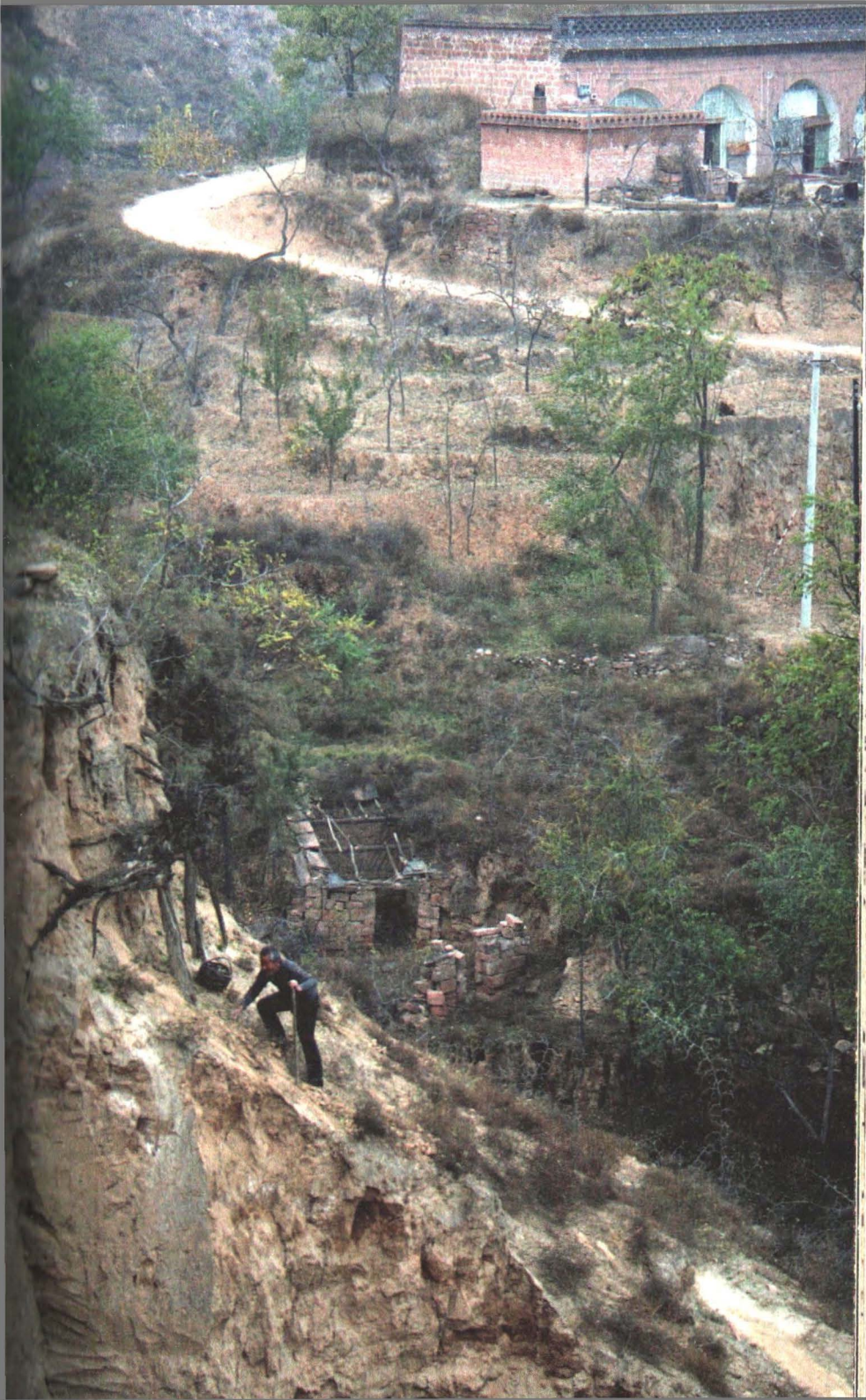

1960'lı yıllardan başlayarak, Çin'in L s Platosu'ndaki çiftçiler orman örtüsünü tıra layıp tepelerden aşağı doğru taraçalar oyduklar. L sl  toprak kolayca a ındığı için her yağış tara alara zarar verdi. Nihayetinde, en dik yama lardakiler çöktü. Çiftçiler neredeyse ayakta duramayacakları kadar dik tepelerde geçimlerini sağlamaya çalıştı.

Mao Zedong, yirminci yüzyıl ortalarında Çin yönetimini ele geçiren komünist hükümetin başıydı. Dazhai'nin gıda üretimindeki yükselişinden çok memnundu. Mao, orada görecekları her şeyi kopyalamaları için binlerce yerel yetkiliyi Dazhai'ye yolladı. Yetkililer ağırlıklı olarak köylüleri her tepenin zirvesinden eteğine kadar taraçalar inşa etmek için hırsla çalışırken gördüler. Aynı şeyleri kendi köylerinde yapmaya söz verdiler. Yerel yetkililer tarafından kamçılanmış, heyecan dolu köylüler tepelere yayıldılar, bodur ağaçları kesip yamaçları taraçalara böldüler ve ekebildikleri her şeyi ektiler. Taraçalar sayesinde ekim yapılamayan dik yamaçlar tarıma elverişli yeni arazilere dönüştüler.

Dazhai; Fransa, Belçika ve Hollanda'nın toplamı kadar bir alan olan Lös Platosu'ndadır. Rüzgârlar, yüzyıllar boyu batıya eserek çöllerden Lös Platosu'na çakıl ve kum sürükledi. Böylece, geniş silt yığınları –veya jeologların de-yimiyle “lös”– oluştu. Lös toprakları kuru olduğu zaman ancak sulu kar yığınları kadar bir araya toplanabilir. Ama silt kümelerini temizlemek kolaydır. Topaklanmazlar. Silt taneleri akan su ile serbest kalırsa, kolayca hareket ederler. Dik tepelerden aşağı doğru itilen bu parçacıklar, çok uzak mesafelere taşınabilir. Huang He Irmağı, Lös Platosu üzerinde büyük bir yay çizer. Platodan ülkenin en önemli tarımsal alanı olan Kuzey Çin Ovası'na doğru büyük miktarda silt yükü taşır.

Ova düz arazi olduğundan su yavaşlar ve hem dibinde hem de kıyıları boyunca silt tortuları bırakır. Silt toprağı yeniler; ovanın tarıma bu derece elverişli olmasının bir nedeni de budur. Bununla birlikte silt, nehir yatakları ve kıyılar oluşturarak Huang He'yi her yıl çevredeki kırsal alandan iki buçuk ila yedi buçuk santim yükseltir.

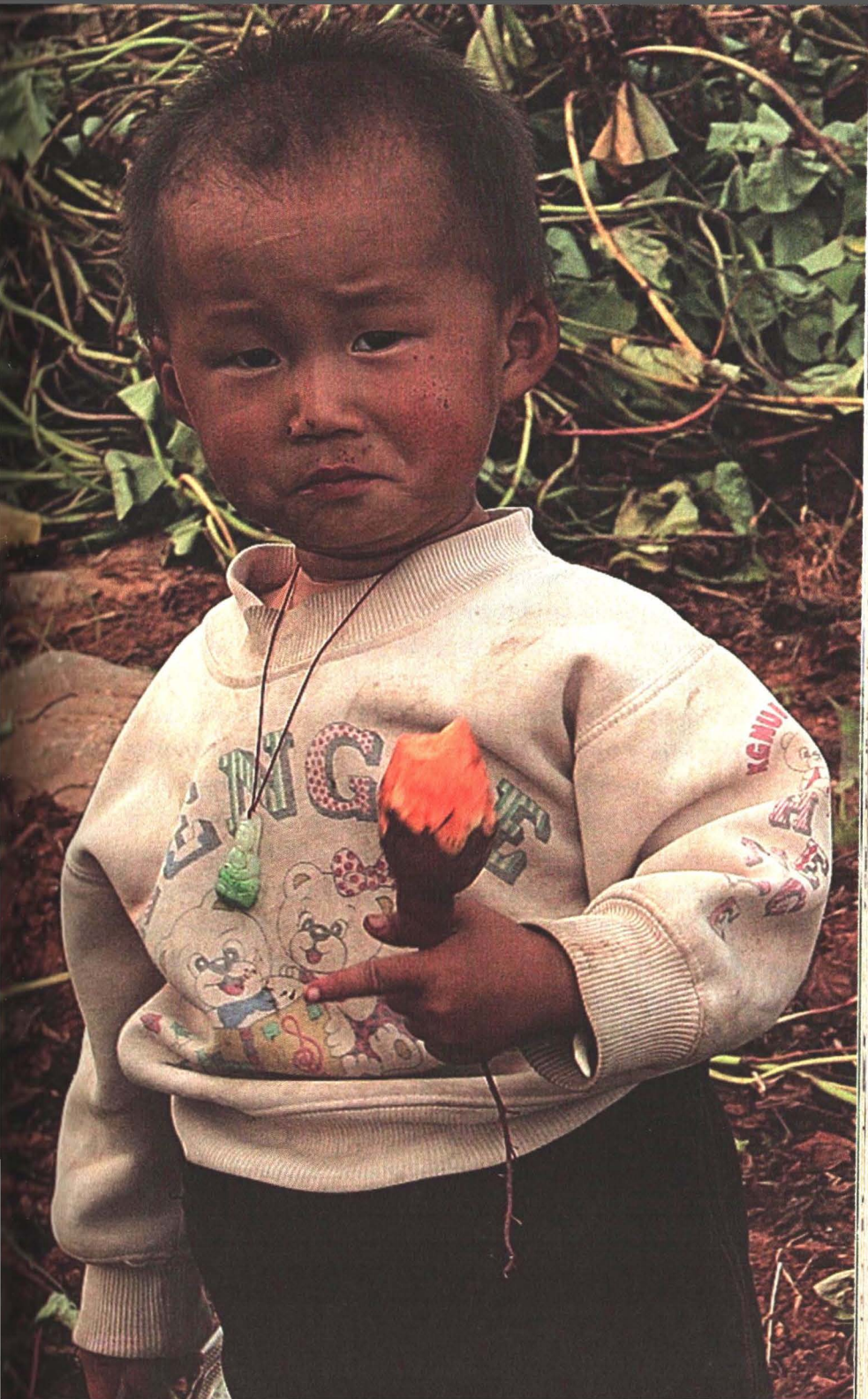
Irmak zaman içinde kendini etrafındaki topraklardan on iki metre yükseğe taşıdı. Huang arada sırada taşarak veya kıyılarını dağıtarak yıkıcı sel baskınlarına neden olur. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Løs Platosu'ndaki erozyon, ovada daha sık ve daha ölümcül seller meydana getirdi. Çin sarayı kayıtlarına göre, aşırı miktarda silt Huang He'nin 1780-1850 yıllarında birkaç büyük selde taşmasına neden oldu. 1887 yılında gerçekleşen, ölü sayısının bir milyona kadar çıktığı sel, tahmin edilen şimdiye kadar kaydedilen en ölümcül taşkınlar arasında yer aldı.

Selin nedeni (mısır ve tatlı patatesleri ekmek için Løs Platosu'nun ormansızlaştırılması) çok iyi biliniyordu. Ancak, bu konuda ne hükümet ne de evlerini dağ köylülerine kiralayan ev sahipleri bir şey yaptı. Buna karşın, seller Çing Hanedanı'nın çöküşüne kadar devam etti; Mao Zedong'un Løs Platosu'nda giderek daha fazla arazinin Dazhai tarzında temizlenmesini emretmesi bu yüzden oldukça hayret vericiydi. 1960-70'li yıllarda en dik yamaçların verimli tarım arazilerine dönüştürülmesi hedefleniyordu. Fakat sadece sıkıştırılmış topraktan yapılan taraça duvarları sürekli parçalanıyordu. "Dazhai Çağı" denilen bu dönemde, Huang He'yi dolduran toprak erozyonu yaklaşık üç kat arttı.

Sonuçlar vahim ve aşikârdı. Topraktaki besin maddeleri yok oldukça hasatlar düştü ve çok sayıda çiftçi göçe zor-

landı. Bir zamanlar çölün tozunu toplayan Løs Platosu, kurak ve korunmasız toprağı uçtuştukça kendi toz bulutlarını üretmeye başladı. Çin'in çevresel durumuyla ilgili kapsamlı araştırmalar yapan coğrafyacı Vaclav Smil, "Bir çocuğun bile korkunç bir aptallık olduğunu an-

(sağda)
Çin'de tatlı
patatesler
genellikle çiğ
yenir; patates
derileri, bir nevi
dondurma külahı
gibi görüne
kadar kesilir.

layabileceği projelerde on milyonlarca insanın gece gündüz çalışmaya zorlanması, tarihteki en büyük insan emeği israflarından biri olmalı. Dik yamaçlarda ağaçları kesmek ve tahıl ekmek, nasıl iyi bir fikir olabilirdi ki?” diye yazdı.

1981’de hükümet, ormansızlaşmayı durdurmak için, fiziksel engeli olmayan, on bir yaşından büyük her vatan-daşın mümkün olduğunca yılda üç ila beş ağaç dikmesini talep etti. Üç yıl öncesinde Pekin, dünyanın olabilecek en büyük ekolojik projesini başlatmıştı: Çin’in kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatısına 4.500 km uzunluğunda bir dizi ağaç dikmek. 2050’de tamamlanması planlanan bu Yeşil Çin Seddi’nin çölleşme ve toz fırtınalarını tetikleyen rüz-gârları yavaşlatması bekleniyor.

Dazhai gibi yerlerde toprağa verilen hasarı gidermek için çiftçiler artık “3-3-3” sistemiyle iş yapıyorlar. Toprak-larının en dik, erozyona en meyilli yamaçlarını kapsayacak şekilde üçte birlik kısmına erozyona karşı doğal bariyerler olan otlar ve ağaçlar dikiyorlar. Üçte birlik ikinci bir kısma besin üreten ağaçlarla dolu meyve bahçeleri yapıyorlar. Son olarak, en düz üçte birlik yere gübreledikleri mahsulleri ekiyorlar. Yerel yetkililere yetiştirdikleri ağaç sayısına göre ödül veriliyor; ama ne yazık ki yerel koşullara uygun ağaç türlerini seçmeleri istenmiyor. Ayrıca hükümet tüm köyleri milyonlarca ağaç dikmek için tepelere yerleştirme gücüne sahipken çiftçilerin, sırf evlerinden kilometrelerce uzaktaki erozyonu durdursun diye, kullanamayacakları ağaçlara su verip bakım yapmak için pek de somut bir nedeni yok.

Sonuç, ölü ağaçlarla dolu tarlalar. Lös Platosu’ndaki Şensi eyaletini ziyaret ettiğimde çiftçiler bana, “Her yıl ağaç dikeriz ancak, hiçbiri yaşamaz,” dediler. Ziyaretim esna-sında, kilometrelerce uzanan ölü ağaç dizileri, yamaçları

benek benek kaplıyordu. Hasat bitmişti ve çiftçiler başka bir dikim turu için geri dönmek üzerelerdi. Önceki başarısızlıklara rağmen, Çin hükümeti küresel gümüş ticaretinin ezkaza bıraktığı mirası ağaçlarla telafi etmeye çalışıyor.

DÖRDÜNCÜ KISIM

AVRUPA'NIN DÜNYADAKİ YERİ

AVRUPA VE BU KİTANIN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ adını alan kolonileri, nasıl ve neden dünyadaki kontrol gücü haline geldi? Cevabın büyük bir kısmı, Kolomb Takası aracılığıyla dünyanın diğer bölgelerine getirilen bir Güney Amerika bitkisiyle alakalı iki devrimde saklı.

Patatesin kökeni Peru ve Bolivya'dır. Patates, on yedinci yüzyıl sonlarında Avrupa'da başlayan ve insanların yiyecek üretim şeklini dünya çapında değiştiren Tarım Devrimi'ni tetiklemiştir. Kauçuk ağacı Brezilya kökenlidir. Bu ağaç, on dokuzuncu yüzyıl başları ve ortalarında yükselişe geçen ve yeryüzünün her yerinde enerji kullanımı, imalat, savaş ve bir dizi diğer insan faaliyetlerini değiştiren Sanayi Devrimi'nin önemli bir parçası olmuştur. Batı'nın yükselişi, her iki devrimle de perçinlenmiştir. Kolomb Takası olmadan her ikisi de oldukça farklı olurdu.

7. BÖLÜM

PATATES GÜCÜ, PATATES ZARARLILARI

PATATES BİTKİLERİ GELİŞTİĞİ ZAMAN, TOMBUL mor yıldızlar gibi salınan çiçekleri tarlalarda yükselmeye başlar. Söylenene göre, 1793'te giyotinle idam edilen Fransa kraliçesi Marie Antoinette onları o kadar çok severmiş ki giyotinden önceki mutlu günlerinde saçlarına takarmış. Eşi Kral XVI. Louis'nin de çiçeklerden birini düğme deliğine ilâştirerek Fransız aristokratların kıyafetlerinde patates çiçekleri ile dolaşıp durduğu kısa süreli bir akım yarattığı rivayet edilir.

Tatlı patates ile aynı aileden olmayan patates, aslen Güney Amerika'nın And Dağları'ndan gelmiştir. Günümüzde şeker kamışı, buğday, mısır ve pirincin ardından dünyadaki en önemli beşinci üründür. Tahılla karşılaştırıldığında, patates gibi bir yumru çok daha üretkendir. Bir tahıl veya pirinç bitkisinin yenilebilir baş kısmı fazla büyür veya ağırlaşırsa bitki yere düşer ve bunun dönüşü olmaz. Yumrular ise yeraltında yetişir ve bu ağırlık kısıtlamasına maruz kalmazlar. 2008 yılında Lübnan'daki bir çiftçi, yerin altından neredeyse on bir kilo ağırlığında bir patates çıkardı. Fotoğraflarda patates çiftçinin kafasından daha büyük duruyordu.

Birçok bilimsanı patatesin Avrupa'ya gelişinin tarih-

te önemli bir an olduğuna inanmaktadır. Patates bir temel gıda maddesi olarak kabul edilince, Kuzey Avrupa'da açlık sona ermiş oldu. (Aynı şey mısır sayesinde daha küçük ölçekte güney Avrupa'da da oldu.) Tarihçi William H. McNeill, patatesin imparatorluk doğurduğu kanaatindeydi. Patateslerin hızla büyüyen toplumları besleyerek bir avuç Avrupa ulusunun 1750-1950 yıllarında dünyanın büyük kısmına hâkim olmasını sağladığını savundu. Avrupa ülkelerindeki açlığın sona ermesi, bu ulusların Amerika'daki gümüş akışından faydalanmalarına olanak tanıyan siyasi bir istikrar sağladı. Patates, Batı'nın yükselişini besledi.

Patates, tarımda da aynı derecede önemli bir etki yarattı. Avrupa ve Kuzey Amerika patatesi benimseyerek yer yer tarım endüstri tesisleri veya ziraat endüstrisi olarak da adlandırılan, büyük ölçekli modern tarım için bir model oluşturdu. Bu tür tarımın üç temel ayağı vardı: gelişmiş mahsuller, yüksek yoğunluklu gübreler ve böceklerle mikroorganizmaları öldüren kimyasallardan oluşan fabrika yapımı pestisitler (zirai ilaçlar). Bu üçü 1950-60'larda bilinçli olarak bir araya getirilerek Yeşil Devrim yapıldı; Illinois'den Endonezya'ya dek çiftlikleri değiştiren bir tarımsal üretkenlik patlamasıydı bu. Devrim aynı zamanda dünyanın günbegün artan yiyecek arzı konusunda siyasi bir görüş ortaya koydu. Çiftlik sanayi tesislerinin üç temel ayağı da –mahsuller, gübreler, pestisitler– Kolomb Takası'ndan doğdu.

İnka Gıdası

And Dağları temel bir gıda maddesi üretmek için coğrafi açıdan makbul bir yer değildir. And doruklarının oluşturduğu dizi, Himalayalar'dan sonra

(solda)

1937 yılında
Minnesota'da, East
Grand Forks şehri
yakınlarındaki
patates tarlalarında
çalışan çocuklar.

dünya üzerindeki ikinci en büyük sıradağlardır. Güney Amerika'nın Pasifik sahili boyunca, bazen 6.705 metre yüksekliğe ulaşan dağlar, yaklaşık 9000 km'lik bir bariyer oluşturuyor. Bu sıradağların ana kısmı, Altiplano adı verilen yüksek düzlüklerle ayrılmış üç paralel dağ dizisidir. Altiplano'nun bir nemli bir de kuru mevsimi vardır ve yağışların çoğu kasım ile mart arasında gerçekleşir. Bu alan kendi haline bırakılırsa üstü çimlerle kaplanır.

Pek umut vaat etmeyen bu tabiat, dünyanın büyük kültürel geleneklerinden birini ortaya çıkardı. Mısırlılar binlerce yıl önce piramitleri inşa ederken, And toplumları kendi anıtsal tapınaklarını ve tören meydanlarını inşa ettiler. Pek çok gelişmiş And topluluğu vardı ama günümüzde en meşhur olanları, And Dağları'nın çoğunu şiddet dolu birkaç onyıl da ele geçirip harika yollar ve altınlarla bezeli şehirler inşa eden, sonra on altıncı yüzyılda İspanyol hastalıklarına ve İspanyol askerlerine yenik düşen İnkalar'dı.

Patates, And toplumları ortaya çıkmadan çok daha önce bölgede yenilir olmuştu. Arkeologlar 13 bin yıl önce Güney Şili'de patates yiyen insanların izlerini buldu. Yiyecekleri, *Solanum tuberosum* türündeki modern evcil patates değildi. Bunun yerine, evcil patatesin kıyı şeridinde hâlâ yetişen yabani bir akrabasını tüketiyorlardı. Biliminsanları And medeniyetlerinin nihayetinde patatesleri nasıl ıslah ettiklerinden emin değiller ama, daha önce değilse de, MÖ 2000'de tamamen evcil patates yedikleri biliniyor.

(sağda)

Takriben 1615
yılına ait bu çizimde,
And Yerlileri saban
kullanarak toprağı
sürüyorlar. Hemen
arkalarında ise
kadınlar patates
tohumları ekıyor.

And Yerlileri, bugün Avrupa ve Kuzey Amerika'daki insanların yaptığı gibi, patatesleri haşlayarak, pişirerek ve püre haline getirerek yediler. Patatesleri donmaları için soğuk gecelerde dışarıda

XOOSTA

CHICOMULCO

tiempo se labraña- hay lin mi yuca-

hacra

birakıp sabah güneşinde çözdürerek ve bir sonraki gece tekrar donmaya bırakarak yapılan *chuño* da dahil olmak üzere, birçok farklı şekilde de tükettiler. Patates hücrelerindeki su donarak hücre duvarlarından ayrılır. Tekrarlanan donma-çözülme döngüleri, patatesleri yumuşak, peltemsi yuvarlaklara dönüştürür. Çiftçiler patatesin suyunu çıkarır ve geriye kalan, orijinal yumrulardan yaklaşık üçte iki daha küçük ve hafif olan sert topaklar, yani *chuño*'dur. Baharatlı bir And yahnisi şeklinde pişirilen *chuño*, orta İtalya'nın patates hamurundan yapılan köftesi *gnocchi*'ye benzer. *Chuño* dondurucuda saklanmadan yıllarca muhafaza edilebilir, yani kötü hasat durumlarında yenilecek erzak olarak saklanabilir. İşte bu, muzaffer İnka ordularının besin kaynağı olmuştur.

And Dağları'nda çiftçilik yapmak daima coğrafyaya karşı bir mücadele olmuştur, hâlâ da öyledir. Arazi diktir. Rüzgâr ve su, toprağı kolayca aşındırır. Suyu idare etmek ve erozyonu kontrol altına almak için And halkı bir milyon dönümden fazla zirai taraca inşa etti. İspanyol bir gezgin 1572'de yamacın içine basamaklar gibi oyulan taraçaları görünce hayret etti. (And Dağları'ndaki topraklar lös değildir ve taraçalar çoğunlukla taşlara denk gelmiştir, bu nedenle Çin'deki Dazhai tarzı taraçalarda olduğu gibi erozyona neden olmamışlardır.)

(sağda)

And Yerlileri,
yüzlerce farklı
patates çeşidi
yetiştirmişlerdir ve
bunların çoğu hâlâ
Güney Amerika
dışında hiçbir yerde
görülmemiştir.

And halkı, vadilerdeki daha düz arazilerde de çiftçilik yaptı ve belleni p havalandırılan toprağın kabarık yüzeyine veya çapalanmış sırtına mahsullerini ekti. Patates bitkisinin zehirli meyveleri hariç her zerresini kullandılar. Patatesleri yediler, kurutulmuş sapları yakacak olarak kullandılar ve yaprak-

larla lamalarını, alpakalarını beslediler. (Alpaka da, lama gibi, devenin Güney Amerika'ya özgü bir akrabasıdır.)

İnsanlar, tarlalarının dağlardan ne kadar yukarıda ya da aşağıda bulunduğuyla bağlı olarak farklı patates çeşitleri ektiler. Çiftçiler de çeşitli lezzetler elde etmek için birçok patates türü yetiştirdiler. Bitki araştırmacıları, And köylerinde sayıları yirmiye varan farklı patates çeşitlerinin yetiştirildiği tarlalar buldu. Peru'daki Uluslararası Patates Merkezi, "yerel türler" denilen bu geleneksel türlerin 3.700'den fazlasını muhafaza etti. Bugün oradaki çiftçiler, onları her ne kadar tatsız ve ancak şehirlilere uygun bulsalar da, piyasa için modern, Idaho tarzı patates cinsleri de üretiliyorlar.

And patatesi, tek bir türden ziyade, her biri çeşitli yerli cinslere ayrılan birçok akraba türün toplamıdır. Günümüz patatesi *S. tuberosum*'un bile sekiz geniş türü vardır. Yabani patatesler, pek çok çeşit ve melezle, evcil patatesler kadar kafa karıştırıcıdır. 1990'da yapılan bir çalışmada 229 tür yabani patates tespit edildi. Bu büyük çeşitlilik 1532'de Ekvador'a ayak basıp İnkalar'a saldıran, Francisco Pizarro liderliğindeki İspanyol fatihleri tarafından hiçbir şekilde anlaşılmadı. İstilacılar sadece Yerlilerin yuvarlak bir şeyler yediğini fark edip onları taklit ettiler.

Bir Denizden Bir Çay Kaşığına

İstilacılar patates yemeye başlayınca, yeni besinin haberleri hızla Güney Amerika'nın ötesine yayıldı. Otuz yıl içinde, Afrika'nın kuzeybatı sahili açıklarında bulunan Kanarya Adaları'ndaki İspanyol çiftçiler, o zamanlar İspanyol İmparatorluğu'nun bir parçası olan Hollanda'ya ihraç edecek kadar patates yetiştirir olmuşlardı. Patatesin ilk bilim-

sel tanımı 1596'da ortaya çıktı. Fakat patatesin İspanyol kolonileri dışında kök salması zaman aldı. Alman eyaleti Prusya 1744'te kıtlığa maruz kaldığında, patatesin destekçilerinden Kral Büyük Friedrich köylülerin patates yemesini emretmek zorunda kalmıştı.

Özellikle de Fransa yeni ürünü benimsemek konusunda zorlandı. Böylece Antonie-Augustin Parmentier adında eğitilmiş bir kimyacı ve patates propagandacısı, patatesin Johnny Appleseed'i¹ olarak süreci hızlandırdı. Parmentier orduda görev yapmış ve Prusyalılar tarafından yakalanıp üç yıl boyunca rehin tutulmuştu. Bu süre zarfında neredeyse sadece patates yedi ve bu diyet, şaşırtıcı bir şekilde onu ayakta tuttu.

Parmentier, bu gıdanın içinde ne olduğunu ve vücudu nasıl ayakta tuttuğunu çözmeye çalışan ilk bilim adamlarından biri oldu. Fransa'nın doğusundaki bitkiler 1769 ve 1770 yıllarında ürün vermeyince, yerel bir akademi "alışlageldik gıdalar" için alternatif olabilecek yiyecekler konusunda araştırma yazıları istedi. Yedi tane yazı sunuldu. Beş tanesi patatesi teşvik etti, ancak en tutkulu ve iyi belgelenmiş olan Parmentier'in yazısıydı. Bu, onun bir patates savunucusu olarak kariyerini başlattı.

Birkaç yıl sonra Fransa kralı tahıl üzerindeki fiyat kontrollerini kaldırdı. Ekmek fiyatları yükselerek üç yüzü aşkın sivil ayaklanmaya yol açtı. Parmentier, eğer Fransızlar patatesleri denerse Fransa'nın ekmek için savaşmayı bırakacağını iddia etti. Zengin kesimden konuklara tamamiyle patatesten oluşan bir akşam yemeği sunmak ve açlık çeken yoksulların çalacağını bile bile Paris'in bir köşesine 40

1 Johnny Appleseed: Gerçek adı John Chapman olan, 18. yüzyılda yaşamış bir çiftçi. Gittiği her yere elma çekirdeği ekerek Amerika'nın yeni yerleşim bölgelerinde elmanın hızla yayılmasına katkı sağladığı için "elma çekirdeği" anlamına gelen *apple seed* adıyla anılmış bir halk kahramanı. (ç.n.)

dönüm patates ekmek gibi destekleyici tanıtım çalışmaları yaptı. Kralı düğme iliklerine patates çiçeği takması için ikna eden de Parmentier'di. Çabaları başarılı oldu. Patates yetiştiriciliği yaygınlaştı ve patates birçok Avrupa ülkesinde temel gıda maddesi oldu.

Parmentier patatesi övmekle kalmadı, farkında olmasa da onu değiştirdi. Avrupa'daki patateslerin hepsi, meraklı İspanyollar tarafından Atlantik'ten gönderilen birkaç yumrunun soyundan geliyordu. Genetik açıdan, Avrupa patatesleri, Peru ve Bolivya'daki patates genlerinden oluşan denize bir çay kaşığı daldırmak suretiyle meydana getirilmişti. Parmentier, insanları bu sınırlı numuneyi devasa bir ölçekte yetiştirmeye teşvik etti. Patatesler yumru parçalarından geliştirildiği ve her parça kendi kaynağına benzer bir patates haline geldiği için, Parmentier bilmeden büyük alanlara birbirinin aynı bitkileri ekme fikrini desteklemiş oldu. Sonuç; ziraatçilerin mono-kültür olarak adlandırdığı tek tip bir bitkinin yetiştirilmesi idi. Parmentier'in Avrupa çapında yayılışını hayalinde canlandırdığı patates tarlaları, And Dağları'ndaki patates tarlalarından büyük ölçüde farklıydı. Patatesin anavatanında tarlalar birçok çeşitten oluşan bir renk cümbüşüydü. Avrupa'daysa birbirinin aynısı bitkilerin muntazam bir dizisiydi.

ŞÜPHELİ BİR YUMRU

AVRUPALILAR, PATATESLERİ HAYRANLIK DOLU BİR şüpheyle karşıladılar. Patates, tohum yerine yumrulardan yetiştiğini gördükleri ilk besin kaynağıydı. Bazı insanlar patateslerin cinsel isteği arttırdığına inandılar. Bazıları, cüzam gibi hastalıklara neden olmasından korktular. Rus rahipler patateslerin habis olduğunu ilan ettiler. Kanıtları ne miydi? Patates İncil’de geçmiyordu. Buna karşın patatesi savunan bir İngiliz simyacı, bu bitkilerin veremi tedavi ettiğini iddia etti. İngiliz çiftçilerse daha şüpheli yaklaşıyordu. Patates, Amerika’daki İspanya kolonilerinden geldiği ve İspanya Katolik bir ulus olduğu için, patatesi nefret ettikleri Katolikliğin bir ajanı gibi gördüler.

Denis Diderot adında Fransız bir yazar, 1751-1765 yıllarında yayımlanan *Encyclopedia* adlı eserinde orta yolu buldu. “Nasıl pişirirseniz pişirin, kökleri tatsız ve nişastalı,” diye yazdı. “Keyif veren bir yiyecek olarak görülemez, ama sadece besleyici maddeler almak iste-

yenler için bol miktarda ve yeterince sağlıklı besin iç-
riyor." Diderot, gaz yaptığı için patatesi "şışirici" diye
nitelendirdi. Yine de ona tam not verdi. "Köylülerin ve
işçilerin güçlü bedenlerine şişkinlik ne yapardı ki?"

Kıtlıkla Mücadele

Patatesin Avrupa üzerindeki etkileri çarpıcıydı. Açlık, Avrupa için Küçük Buzul Çağı'ndan tanınan bir olguydu, yani bir yandan yiyecek fiyatları İspanyol gümüşüyle yükselirken öte yandan soğuk havanın mahsulleri öldürdüğü dönemden. Hasat başarısız olunca, bunu gıda isyanları izledi. Fransız tarihçi Fernand Braudel, 1400-1700 yıllarında Avrupa'da bu tür binlerce ayaklanma olduğunu bildirdi. Sıklıkla kadınların öncülük ettiği isyancılar, fırınlara ve tahıl depolarına girerek yiyecek çaldılar ya da tüccarları "adil" bir fiyat kabul etmeye zorladılar. Açlıktan gözü dönmüş haydutlar otoyollara akın edip şehirlere tahıl taşıyan konvoyları ele geçirdiler. Yetkililer, düzeni yeniden sağlamak için şiddete başvurdu.

Tatlı patates ve mısır Çin'in açlık kriziyle mücadelesinde yardımcı gıdalar olduysa, patates de Avrupa'nın açlıktan ölmek üzere olan yoksulları için kurtuluş oldu. Patatesler, dönüm başına buğdayın dört katı kadar yiyecek üretti. Avrupa'nın birçok yerinde mısır ve patates, halihazırda And Dağları'nda elde ettikleri konumu kazandılar: Her yemekte yenen, her daim güvenilir bir temel besin maddesi.

Fransa gibi yerlerde patates buğdaya önemli bir takviye haline geldi. İrlanda'da patates neredeyse buğdayın yerini aldı. İrlanda halkının yaklaşık yüzde 40'ı patates dışında katı gıda yemedi. Aynı durum Hollanda, Belçika, Prusya ve belki de Polonya'daki insanların yüzde 10 ila 30'u için de geçerliydi. İrlanda'dan Rusya'nın Ural Dağları'na uzanan üç bin iki yüz kilometrelik patatesli topraklarda açlık neredeyse yok oldu. Patatesin gelişi, Avrupa'nın sonunda kendi yemeğini üretebileceği anlamına geliyordu.

Patates çiftlik üretimini sadece arttırmakla kalmadı, daha güvenilir hale de getirdi. Patatesler dikildikten yalnız-

ca üç ay sonra hasat edilebilir veya aç askerler tarafından yürüyüş sırasında ele geçirilmesinler diye aylarca yerin altında bırakılabilirdi. Sonuçta Avrupa'nın gıda tedariki genişledi ve daha istikrarlı hale geldi; bunun sonucu ise nüfus artışı oldu.

Tıpkı tatlı patates ve mısırın gelişiyile Çin'de nüfus patlaması yaşanması gibi, Avrupa'daki insan sayısı da patatesin getirilmesinden sonraki yüzyılda aşağı yukarı iki katına çıktı. Herkesten daha fazla patates yiyen İrlandalılar, en büyük artışı yaşadı. İrlanda'nın 1600'lerin başında belki 1,5 milyon olan nüfusu, iki yüzyıl sonra en az 8,5 milyona yükseldi. Bu artış, patates yiyenlerin daha fazla çocuğu olduğu için değil, çocukları hayatta kaldığı içindi. Patates, sadece açlıktan ölümleri önlemenin ötesine geçti. Çağın bulaşıcı hastalıklarından ölme ihtimalleri daha düşük olan, daha iyi beslenen insanlar yetiştirdi.

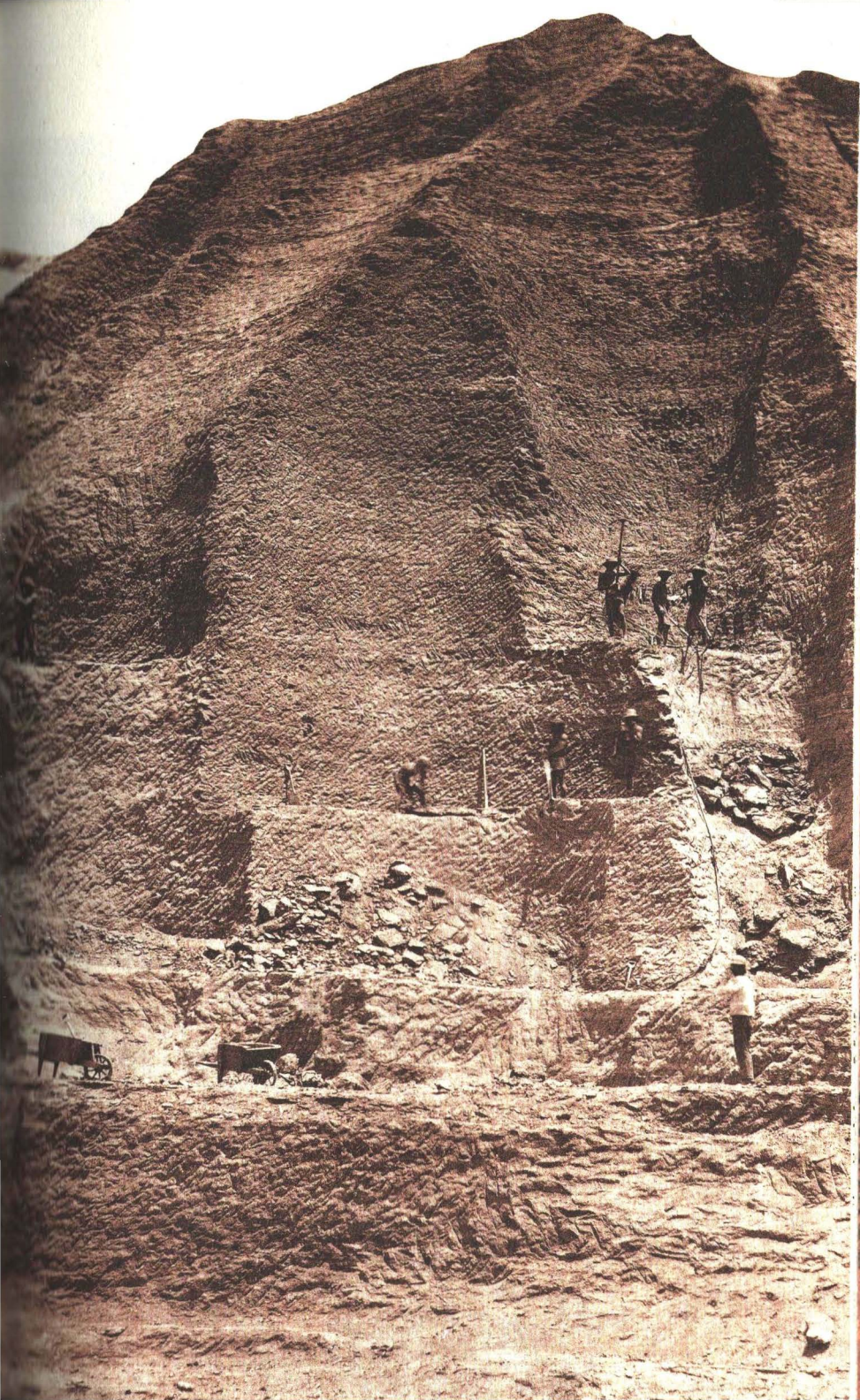
Çin'in nüfus patlamasının tek sebebi Amerikan mahsulleri değildi ve aynı şey Avrupa'da da geçerliydi. Patates, gıda üretimindeki diğer değişikliklerin tam ortasında çıkagelmişti. Yol ve ulaşım ağlarının iyileştirilmesi, hasat görmeyen yerlere gıda sevkiyatını kolaylaştırdı. Bataklık

(sağda ve 180.

sayfada)

1865'e ait bu karede görüldüğü üzere; binlerce Çinli köle, Peru'nun Chinchá Adaları'ndaki guano tepceğini Avrupa'ya gübre olarak ihraç etmek için kazdılar. Bu tepceğin yüksekliği kırk beş metre kadar vardı.

araziler ve yüksek çayırlar tarımda kullanılmaya başlandı. İnsanlar çiftlik hayvanlarının dışkılarını gübre olarak kullanmayı öğreniyor ve topraktaki besinleri yenilemek için yonca dikiyordu. Ayrıca Çin'de olduğu gibi burada da Küçük Buzul Çağı'nın da sonu görünmüştü. Her halükârda patates, Avrupa'nın uzun süreli nüfus artışında ve modern çağın doğuşunda büyük rol oynadı.

Kuş Gübresinin Marifeti

Peru sahilinden on üç mil açıkta, Chinchá Adaları adı verilen bir grup kuru ve kayalık tepecik vardır. Özellikle Peru karabatağı, Peru pelikanı ve Peru sümsük kuşu gibi deniz kuşlarının kalabalık toplulukları binlerce yıl bu adalarda yuvalanmıştır. Kuşlar zamanla bu adaları *guano* denilen, kuş dışkıları ile leşlerinden oluşan kırk beş metre kalınlığında bir doğal gübre katmanıyla kaplamışlardır.

Guano mükemmel bir gübre kaynağıdır. And Yerlileri bu gübrenin tekrar tekrar işlenerek besin maddelerini kaybetmiş toprakları yenileyebildiğini yüzyıllar önce keşfettiler. Lama sürüleri kıyı boyunca sepetler dolusu Chinchá guanosu taşıyordu. İnkalar guano kaynağını dikkatle kullandılar. Köylere taksimatı düzgünce yaptılar, kuşları yuva yaparken rahatsız eden kişileri cezalandırdılar. İspanyollar geldiğinde Potosí gümüşünün parlaklığı gözlerini öylesine kamaştırdı ki ele geçirdikleri insanların götürdüğü guanolar dikkat çekmedi. Guanoyu dikkatle inceleyen ilk Avrupalı, Güney Amerika'yı 1799-1804 yıllarında dolaşan Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt'tu. Botanik, coğrafya, astronomi, jeoloji ve antropoloji dallarında önde gelen biriydi. Peru kıyılarında süzülürken gördüğü yerli guano teknelerinin oluşturduğu filo da dahil olmak üzere, yoluna çıkan her şeye karşı doyumsuz bir merakı vardı.

“Bunun kokusunu insan yarım mil uzaktan alabiliyor,” diye yazdı. “Amonyak kokusuna alışmış denizciler rahatsız olmuyorlar; ama biz, yakınımıza geldiklerinde hapsirmadan duramıyoruz.” Humboldt'un Avrupa'ya geri götürdüğü binlerce numune arasında, iki Fransız kimyagere gönderdiği bir miktar Peru guanosu da vardı. Bu kimyagerler, bitkilerin ihtiyaç duyduğu ve toprağın özellikle tekrar tekrar işlenmesi durumunda çoğunlukla yoksun kaldığı

bir madde olan azotun Chincha guanosunda %11-17 oranında bulunduğunu saptadılar. 1830'larda Avrupa limanlarında birkaç çuval guano görüldü. Sonra, 1840 yılında oldukça saygıdeğer bir kimyager, yeni kitabında gübre olarak guanoyu övdü. Kitabı okuyan, birçoğu büyük toprak sahibi çiftçiler, bu gübreyi satın almak ve tarlalarına dökmek için yarıştılar. Mahsul verimleri iki, hatta üç katına çıktı!

Kuş gübresi çılgınlığı her yeri ele geçirmişti. 1841'de İngiltere 1.880 ton Peru guanosu ithal etti. Dört yıl sonra rakam 219.764 tona yükselmışti. Kırk yıl içinde, Peru 14 milyon ton guano ihraç etti. Bu, modern tarımın önemli bir özelliğinin ortaya çıkışıydı; bilimsel araştırmalara dayalı sistemleri kullanarak, mahsuller için çok büyük miktarda besin tuzunu bir alandan diğerine taşımak.

Peru hükümeti Chincha Adaları'nın kontrolünü devraldı ama çok geçmeden, kimsenin orada çalışmak istemediğini keşfetti. Kuş gübresi madencileri çorak, susuz, pis kokulu adalarda, asırlık kuş dışkılarından oluşan tabakaların üzerinde çalışmak, yemek ve uyumak zorundaydılar. Hükümet bu adalara mahkûmları, ordu kaçaklarını ve Afrikalı köleleri gönderdi; ancak başarılı olamadı. Mahkûmlar ve kaçaklar birbirini öldürdü, köleler ise o kadar değerliydi ki anakaradaki sahipleri onlardan ayrılmak istemedi.

1849'da, Peru kaynak çıkarmaya çalışmaktan vazgeçti, guano işletmesini Peru'nun en büyük pamuk üreticisi ve aynı zamanda başlıca köle sahiplerinden birine devretti. Bu üreticinin guanoyu kendi köleleri aracılığıyla çıkartması gerekiyordu, fakat onları pamuk tarlalarından alıp götürmek istemiyordu, bu yüzden Çin'den işçi topladı. İşçilere Pasifik yolculuklarının bedelini California'daki altın tarlalarında

sekiz yıl çalışarak ödemeleri gerekeceği söylendi. Gerçek varış noktası olan guano adalarından bahsedilmemişti.

Peru'ya gelen talihsiz Çinlilerin yüz bin kadarı köle gibi kullanıldı. Hem yolculuklarında hem adalarda insanlık dışı muameleye ve korkunç koşullara maruz kaldılar. Gazeteciler guano köleliği hakkında yazıp uluslararası skandala sebep olduktan sonra Peru hükümeti guano sözleşmesini başkasına devretti. Bütün bu süre zarfında, guano bir İngiliz nakliyat şirketi tarafından taşınarak Avrupa ve Kuzey Amerika'ya sızdı. Amerikalılar hem Perulu hem de İngiliz nakliyeciler tarafından biçilen yüksek fiyatlardan büyük rahatsızlık duydular. 1856'da ABD Kongresi, Amerikan vatandaşlarına gördükleri her guano adasını ele geçirme hakkı veren Guano Adaları Yasası'nı geçirdi. 1903 itibarıyla, ABD Dışişleri Bakanlığı, altmış altı ada veya mercan resifi üzerindeki hak iddialarını kabul etmişti. Çoğu gübre bakımından zayıf bulunup kısa sürede terk edilmiş olsa da dokuzu hâlâ ABD kontrolü altındadır.

Patates ve mısırdan önce, yoğun gübre kullanımından evvel Avrupa'da yaşam standartları günümüz Bangladeş'iyle aşağı yukarı aynıydı. Ortalama olarak, Avrupa köylülerine düşen günlük besin Afrika ya da Amazon'daki avcı-toplayıcı toplumlardan daha az miktardaydı. Endüstriyel mono-kültür, gelişmiş bitkiler ve yüksek yoğunluklu gübre sayesinde önce Avrupa'nın daha sonra da dünyanın geri kalanının nüfus artışıyla başa çıkmak için yeterli yiyecek üretmesini sağladı. 1700'de bir milyara ulaşmamış dünya nüfusu, bugün yedi milyarın üzerine çıkarken, yaşam standartları dünya çapında iki-üç kat arttı.

Guano, çiftçilerin çuvalar dolusu kimyasal besini toprağa saçtığı modern tarım modelinde belirleyici oldu. Gı-

dalar uzak yerlerden sevk edilir veya uzak fabrikalarda üretilir. Çiftçilik, bu besin maddelerini tarlada ürüne dönüştürme eylemidir: Yüksek miktarda azot toprağa girer, yüksek miktarda patates veya mısır topraktan çıkar. Bu arada, gübre yerini neredeyse tamamen nitratlara bıraktı, yani Peru'nun komşusu Şili'deki çöllerin geniş maden yataklarından çıkarılan azot bileşiklerine. Nitratların yeriniyse 20. yüzyıl başlarında icat edilen bir süreçle fabrikalarda imal edilen suni gübreler aldı. Yine de tüm insan faaliyetleri gibi modern tarımın yükselişinin de olumsuzlukları vardı.

Modern tarımı başlatan guano ticareti, Kolomb Takası'nın en kötü gizli tehlikelerinden birinin başlangıcı oldu: zararlı haşerelerin dünya çapında yer değişimi. Hiçbir zaman ispatlanamamış olabilir ancak uzmanlar gübre gemilerinin *Phytophthora infestans* adlı, mikroskobik boyutta bir kaçak yolcu taşıdığını düşünüyorlar. Bu mikroorganizma, su yolu ile gelişen mantarlar grubundandır ve alglerle akrabadır. 1840'larda Avrupa'daki tarlalarda patlak veren patates mantarı adlı bitki hastalığına neden olur. Büyük Kıtık olarak bilinen, patates mantarının yol açtığı yokluk döneminde, yarısı İrlanda'da olmak üzere iki milyon kadar insan öldü.

(sağda ve bir sonraki sayfada)

1847'de bir ressam, kıtlık çeken İrlanda kırsalını *Illustrated London News* için gezdi. Yıkıntılar ve açlıktan ölmek üzere olan dilenciler üzerine yaptığı haber, krizi İngiliz kamuoyunun bilgisine sundu.

Büyük Kıtık

Phytophthora infestans "bitki zararlısı" anlamına gelir. Mikroorganizma, bitkilerin saplarında ve yapraklarında bulunan nemin içinde yüzen sporlar yarar. Yeterince sıcak ve nemli günlerde sporlar yaprak hücrelerine sızar. İpliksi filamanlar yeni sporlar üreterek bitkinin

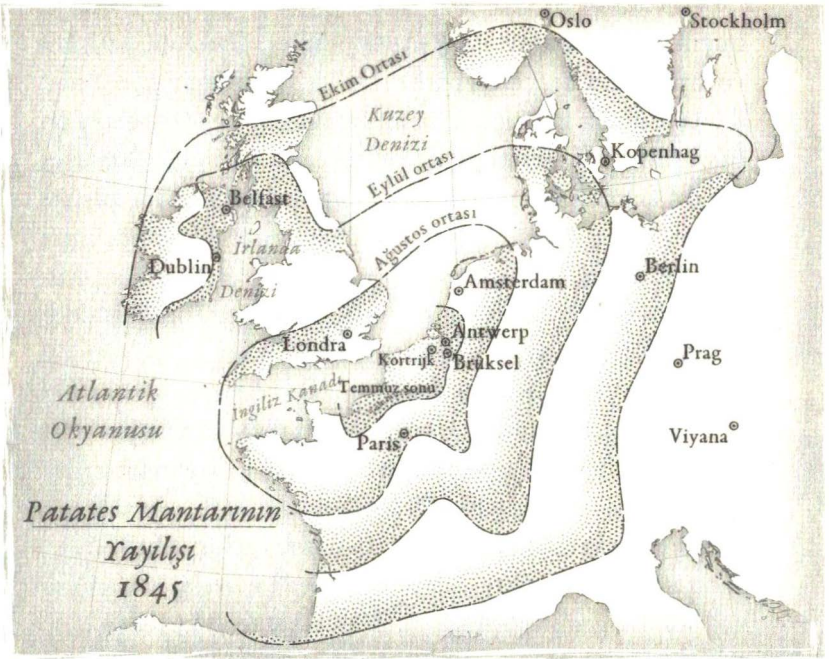

büyük kısmını sarar. *P. infestans* patates, domates, patlıcan ve tatlı biberi de içeren patlıcangiller familyasını hedef alır. Suyla toprağa karışıp, yerin altındaki kök ve yumrulara on beş santimetre derinliğe kadar saldırır. Bulaştığı patatesin etli dış kısmını kumlu, kuru, kırmızı-kahverengi bir çürüğe çevirir. Patates mantarı ürkütücü bir pençe gibi yumrunun kök merkezine doğru ilerler. Genelde patatesin tamamı atılmalıdır ama dikkatli olmak gerekir, çünkü tek bir hastalıklı patates bir milyon *P. infestans* sporu üretebilir.

Patates mantarı büyük olasılıkla bir guano gemisinin içinde Peru'dan Avrupa'ya seyahat etti. Muhtemelen çiftçilerin Avrupa'ya özgü bitki hastalıklarına direnecek türler bulmayı umarak Amerika'dan gelen yeni patates çeşitlerini denediği Belçika'daki Antwerp kentine geldi. İthal edilen patateslerin bir gübre gemisinde seyahat ettiği neredeyse kesindi. Bu gemilerden birinin tüm kıtayı enfekte eden hastalıklı bir patatesi farkında olunmadan getirme ihtimali yüksektir.

Yeni patatesler 1844 yılında ekildi. O yaz bir botanikçi, hastalıklı yaprakların bir belirtisi olan çürük benzeri lekelerle sahip birkaç bitkiyi inceledi. Fakat Avrupalılar patates mantarı belirtilerini henüz bilmiyordu. Hastalık bir sonraki yaza kadar başlangıç noktası olan Belçika'dan Fransa, Hollanda, Almanya, Danimarka ve İngiltere'ye yayılmıştı. İrlanda'daysa ilk kez Eylül 1845'te görüldü.

İrlanda Avrupa'nın en fakir ülkelerinden, aynı zamanda patateslere en çok bağımlı olanlarından biriydi. Hastalık, ülkenin yarısının gıda kaynağını bir çırpıda silip süpürdü. Dışarıdan tahıl alacak para yoktu. Sonuç korkunçtu. İrlanda kısa sürede kıyamet sonrasını andıran bir manzaraya büründü. Paçavralara sarılmış, aç işçiler yollara dizilmiş, hendeklerde uyuyorlardı. İnsanlar köpek, sıçan ve ağaç ka-

buğu yedi. Yamyamlık ihbarları sıklaşmıştı. Aileler evlerinde topyekûn ölmüş, sonra da aç kalan kendi evcil hayvanları tarafından yenmişti. Hayatta kalanlara dizanteri, çiçek ve kızamık gibi hastalıklar bulaştı.

Hayat herkesi birbirine düşüren bir mücadele haline geldi. Açlıktan ölmenin eşğine gelen insanlar tarlalara girip şalgam çaldı. Çiftçiler onları durdurmak için tuzaklar kurdu. Yiyecek ve barınak uğruna komşu komşuyla savaştı. Suç seviyesi artış gösterdi. Bazı insanlar hapishanede en azından yemek bulacaklarını bildikleri için hırsızlık yaptı.

Yüz binlerce kişi gemilerle İrlanda'dan kaçtı ve seferde pek çoğu öldüğü için bunlara "tabut gemileri" dendi. Hayatta kalanların çoğu ABD veya Kanada'ya göçtü. Kıtık, İrlanda'yı çökertti. En az bir milyon ölüm yaşanan, kaybedilen nüfus oranı açısından tarihin en ölümcül kıtlıklarından biriydi bu. Benzer bir kıtlık günümüz ABD'sinde yaklaşık kırk milyon insan öldürür. (Daha kötü bir örnek, sadece 1918-1922 yıllarında Sovyetler Birliği'nde yaşanan kıtlık olabilir.) Patates mantarının ortaya çıkışını takip eden on yıl içinde iki milyon kişi daha İrlanda'dan kaçtı ve daha nicesi bunu takip etti. Bugün bile Avrupa'da –hatta belki tüm dünyada– sınırlarını korumuş olsa da yüz elli yıl öncesine kıyasla daha az nüfusa sahip tek ulus olmak İrlanda'nın üzücü alametifarikasıdır.

Avrupa'yı *P. infestans*'a karşı bu kadar savunmasız kılan neydi? Öncelikle, patates mahsulü tek tipti. İrlanda'daki patateslerin yaklaşık yarısı tek bir cinsten türemiş kopyalardı. Mono-kültür verimli olabilir, ama bitki hastalıkları baş gösterdiğinde dezavantaj da yara-

(sol üstte)
Patates mantarı
hastalığının
yayılışı, 1845.

(sol altta)
Yarıya kesilmiş
patatesin içinde
P. infestans'ın
sebebi olduğu
kırmızı-kahverengi
renkli tipik çürüme
görülüyor.

tabilir. Pek çok çeşitten oluşan bir karışımda, bazı çeşitler belirli bir hastalığa karşı daha dirençli olabilir. Bütün bitkiler aynı olduğunda, hastalığa biri yakalanırsa hepsi yakalanır.

Avrupa'nın savunmasızlığının bir diğer nedeni, tarım yöntemlerindeki bir değişiklikle alakalıydı. İrlanda ve Kuzey Avrupa çiftçilerinin geleneksel yönteminde, bölünmüş ve havalandırılmış büyük toprak parçaları oluklarla ayrılmış uzun yokuşlara yığılır ve mahsuller bu yokuşların tepesine ekilirdi. Bu, And çiftçilerinin geleneksel yüksek yataklarına çok benzeyen bir yöntemdi. Yokuş ekimi denilen bu yöntem, nemli toprağın kurummasına izin verdiği için birçok bitki hastalığının da gücünü kırdı.

Öte yandan, on sekizinci yüzyıl tarım reformcuları yeni yöntemler geliştirdi. Reformcular sırt ekimlerini verimsiz ilan etti, çünkü sıralar arasındaki geniş boşluklara mahsul ekilmiyordu. Tarlaların her santimini kaplamak ve toprağı derinden sürüp mahsulün her bir zerresini hasat etmek için yeni, fabrika yapımı makineler kullanmak istediler. Bu makineler için düz ve muntazam tarlalara ihtiyacı vardı. 1750 civarından sonra yeni yöntemler gelişti ve sırt ekimi kullanılmamaya başlandı. 1834 itibarıyla İrlanda'da neredeyse yok olmuşlardı. Ancak modern bir araştırmacı, sırtlara ekilen patateslerin, sürülmüş düz tarlalardaki patateslere kıyasla patates miktarına daha dayanıklı olduğunu keşfetti. Ayrıca, sırt ekimlerinde yabancı otların sayısı ve gübre ihtiyacı düz tarladakilere göre daha azdı.

Büyük Kıtık'a neden olan patates

(solda)

Sırt ekimi olarak da adlandırılan toprağı işleme yöntemi, İrlanda'da on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar yaygındı. Sırt ekiminin bırakılması, muhtemelen patates mantarının kırsal kesimde hızla yayılmasına katkıda bulunmuş ve büyük kıtlığın daha da kötüleşmesine neden olmuştur.

mantarı Avrupa'da bu bitkiye zarar veren ilk hastalık değildi ama en kötüsüydü. Yeni ve bilimsel tarımdan istifade etmişti: Biyoloji yerine teknolojiyle şekillendirilen dümdüz tarlalarda yetişen tek tip patates. Çok zaman geçmeden, ABD'deki patatesler Kolomb Takası'nın diğer bir "otos-topçusu" olan farklı bir zararlının saldırısına maruz kalacaktı.

"Böceklerle Savaş"

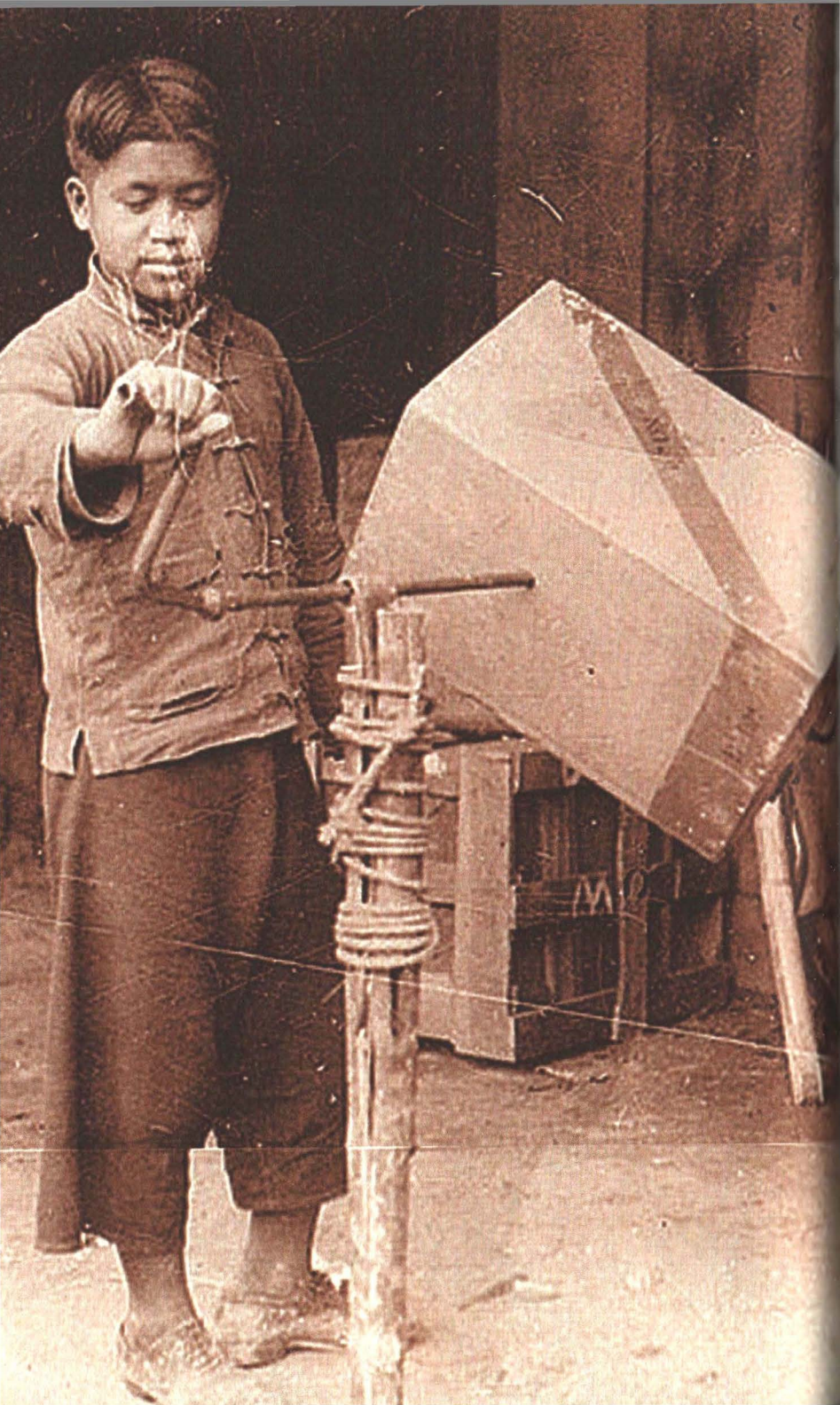
1861'de Kansas'taki bir patates bahçesini böcekler istila etti. Çiftçi daha önce böyle bir böcek hiç görmemişti: Sarı-turuncu gövdeli ve kaplan gibi siyah çizgileri olan canlı, yaklaşık bir santimetre uzunluğundaydı. Sayıları o kadar çoktu ki çiftçi yığınla minik, parıldayan gövdenin arasından patates yapraklarını zar zor seçebiliyordu.

Aynı böcek o yaz Iowa ve Kansas'ı da istila etti. Kuzey ve doğuya doğru istikrarlı bir şekilde yayıldı, etki alanını her yıl 80 ila 160 km artırdı. 1870'de Michigan'a ulaşmıştı. Yedi yıl sonra Maine'den Kuzey Carolina'ya birçok patates tarlasını tehdit ediyordu. Çiftçiler böceğin nereden geldiği ya da nasıl durdurulacağı konusunda hiçbir fikre sahip değildi.

Avrupa'da, Büyük Kıtık hâlâ unutulmamıştı. Amerika'dan gelen patates tahribatı haberleri kıtayı alarma geçirdi. Bazı ülkeler Amerikan patateslerinin ithalatını yasakladı, ama Büyük Britanya öyle yapmadı. Böcek, gemi ambarlarında Avrupa'ya taşındı ve nihayetinde orada yer edindi. Günümüzde ise Yunanistan'ın Atina şehrinde İsveç'teki Stockholm'e kadar

(sağda)
Birçok And
halkı uzun süre
paralel sırtlarda
patates yetiştirmiş
ve toprağın
kurumasını
sağlayarak mantar
hastalıklarının
önüne geçmiştir.

Avrupa'yı işgal etmiş bulunuyor. Amerika kıtasındaki hükümdarlığı, Güney-Orta Meksika'dan Kuzey-Orta Kanada'ya kadar uzanıyor. Pek çok biyolog, böceğin Asya'ya da yayılıp dünyanın dört bir yanındaki yolculuğunu tamamlamasından korkuyor.

Bu zararlı, Colorado patates böceği olarak bilinmektedir, her ne kadar başlarda patatesle ilgilenmemiş veya Colorado'dan gelmemiş olsa da. Böceğin çıkış noktası Güney-Orta Meksika'ydı. Asıl besin kaynağı patatesin akra-bası ve yabani bir bitki olan saraç itüzümüydü.

Biliminsanlarına göre, Kolomb Takası'nın temsilcisi olan İspanyol fatihleri Amerika'ya atları ve büyükbaş hayvanları getirene kadar böcek yalnızca Meksika'da görülmüştü. Yeni gelen hayvanların faydalarını çabuk fark eden Yerliler, çalabildikleri kadarını çalıp aileleri için binek ve yemek olarak kuzeye yolladılar. Saraç itüzümü de atların yelelerine, ineklerin kuyruklarına ve yerli üretim heybelere saplanmış dikenli tohum keseleri şeklinde yolculuğa katıldı. Saraç itüzümü Teksas'a ulaştıktan sonra bizon veya buffaloların tüylü kürkünün içinde de taşınmış olabilir. Böcek, en sevdiği yiyecek olan saraç itüzümünün peşinden gitti. 1819 yılına gelindiğinde böcek, Missouri Nehri boyunca saraç itüzümüyle beslenirken görüldü. Orada patatesle karşılaştı ve genetiğin bir cilvesi sonucu, böcek yumru bir araya geldi.

Meksika'da böcekler saraç itüzümünü patateslere tercih eder. Böcek bir patates yaprağına yerleşirse, yiyecek aramak için başka yerlere de gidecektir. Ancak, 19. yüzyıl ortalarında Amerika'nın Ortabatı eyaletlerindeki bir böcek kü-

(solda)

Bir çocuk, ana maddesi zehirli arsenik ve bakır olan Paris Yeşili ile yol tozunu karıştırıyor.

çük, rasgele bir mutasyonla doğdu; belki de bu, uçtan uca ters dönmüş bir DNA zerresi kadar küçük bir şeydi. Bu mutasyon, böceği farklılaştıracak veya çoğalmasını engelleyecek düzeyde değildi, ama odak noktasını saraç itüzümünden patatese çevirmeye yetmiş olabilirdi. Bu böceğin torunlarına ve ardından onların da milyonlarca atalarına hiç durmaksızın geçen bu bir tanecik gen kazası, dünya çapında bir sorun yaratmaya yetti. Colorado patates böceği bugün bile patatesin en yıkıcı zararlısıdır.

İnsanların ekin ekmeye başladığı ilk günden beri böcekler çiftçilere zahmet vermiştir. Yine de büyük çaplı endüstriyel tarım, oyunu değiştirdi. Böcek binlerce yıl boyunca diğer birçok bitki türünün arasına karışarak Meksika tepelerine dağılmış olan saraç itüzümüyle yetinmişti. Buna kıyasla, tek bir türün tek tipinin ekildiği yüzlerce düzgün sıradan oluşan patates çiftlikleri, sürüsüne bereket bir kahvaltı gibiydi. Patatesle beslenmeye alışan böcek, daha önce hiç olmadığı kadar çok yiyeceğe kavuştu. Doğal olarak, popülasyonu hızla arttı. Tabii aynı fırsatlardan yararlanan patates mantarı gibi canlılarındaki de.

Devasa yeni çiftliklerin her biri, türlerin istila edebileceği bir zenginlik deposuydu. Çiftlikler de giderek birbirlerine daha çok benzedikleri ve yetiştiriciler tek bir türün yalnızca birkaç çeşidini ettikleri için, zararlılar çiftlikten çiftliğe geçebiliyordu. Hatta bu geçişler artık daha da kolaydı, çünkü ürünü ve zararlılarını her zamankinden daha uzak yerlere taşıyacak modern demiryolları, buharlı gemiler ve soğutmalı arabalar icat edilmişti. Bu sebeplerden, 19. yüzyılın sonları böcek salgınlarının zamanıydı.

Pamuk böcekleri Meksika sınırından geldi ve Amerika'nın güney eyaletlerindeki pamuğa büyük zarar verdi.

Karaağaç yaprağı böcekleri Avrupa'dan geldi ve Amerikan şehirlerindeki karaağaçları tahrip etti. Daha sonraları Asya'dan gelen bir zararlı, Mississippi'nin doğusundaki hemen her karaağacı yok edecek ve hatalı şekilde Hollanda karaağaç hastalığı diye adlandırılacaktı. Torbalı koşnil denilen bir Avustralya böceği, California'nın narenciye endüstrisini silip süpürdü. Filoksera (asma biti) adı verilen Amerika kökenli bir böcek, Fransa ve İtalya'nın büyük bölümünde üzüm bağlarını harap etti.

New York Times, Colorado patates böceği krizinin en yoğun olduğu 1875 yılında "böceklerle karşı amansız bir savaş verilmesi" çağrısında bulundu. Ama hangi silahlarla savaşılacaktı? Çiftçiler akıllarına gelen her şeyi denediler; böcekleri özel kışkaçlarla ezmekten tarlalarına tütün suyu ve hatta gazyağı sıkmaya varıncaya kadar... Hiçbiri işe yaramadı. Derken biri, boyaya zümrüt rengi veren bir madde olan Paris yeşilinin Colorado patates böceklerini öldürdüğünü keşfetti. Paris Yeşili 18. yüzyıl sonlarında geliştirilmişti ve boyalar, kumaşlar ve duvar kâğıtlarında yaygın olarak kullanılıyordu. Çiftçiler de satın almaya başladılar, un veya suyla karıştırıp patates bitkilerine serptiler, püs-kürttüler, sonra da böceklerin ölmesini izlediler.

Paris yeşilinin ana maddeleri arsenik ve bakırdır. Patates böceklerine karşı Paris yeşilinin başarısından esinlenen, yükselişteki kimya endüstrisi, diğer tarımsal sorunlara da bu kimyasallar ve benzerleri ile müdahale etmeyi düşündü. 1880'li yılların ortalarında bir Fransız araştırmacı, bakır sülfat olarak bilinen bileşiğin asmalarda küf oluşumunu engellediğini keşfetti. Araştırmacılar bunu diğer zararlılarla mücadelede denediler ve Büyük Kıtık'a neden olan patates mantarını imha ettiğini mutlulukla keşfettiler. Patateslere önce Paris yeşili, sonrasında bakır sülfat sıkmak

hem böceği hem de patates mantarını yok edecekti. Zararlıları öldürmek veya engellemek için kimyasal madde imal eden tarım ilacı endüstrisi işte böyle doğdu.

Çiftçiler en başından beri, Paris yeşili ve bakır sülfatın zehirli olduğunu biliyorlardı. Birçok kişi Paris yeşili ile boyanmış duvar kâğıtları bulunan evlerde hasta olmuştu. İçeriğindeki arsenik güçlü bir zehirdi. Yiyeceklere zehir püskürtme düşüncesi çiftçileri endişelendirdi. Bunun toprakta birikmesine neden olmaktan korkuyor, kendilerini ve işçilerini tehlikeli kimyasallara maruz bırakmaktan endişe duyuyorlardı. Yine de en rahatsız edici meseleden çiftçilerin uzunca bir süre haberleri olmadı: Kimyasallar bir süre sonra işe yaramayacaktı.

Kimyasalların Düzenli Akışı

Colorado patates böcekleri yeni koşullara çabuk uyum sağlar Çok geçmeden, 1912'de bazıları Paris yeşiline karşı bağışıklık kazanma belirtileri gösterdi. Ancak, böcek ilacı endüstrisi patates böceklerini öldürmeyi sürdüren yeni arsenik karışımları üretmeye devam ettiği için, çiftçiler bunu fark etmedi. 20. yüzyılın ortalarında yeni bir tarım ilacı piyasaya sunuldu. Bu, gelmiş geçmiş tüm ilaçlardan daha etkili bir böcek öldürücü olan DDT idi. Çiftçiler DDT aldılar ve böcekler tarlalarından kayboldukça keyiflendiler.

Kutlama yaklaşık yedi yıl sürdü. Colorado patates böceği duruma uyum sağladı ve DDT'ye karşı direnç geliştirdi. Patates yetiştiricileri yeni kimyasallar talep etti. 1980'lerin ortalarında Birleşik Devletler'in doğu kesimindeki her yeni tarım ilacı, sadece bir mevsim boyunca işe yarıyordu.

(solda)

1877 yılına ait bu çizimde görüldüğü gibi, İngiliz çiftçiler Colorado patates böceğinin ortaya çıkışından korktular.

Patates çiftçileri artık mahsullerini sürekli değişen bir dizi ölümcül madde ile bir mevsimde onlarca kez tedavi ediyorlar. Ek olarak, mahsulleri genellikle büyüme döneminde haftada bir kez yapay gübre işleminden geçiriyorlar. Tarım ilacı eleştirmenleri buna “zehirli bir koşu bandı” diyor. Büyük ölçekli patates yetiştiricileri arazilerini o kadar çok kimyasal maddeye buluyor ki tarlalarda patates bitkileri haricinde hayat belirtisi kalmıyor. Birkaç gün yağmur yağmayınca toprağın yüzeyinde tozlar ve sıvılar bir kimyasal silah testi kalıntıları gibi görünecek şekilde birikebiliyor. Çocuklarının tarlalara girmesine izin vermediğini iddia eden çiftçilere rastladım. Yiyecek yetiştirmeyi zehirli bir işe dönüştüren sistemden şüphe etmek için organik gıda fanatığı olmanız gerekmiyor.

Daha da kötüsü, birçok araştırmacı kimyasal muamelelerin yarardan çok zarar getirdiğine inanıyor. Güçlü tarım ilaçları sadece hedef aldıkları zararlıları değil, bu zararlıların doğal düşmanları olan böcekler de dahil diğer pek çok türü daha öldürüyor. Zararlı türler direnç geliştirip kimyasallardan kurtulduklarında eskisinden de iyi duruma gelir, çünkü bir zamanlar sayılarını sınırlayan her şey ortadan kalkmış olur. Çiftçiler onları başka kimyasal silahlarla kontrol etmedikçe, tarım ilaçları zararlı böcek sayısını bu yolla gerçekten artırabilir.

2008’de bir araştırma ekibi, *American Journal of Potato Research* adlı dergide [Amerika Patates Araştırma Günlüğü] yeni kimyasalların yolda olduğunu fakat bu yeni ürünlerin “tarım ilacı-ilaca direniş-yeni bir tarım ilacı” şeklindeki döngüyü kırma ihtimalinin pek olmadığını açıkladı. Araştırmacılar, “Tüm bilimsel ve teknolojik gelişmelere rağmen, Colorado patates böceği, patates üretimine büyük tehdit oluşturmaya devam ediyor,” diye itirafta bulundu.

Patates mantarı hastalığı da geri dönmüştü. 1981'de İs- viçreli araştırmacılar *P. infestans*'ın o tarihe kadar sadece Meksika'da bilinen ikinci bir türünün Avrupa'ya ulaştı- ğını keşfederek dehşete kapıldılar. Bu tür, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa patateslerini öldüren türe göre daha fazla genetik çeşitliliğe sahipti; bu da kimyasallara uyum sağla- mak ve direniş geliştirmek için daha çok kaynağı olduğu anlamına geliyordu. Patates mantarının bu suşu, Amerika Birleşik Devletleri'nde de görüldü: İlk suştan daha yıkıcı ve günümüzde ana mantar önleyici olarak kullanılan kim- yasala karşı daha dayanıklı. Bu kimyasalın yerini alacak kadar iyi bir şey henüz bulunamadı.

2009'da, ben bu kitabın ilk taslağını yazarken, patates mantarı hastalığı ABD'nin Doğu Yakası'ndaki patates ve domateslerin çoğunu yok etti. Alışılmadık derecede nemli bir yazın da katkısıyla çevremdeki bütün bahçeleri balçık ve kuru çöplerden ibaret hale getirdi. Bahçemde yağmurun boğmadığı birkaç domatesi de harap etti.

8. BÖLÜM

AĞAÇLARDA YETİŞEN SERVET

Çin'in güneyindeki Longyin Le köyü yakınlarında nasıl sınıflandırmam gerektiğini bilemediğim bir yerden geçtim. Tıpkı bir ormana benziyordu, ama ekolojistler büyük ihtimalle öyle olduğunu düşünmezlerdi. On beş metre uzunluğunda zarif ağaçlarla kaplı bir yer olduğuna şüphe yoktu. Fakat ağaçların her biri aynı türden, Pará kauçuk ağacıydı ve sıralı bir şekilde dikilmişti. Hepsi aynı yaşıydı. Toprağa kırk beş yıl önce ekilmişlerdi. Ayak bileğimi geçecek kadar uzayan diğer bütün bitki türleri temizlenmişti.

Beni Longyin Le'ye getiren taksi şoförü de yürüyüşüme eşlik etti. Bu bölgeye gençliğinden beri gelmediğini söyledi. Tepeler o zamanlar memeli hayvanlar ve kuşlarla doluymuş. Şimdiyse sessizdi. Birkaç bitki ve yosun dışında, kauçuk ağaçlarından başka bir canlı göremiyordum.

Kauçuk ağacının kabuğu kesilince, lateks denilen süte benzer yapışkan bir sıvı akar. Ağaca ve mevsime bağlı olarak, lateksin bazen yüzde 90 kadarı sudan oluşur. Kalan kısmının birazı, yüksek teknoloji üreticileri tarafından çokça istek gören büyük bir endüstriyel üründen, minik doğal kauçuk tanelerinden oluşur. Longyin Le'nin etra-

fındaki orman bir kauçuk plantasyonuydu ve bunun gibi daha birçok alan vardı.

Bir asırdan fazla süre önce, bir avuç Pará kauçuk ağacı Brezilya'daki evlerinden Asya'ya geldi. Şimdi, bu ağaçların torunları Filipinler, Endonezya, Malezya, Tayland ve Çin'in bazı bölgelerini kaplıyor ve Laos ve Vietnam'a doğru ilerliyor. Kolomb'dan önce Amazon dışında hiç varlık göstermemiş bir bitki, şimdi Güneydoğu Asya'daki ekosistemlere hükmediyor.

Kauçuk o kadar geniş bir alana hâkim ki botanikçiler tek bir salgın bitki hastalığının –“Yedinci Bölüm”de açıklanan patates mantarı gibi bir şeyin– ekolojik bir felakete yol açabileceği konusunda uyarıyor. Ayrıca, kauçuk modern endüstriyel dünyada hayati önem taşıyan bir kaynak olduğu için bu ekolojik felaket dünya çapında bir ekonomik çöküşe neden olabilir.

Nasıl ki patates Tarım Devrimi'ne önyak olduysa, kauçuk da insan ve hayvan gücüne dayalı bir ekonomiden makineleştirilmiş üretime dayalı bir ekonomiye geçişi ifade eden Sanayi Devrimi'ne önyak oldu. Kauçuk ağacı bu yolculuğu boyunca sayısız insan yaşamına şahitlik etti: Talihsiz köleler, öngörülü mühendisler, hevesli tüccarlar, takıntılı biliminsanları ve imparatorluk inşa eden siyasetçiler. Longyin Le'nin dış kesimindeki yabancı ağaçlardan oluşan bu orman, birçok yerdeki birçok elin eseri idi ve yaşı kırk beşten çok daha fazlaydı.

Yeni Bir Madde Türü

1526'da Meksikalı bir Yerli grubu, İspanya kraliyet sarayı ve konuklarının eğlenmesi için İspanya'da bir top oyunu

(solda)

Lateksin akacağı yolu belirleyen kılavuz şeritler ve toplama kapları, Çin'in Laos sınırı yakınlarındaki bu kauçuk plantasyonunun başlangıcı gösteriyor

Auf Solche manier spielen die
Indianer mit einem auf gelbes
holz mit dem hindeutet die die hand
an die drehen auf der lundt
haben auch ein hand leder fender
hinden dar mit er vom kal der
nordwestlich Entpfecht hat
auch solich Leder hant
schies an

(üstte)

Avrupalılar,
1520'lerde İspanya'yı
gezen ullahalitzli
oyuncularına ve o
zamana kadar Avrupa'da
gördükleri hiçbir şeye
benzemeyen kauçuk topa
hayran kaldılar.

(altta)

Büyük ihtimalle
1830'larda, Amerika
piyasası için Brezilya'da
üretilmiş olan kauçuk
ayakkabılar.

oyladı. Yerliler, sadece beş yıl önce işgalci Hernán Cortés tarafından fethedilen Aztek İmparatorluğu'nun eski vatan-daşlarıydılar. İki takımın oyuncularının yumruk büyüklü-ğündeki topları sahanın iki ucundaki halkalara doğru sür-mek için yarıştıkları oyunun adı *ullamaliztli* idi.

Venedik'ten gelen büyükelçi maçı gördü ve toplara hayran kaldı. Avrupa'nın deriden yapılma, içleri yün veya tüyle dolu oyun toplarının aksine, Meksika'ya ait topların "bol bol sıçradığını" yazdı. Başka bir maça bizzat şahit olan biri de topların zemine hafifçe bile dokunduklarında "inanılmaz sıçramalarla" havalanmalarına hayret etti.

Zıplayan toplar Avrupalıların kafasını karıştırdı. Şaş-kınlıkları normaldi, çünkü onlar için tamamen yeni olan bir madde görüyorlardı. *Ullamaliztli* topları kauçuktan yapılmıştı. Kimyacılar, kauçuk içeren madde grubu için elastomer (esnek madde) terimini kullanırlar. Terim, bu maddelerin elastik özelliklerini, yani gerilme ve sıçrama yeteneklerini ifade eder. Avrupalılar Kolomb Takası önce-sinde hiç elastomer görmemişlerdi.

Avrupalılar kauçuğun bu canlılığından etkilendiyse de potansiyelini hemen fark edemedi. Kauçukla ilgili ciddi ça-lışmalar ancak 1740'larda başladı. 1805 yılında John Gough adında bir bilim adamı ilk basit laboratuvar deneylerini gerçekleştirdi. Ama bu deneyler kauçuğun faydalı olabile-ceğine dair çok az ipucu verdi, her ne kadar Gough kauçu-ğun esnetilince ısındığını ve ısıtılınca küçüldüğünü keşfetse de... Bu madde, su geçirmez kauçuk çizmelerin icat edildiği 1820'lere kadar Avrupalılar ve Amerikalılar için pek bir anlam ifade etmedi.

Güney Amerika Yerlileri kauçuğu yüzyıllar, hatta belki de binyıllardır kullanıyordu. Gövde kısımlarına V şeklinde kesikler atarak kauçuk ağaçlarının sütünü çıkarıyorlardı.

Lateks, V'nin kesişim noktasından kesiğin altına tutulan bir kaba damlardı, genellikle de içi oyulmuş bir sukabağına. Yerliler, kauçuk elde etmek için lateksi yavaş yavaş kaynatıp ateşin üzerine gerdiler, daha sonra da sert borular, tabaklar ve diğer faydalı eşyalara dönüştürdüler. Aynı zamanda şapka ve mantolarını da sıvı latekse batırarak su geçirmez hale getirebiliyorlardı.

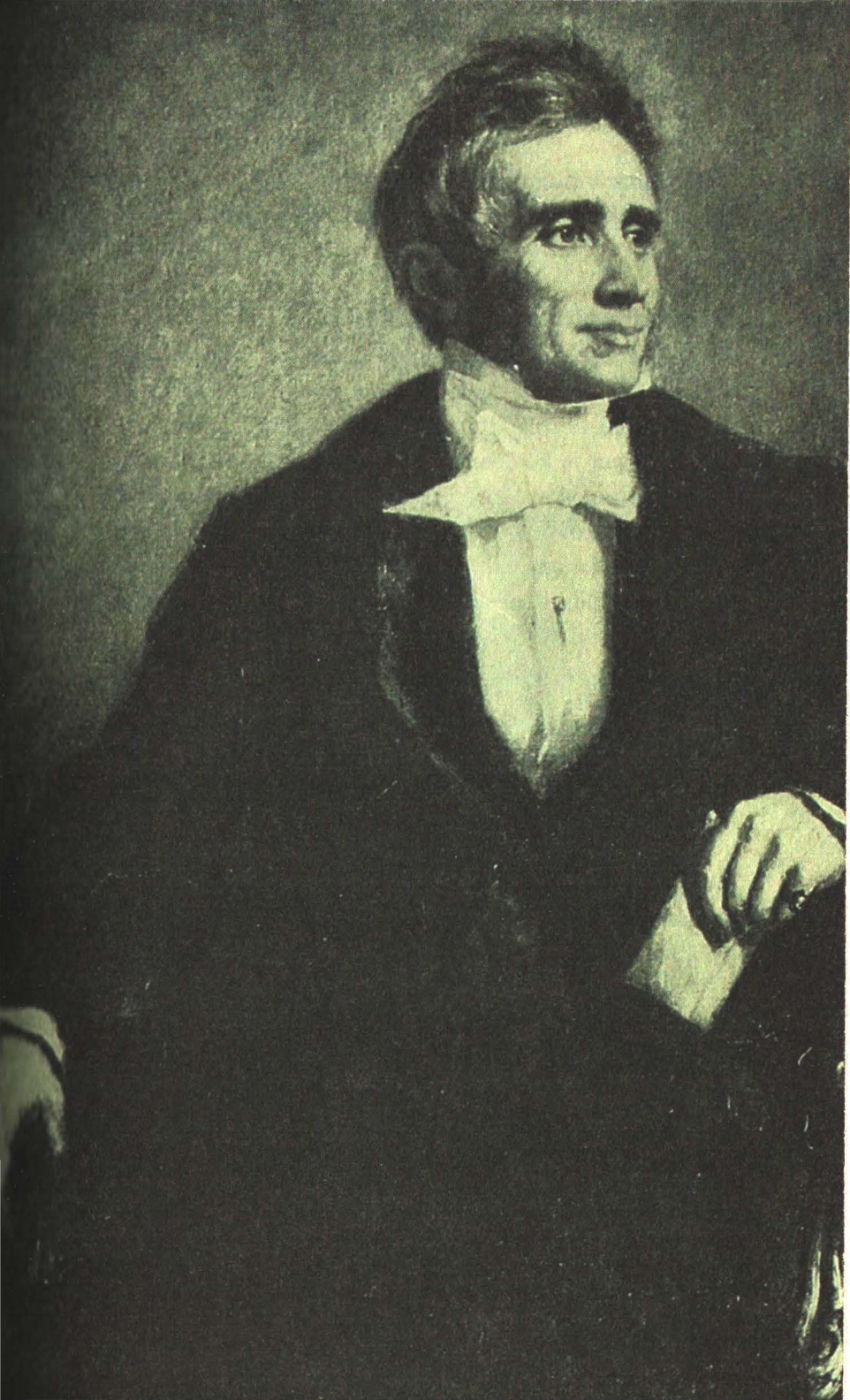
On sekizinci yüzyıl sonlarında Amazon'daki Avrupalı koloniciler kauçuk kaplı giysiler üretiyorlardı. Ayak şeklindeki kalıpları kaynayan lateks tencerelerine daldırarak çizmeler yaptılar. Bu çizmelerden birkaç çift Birleşik Devletler'e gelince büyük ses getirdi. Boston, Philadelphia ve Washington gibi şehirler bataklıkların üzerine inşa edilmişti. Sokakları çamurla kaplıydı ve hiç kaldırım yoktu. Su geçirmez ayakkabı harika bir fikir gibi gelmişti.

"Kauçuk çilgınlığı"nın merkezi, Boston'ın kuzeyindeki Salem'di. 1825 yılında Salem'li genç bir işadamı, Brezilya'dan beş yüz çift kauçuk ayakkabı ithal etti. On yıl sonra ithal edilen ayakkabı sayısı dört yüz bin çifte ulaşmıştı, yani her kırk Amerikalı için bir çift. Kauçuk ayakkabılar modern, son teknoloji ve heyecan vericiydi – mükemmel kentsel aksesuarlardı. İnsanlar onları satın almak için mağazalara akın etti.

(sağda)

Kauçuğu sanayide kullanılabilir kılan vulkanizasyonu kim keşfetti? Fikri üreten Charles Goodyear'dı ama kendisi bu süreci hiçbir zaman tam olarak anlamadı.

Sonra çöküş geldi. Su geçirmez kauçuk çizme düşüncesinin, uygulamasına göre çok daha heyecan verici olduğu anlaşıldı. Saf kauçuk ayakkabı düpedüz başarısız oldu. Soğuk havalarda ayakkabılar kırılan ve sert oluyordu. Sıcak havalarda eriyorlardı. Kış mevsimi sonlarında dolaplara bırakılan çizmeler, bir sonraki kışın başlangıcında

siyah çamur birikintilerine dönüşüyordu. Kauçuk dükkânları iade edilen mallarla dolup taşı. Kamuoyu, kauçuğa şiddetle sırt çevirdi.

Hapishane Hücreleri ve Bir Merdane

Kauçuk çizme çılgınlığı çöküşe geçmeden hemen önce Charles Goodyear adında, iflas etmiş bir işadamı kauçuğu takıntı haline getirdi. Onu dengeli hale getirmenin bir yolunu bulacağını ve böylece kauçuğun şeklini, esnekliğini her sıcaklıkta muhafaza edeceğini bildirdi. Birkaç hafta sonra borçları nedeniyle hapse atıldı. Ama Goodyear yılmadı. Hücrelerinde kauçuk parçacıklarını merdane ile ezerek işe koyuldu. Kimya konusunda hiçbir şey bilmediği gerçeği, sınırsız hevesini bastıramadı.

Goodyear hapisten çıktı, karnı aç ailesini ve alacaklarını da peşinden sürükleyerek Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeydoğusunda yıllarca dolanıp durdu. Bir yandan da zehirli kimyasalları büyük oranda rasgele birleştirdi, kauçuğu bozulmaz hale getirecek bir karışım yakalamayı umdu. Goodyear ailesi dönem dönem terk edilmiş kauçuk fabrikalarında ya da ısınamayan, içinde yiyecek bulunmayan evlerde yaşadı.

Goodyear, kauçuk saplantısı olan başka birinden aldığı ipucu üzerine kauçukla kükürdü karıştırmaya başladı. Sonra bir gün, kükürtle işlem görmüş bir kauçuk parçasını kazara sıcak sobanın üzerine düşürdü ve kauçuğun erimediğini hayretler içerisinde gördü. Dış kısım alazlanmış ama iç kısım yeni bir kauçuğa dönüşmüş, yüksek sıcaklıkta

(sağda)

Kükürtlü işlem için ilk patenti Thomas Hancock aldı ve süreci daha iyi anladı, fakat büyük ihtimalle Goodyear'dan esinlenmişti.

şeklini ve esnekliğini korumuştur. Goodyear kazayla olanı tekrar gerçekleştirmek için kolları sıvadı. Bunun için kapı kapı gezip komşularının odun sobalarını kullanması gerekti. Borçları yüzünden sürekli hapse girip çıkan Goodyear, yıllar boyunca çalışmayı sürdürdü.

Bu süreçte genç bir İngiliz'le arkadaşlık kurdu ve ona kü-kürtle işlem görmüş kauçuk örnekleri verdi. 1842'de Goodyear'ın kauçuğundan iki küçük bant, kauçukla çalışmak için halihazırda bazı işlemler geliştirmiş olan Thomas Hancock adlı İngiliz mühendisin laboratuvarına giriverdi. Hancock nereden geldiğini bilmediği bu numunelerin sıcak havalarda erimeğini veya soğuk havalarda sertleşmediğini gördü. Aynı sonuçları elde etmek için kendisi de harekete geçti.

Goodyear'dan daha bilgili ve düzenli bir adam olan Hancock, kauçuğun erimiş kükürde batırıldığı zaman şeklini ve esnekliğini her türlü havada muhafaza eden bir şeye dönüştüğünü bir buçuk yıl süren sistematik deneylerden sonra öğrendi. Roma mitolojisindeki ateş tanrısı Vulkan'dan esinlenerek bu işlemi "vulkanizasyon" diye adlandırdı. İngiliz hükümeti 21 Mayıs 1844'te bu işlemi için Hancock'a patent verdi.

Üç hafta sonra, ABD hükümeti Goodyear'e vulkanizasyon patentini verdi. Goodyear'ın patent başvurusu, süreci hiçbir zaman tam olarak anlamadığını, ancak sonunda bir iş fırsatı bulduğunu fark ettiğini gösteriyor. Bununla birlikte, Goodyear biraz kabul görmesine karşın 1860 yılında öldüğünde hâlâ borç içinde yüzüyordu.

Spagetti Görünümlü Moleküller

Kimyagerler, kükürdün kauçuğu neden sabitlediğini ve hatta kauçuğun neden sıçrayıp esnediğini dahi yirminci

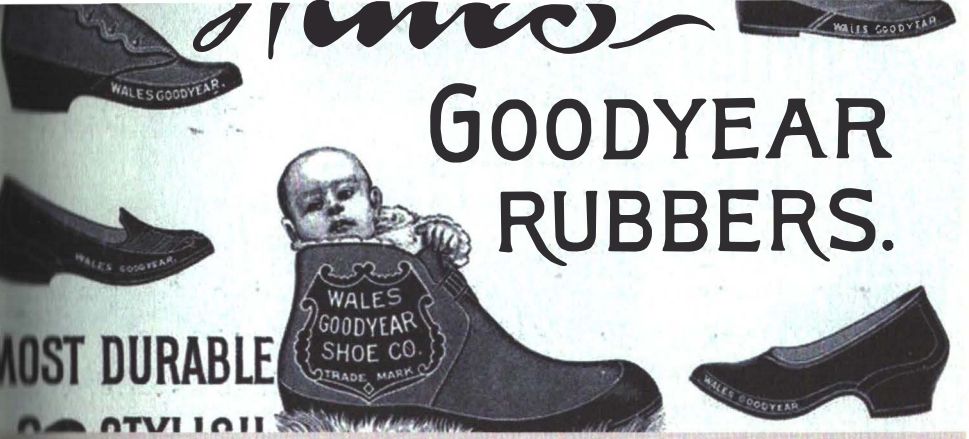
yüzyıla kadar anlamış değillerdi. Kauçuk ve diğer esnek maddeler, uzun zincirler gibi şekillenmiş moleküllere sahiptir. (Eğer bir kauçuk molekülü kalem kadar kalın olsaydı, uzunluğu bir futbol sahası kadar olurdu.) Bu zincirler, bir tabak spagettinin taneleri gibi, belirli bir şekli olmaksızın birbirlerinin etrafına dolanmıştır. Kauçuk bir bandın gerilmesi; karmaşık molekülleri bir kutudaki pişmemiş spaghetti çubukları gibi sıraya dizer. Kauçuk gerildiğinde karışık düğümleri çözölen moleküller, en büyük uzunluklarına erişir. Basınç azaltıldığında moleküller tekrar rasgele hareket etmeye başlar ve kauçuk ilk boyutuna geri döner.

Saf bir kauçuk yığını ısıtılırsa moleküller etrafta dengesiz biçimde dolaşıp daha da düzensizleşir ve kauçuk çamurumsu bir birikintiye dönüşür. Kükürtlü vulkanizasyon, kauçuk moleküllerini birbirine köprü gibi bağlayan kimyasal bağlar oluşturur. Moleküller bir kez bağlandı mı, ısıtılsalar bile hemen düğüm halini almazlar. Kauçuk artık dengeli bir madde haline gelmiştir.

Vulkanizasyonun endüstriyel gelişim üzerinde derin bir etkisi oldu. Bisikletlerin ve otomobillerin geniş kapsamlı kullanımı için anahtar niteliğindeki şişirilmiş kauçuk lastiği mümkün kıldı. Kauçuk aynı zamanda elektrik kablolarını izole ederek elektriği iletme imkânı da yarattı. Hem yıkayıcı ve kurutucu gibi aletlerde hem de saymakla bitmez diğer pek çok makinede kauçuk kayışlar motor enerjisini hareketli parçalara aktarır. Fırınlara ve otomobillerin içten yanmalı motorları güvenli ve sorunsuz çalışır, çünkü esnek kauçuk contalar, şeritler ve halkalar, sıvıları ve gazları sızdırmazlar.

Sanayi Devrimi'nin üç temel maddeye ihtiyacı vardı: çelik; kömür veya yağ gibi fosil yakıtlar; kauçuk. Avrupa ve

Kuzey Amerika'nın hızla sanayileşmekte olan uluslarında çelik ve fosil yakıtlar bol miktarda vardı. Kauçuk içinse bir kaynak edinmeleri gerekiyordu.

KAUÇUK ODALAR

KAUÇUĞU SAĞLAM VE KULLANILABİLİR HALE GETİRMEK için gereken vulkanizasyon işleminin mucitlerinden biri olan Charles Goodyear, ömrünün sonuna kadar borçla mücadele etti. Yine de tanıtım kampanyaları konusunda becerikli biriydi. Vulkanizasyon işlemi için patent aldıktan sonra işi tanıtmak istedi. 1851’de, ilk dünya fuarı olan Londra’daki Büyük Sergi için tamamen kauçuktan yapılmış bir oda yaratmak üzere olmayan otuz bin dolarını harcadı. Dört yıl sonra, Paris’teki ikinci dünya fuarında, daha da lüks bir kauçuk oda oluşturmak için bir elli bin dolar daha borçlandı.

Parisliler şehirli havalarını kaybedip, Goodyear’ın kauçuk çerçeveli ayna ve bir yığın kauçuk tarak taşıyan kauçuk makyaj masasına bakakaldılar. Kauçuk zeminin ortasında, üzerinde kauçuk bir hokka ve kauçuk kalemler

19. yüzyılın sonlarına ait bu posterde gösterildiği üzere, Goodyear kauçucu kükürt ile karıştırarak her türlü hava koşulu ve mevsime ve de her tarza uygun hale getirmeyi öğrendi.

If you would like a pair of our miniature Rubber Boots, send 15 cents in postage stamps to

olan, sert kauçuktan bir masa vardı. Kauçuk şemsiyeler, iki kauçuk duvarın birleştiği köşedeki kauçuk şemsiyelikte esas duruşta bekliyordu; her iki duvarda da kauçuk tuval üzerine resimler asılıydı. Silah tutkunları için kauçuk kılıflarda bıçaklar, kauçuk kınılarda kılıçlar ve kauçuk kundaklı tüfeklerden oluşan bir tezgâh vardı.

Hoş olmayan kauçuk kokusu dışında, Goodyear'ın Paris sergisi bir zaferdi. Fransız imparatoru III. Napolyon, Goodyear'ı Şeref Nişanı ile ödüllendirdi. Yine de parasal sıkıntılar çok geçmeden Goodyear'ın yakasına yapıştı. Bir Paris mahkemesi borcu nedeniyle onu hapse gönderdi ve Goodyear, Şeref Nişanı madalyasını hapisane hücresinde otururken aldı. Goodyear, Birleşik Devletler'deki evlerine dönüş seyahatinin ücreti için eşinin mal varlığının bir kısmını satmak zorunda kaldı.

Amazon'daki Dedem

Oturma odamda büyükannemin amcasına ya da büyük büyük amcasına ait bir portre var. Her iki adamın adı da Neville Burgoyne Craig'di. Çizim on dokuzuncu yüzyıl tarzında olduğu için, 1847'den 1926'ya kadar yaşayan amcasının portresi olduğunu düşündüm. Kendisi kauçuk sayesinde bir servet kazanmayı planlayarak, otuz birinci doğum gününden bir hafta sonra Amazon'a yelken açmış bir mühendisti.

Craig doğrudan kauçukla uğraşmayacaktı. Bunun yerine, kauçuğu taşımak için bir demiryolu inşa edilmesine yardım etmeyi amaçladı. Onun zamanında doğal kauçuğun birincil kaynağı, tıpkı bugün de olduğu gibi, Pará kauçuk ağacıydı. Amazon havzasına özgü bu ağaç, en çok Brezilya ile Bolivya arasındaki sınır bölgelerinde bulunur. Bu bölgeye en yakın limanlar, tehditkâr And Dağları'ndan batıda, Pasifik kıyılarındadır. Kauçuğun pazara girmesi için daha uzun ama daha az meşakkatli, daha düşük maliyetli bir yöntem ise, malı Amazon Nehri ile birleşen Madeira Nehri'nde götürüp ardından da Amazon'dan Atlantik'e ulaştırmaktı. Tek bir sorun vardı. Şelaleler ve şiddetli akıntılar, Madeira'nın 369 km uzunluğunda bir kısmını engelliyordu. Aile büyüğüm, akıntıların etrafındaki yağmur ormanlarından geçen bir demiryolu inşa etmek için Brezilya'ya gitti.

Craig, daha sonra bir anı yazısında belirttiği üzere, daha en başta belaya çattı. Philadelphia'dan Brezilya'ya mühendis ve işçi taşıyan iki gemiden biri fırtınalarla enkaza dönmüştü. Craig kurtulan gemideydi. Amazon'da planlanan demiryolunun sona ereceği yere kadar ilerlediğinde eline geçen tek şey, ücretlerinin diğer işçilerden daha düşük

olduğunu fark edip greve giden İtalyan işçilerle yaşanan sorun oldu. Craig ve diğer mühendisler demiryolu için kullanılacak çelik raylardan bir kafes yaptılar ve grevdeki işçileri silah zoruyla bunun içine soktular. (Craig, işgücünü hapsedmenin inşaat programını yavaşlatabileceğinden endişe duymuyor gibi görünüyordu.)

Sonunda grevciler işe döndüler, mutsuz yüzlerle ağaçlara çentik attılar. Birkaç hafta sonra aralarından yaklaşık yetmiş beş kişi ormana kaçtı. Bir daha hiç görülmediler. Bu arada keşif ekibinin de yiyeceği tükenmek üzereydi. “Üçüncü Bölüm”de ele aldığımız Jamestown kolonicileri gibi, demiryolu ustaları da bolluk ortasında açlık çekiyorlardı, çünkü nerede balık tutulacağını ya da palmiye meyveleri gibi gıda kaynaklarının nasıl kullanılacağını bilmiyorlardı.

En sonunda bu girişimi alabora eden şey sıtma oldu. Birkaç ay içinde, mürettebatın dörtte üçü çalışamayacak kadar hasta olmuştu. Birçoğu öldü. Aile büyüğüm yaklaşık bir yıl boyunca Amazon’da kaldıktan sonra, bu girişim onun tabiriyle “komple çöküş” aşamasına geldi. Hasta, beş parasız, ayakkabısız, perişan haldeki Craig ve hayatta kalan diğer yüzlercesi Amazon Nehri’nden ayrıldılar, eve dönüş için denizcilere yalvarabilecekleri bir limana doğru yola koyuldular. Ne var ki onlar rıhtımları aşındırdıkları esnada Avrupa ve Amerika’daki finans ustaları demiryolunu inşa etmek için başka bir girişim planlıyorlardı bile. Kauçuk işinde, vazgeçilemeyecek kadar çok para vardı.

Büyük Bir Yükseliş

Çılınca ekonomik yükseliş ve düşüşlerin yaşandığı bu dönemde bile kauçunun yükselişi öne çıkıyordu. Brezilya’nın

(solda)
Neville B. Craig

kauçuk ihracatı, 1856-1896 yıllarında on katından fazla büyüdü, 1912 yılına kadar da dört kat daha arttı. Normalde üretimde bu kadar büyük bir artış fiyatların düşmesine neden olurdu, ama kauçuk fiyatı tırmanmaya devam etti. 1910'da *New York Times*, "Yıkanmış ve işlenmeye hazır haldeki bir ons kauçuk, neredeyse ağırlığınca saf gümüş kadar kıymetli," diye yazdı.

Kauçuk ticaretin finans merkezi, Amazon Nehri girişindeki Brezilya şehri Belém'di. Şehrin sonradan görme kauçuk zenginleri, arnavutkaldırımı sokakları sıra sıra Avrupa tarzı kafe, park ve konaklarla kapladılar. 1911'de, "Kauçuk her yerdeydi," diye yazdı bir ziyaretçi, "kaldırımlar, sokaklar, kamyonlar, büyük depolar kauçuk doluydu, kokusu hepten havaya sinmişti."

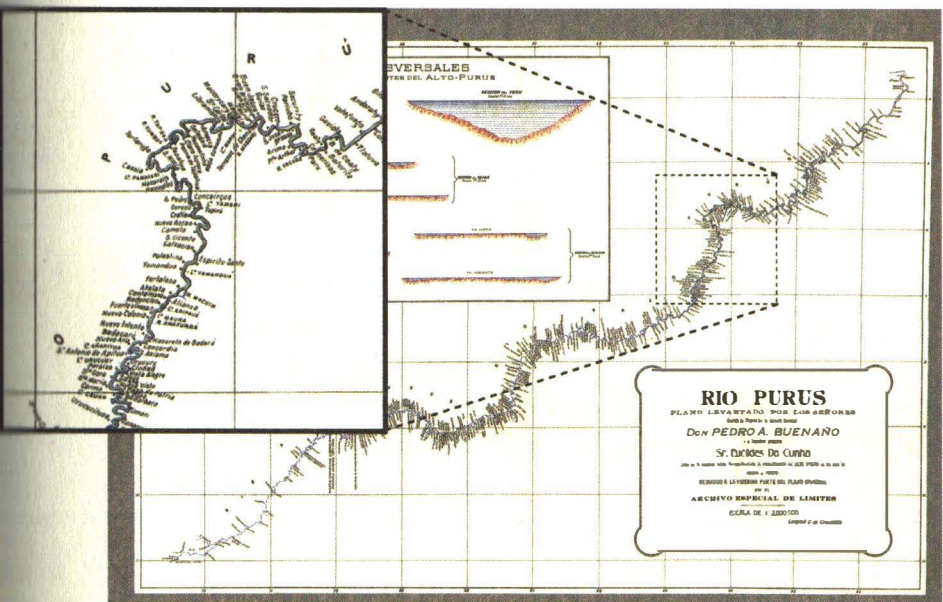
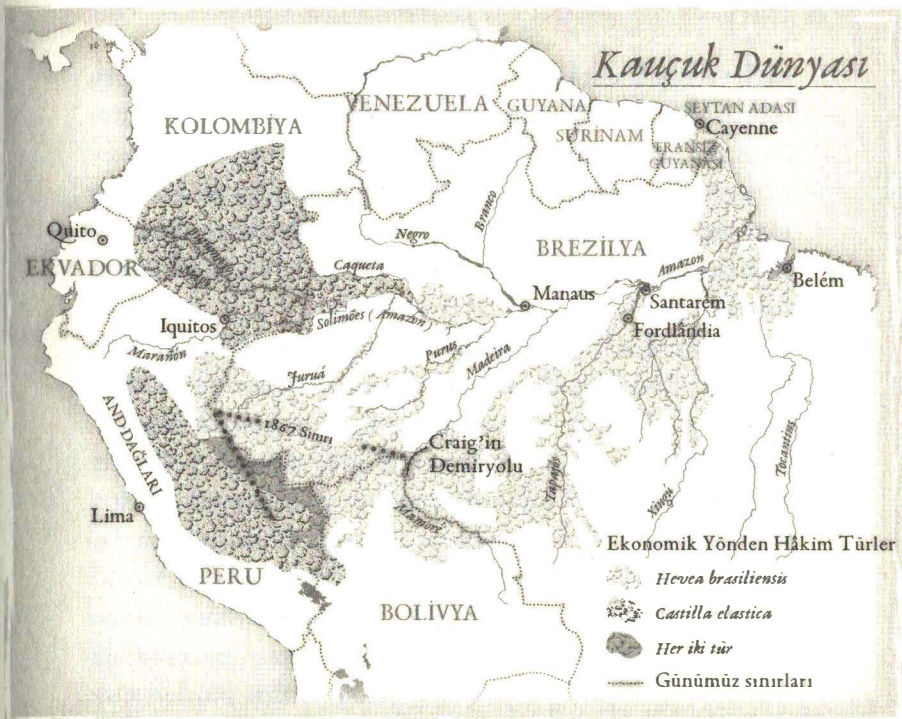
Bin beş yüz kilometre uzakta, büyük nehir üzerindeki bir diğer şehir ise kauçuk toplama merkeziydi. Manaus, dünyanın en ücra, aynı zamanda en zengin şehirlerinden biriydi. Dört tepe üzerine yayılmış bu şehirde taştan kaldırımlar, ithal mermerden yapılmış anlamsız derecede pahalı bir opera binası ve dünyanın en gelişmiş tramvay ağlarından biri vardı. Genelevleri ve meyhaneleriyle meşhur, kavga

gürültüsü eksik olmayan Manaus, yeni yüzyılın başında yaşanan şehirleşme patlamasının tam bir örneği idi.

Tüm bu zenginlik -kelimenin tam anlamıyla ağaçlarda yetişen servet-dikkatleri çekti. Ticari girişimciler, kauçuk üretim ve pazarlamasının çeşitli aşamalarını ele geçirme amacıyla bölgeye geldiler. Manaus'daki ihracat firmaları genelde Avrupalılar tarafından yönetiliyordu. Bu araçlar iç ke-

(sağ üstte)
Kauçuk Dünyası,
1890 civarı.

(sağ altta)
Kauçuğun zirve
yaptığı dönemde
Brezilya'da yapılan
bir araştırmayla
Amazon'un bir kolu
olan Purus Nehri
kıyılarında yüzlerce
kauçuk işleme tesisi
bulundu.

simlerden gelen kauçuk yüklerini önce boşaltıp depoluyor, sonra Amazon Nehri'nin ağzına gönderiyorlardı. Burada-ki diğer Avrupalı tüccarlar da kauçuğu Avrupa ve Kuzey Amerika'ya gönderiyorlardı. Kauçuğun kendisi ise Amazon Havzası'nın iç kesimlerindeki en hayati kaynağı kontrol eden başka bir işletmecî grubu tarafından ele geçirilmişti: İnsanlar.

Ağaçlardan kauçuk çıkarmak çok zahmetli bir işti. Toplayıcılar, yani ağaçlardan lateks çıkaran işçiler dört ila beş aylık toplama sezonu boyunca her ağaca günlük taze kesim yapmak zorundaydılar. Sonrasında lateks kuruyup da işlenmesi zorlaşmadan onu ham kauçuk haline getirmeleri gerekiyordu. Tüm bunlar, ücra ve sıtmalı orman kamplarında gerçekleşti. Kölecilik saldırıları da hastalıkla birlikte Yerli nüfusunu acımasızca kırdı; böylece, kauçuk için her geçen gün artan açlık, giderek büyüyen işçi eksikliği sorununu getirdi. Ortaya çıkan çözümlerden bazıları çok çirkindi.

Başlarda kauçuğun ani yükselişi bölgenin daima fakir kalmış insanlarına Tanrı'nın bir lütfu gibi görünüyordu, ama işler kısa süre sonra ürkütücü bir hal aldı. Kauçuk tüccarları ücret karşılığı yöredeki Yerlileri işe aldılar, nehrin ilerisinden parasız çiftçiler getirdiler, Bolivya'dan işçi kaçırdılar. İşçiler, kaçmalarına engel olmak için önünde silahlı muhafızların devriye gezdiği bomboş koğuşlara yerleştirildiler. Daha iç kısımdaysa kauçuk farklı bir tür ağacın kesilip suyunun akıtılmasıyla elde ediliyordu. Orada, Peru ve Brezilya'dan gelen acımasız kodamanlar, binlerce Yerli köle vasıtasıyla işleyen ve büyüyen özel kauçuk imparatorluklarını kontrol etmek için şiddet kullanıyor, gerek duyduklarında eşkıyalarını insanların üzerine salıyorlardı. Bu durumu en çok suistimal edenlerden biri, Perulu bir

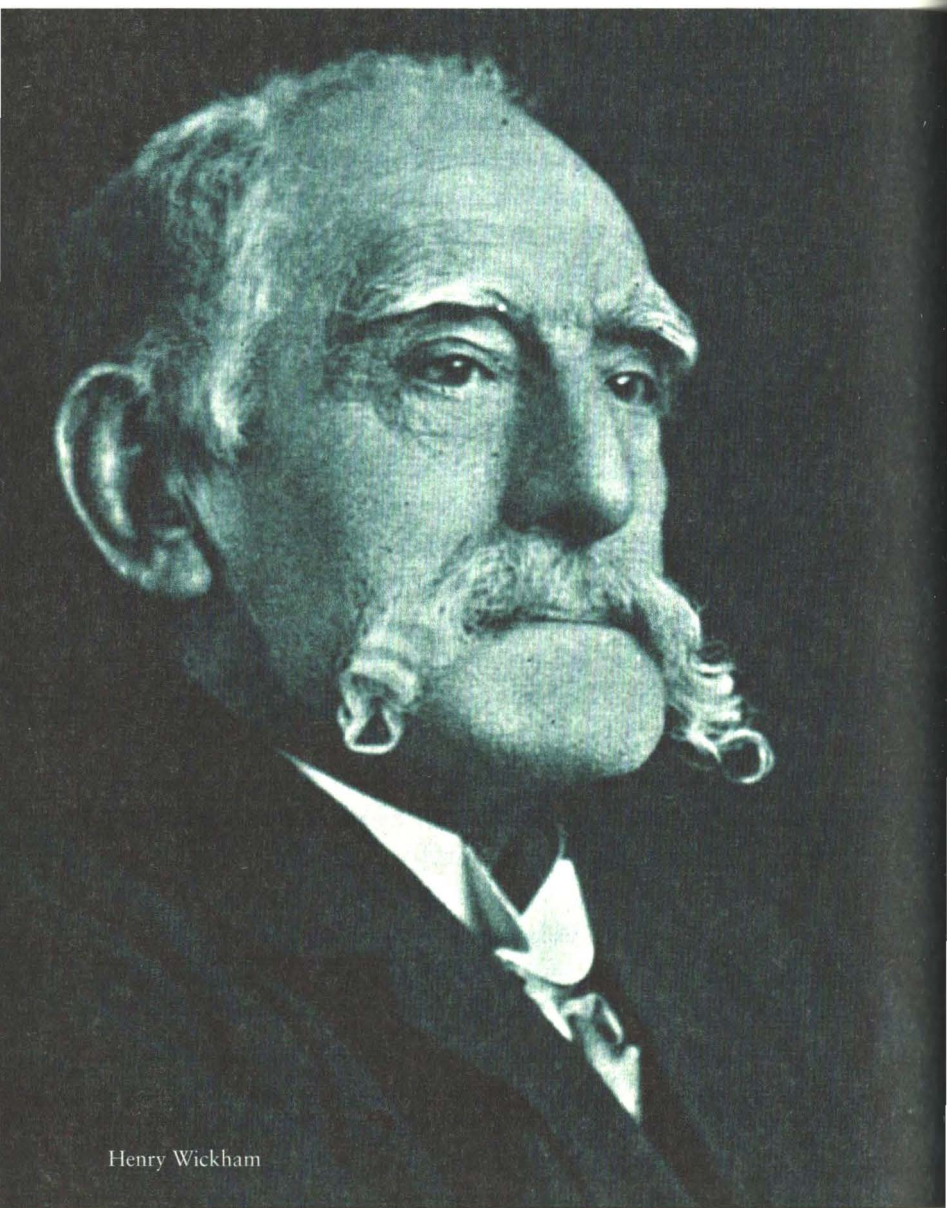
şapkacının oğlu olan Julio César Arana'ydı. Amazon'daki imparatorluğu için Londra'da bir paravan şirket kurmuştu. Gazetecilerin ve İngiliz hükümetinin soruşturmaları, en sonunda bu gaddarca girişimlere son verdi.

Diğer kuvvetler, kendi kauçuk imparatorluklarını inşa etmek için farklı yaklaşımlar benimsediler. Avrupa ve ABD'deki siyasi ve ticari liderler, ekonomileri için hayati önem arz eden kauçuğun tamamen Güney Amerika tarafından kontrol edilmesine öfke duydular. Brezilya'nın bakış açısına göre en büyük tehlike, Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Daha 1850'lerin başında bazı Amerikalılar Amazon Havzası'nın kontrolünün Birleşik Devletler'e geçmesi gerektiğini iddia ettiler. Bu plandan hiçbir sonuç çıkmadı ve Brezilya kauçuğun kontrolünü sıkılaştırdı. Brezilya, kauçuk üzerindeki tekeli korumak ya da başka bir deyişle, önemi giderek artan bu kaynağın tek tedarikçisi olarak kalmak istiyordu. Ama Kolomb Takası'nın temsilcisi haline gelen bir adam yüzünden işler öyle gitmedi.

Ağaç Hırsızı

Henry Alexander Wickham, kendisine "hırsız", "vatan-sever", "sanayi tarihinin önemli figürü" ve "üç kıtadaki farklı işletmelerde başarısız olan talihsiz bir ahmak" gibi sıfatlar yakıştırılmış biridir. 1846'da İngiltere'de doğan Wickham, hayatını Orta Amerika'dan Avustralya'ya kadar uzanan birçok ülkedeki plantasyonlarda tropikal bitkiler yetiştirerek sosyal ve maddi durumunu geliştirmeye çalışmakla geçirdi. Riskli girişimleri evliliğini yıkıp ailesini elinden aldıysa da Wickham son demlerinde saygı kazandı ve 1876 yılındaki bir başarısıyla şövalyelik unvanı elde etti.

1870'lerin başında Britanya hükümetinden bir yetkili, Britanya'nın kauçuk tohumları için para ödeyeceğini du-

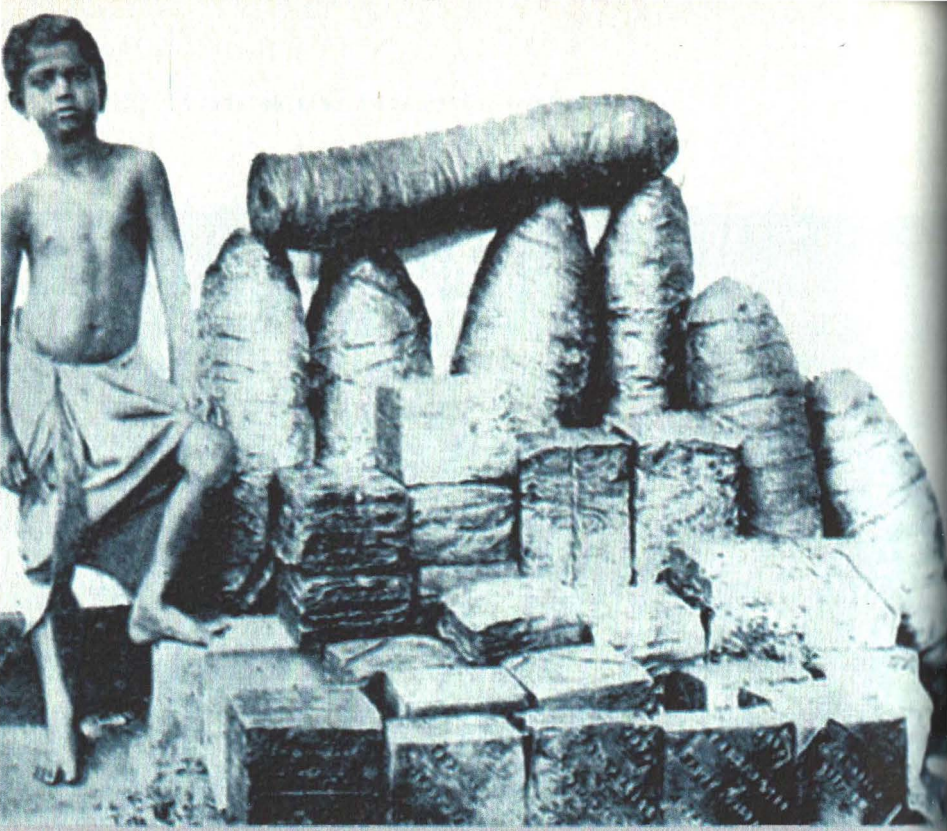
Henry Wickham

yurdu. “Yasak” ağaçlar için çıkılan ilk macera bu değildi. Yıllar önce aynı yetkili, hükümetlerin yakından koruduğu kınakına ağacının fidanlarını Güney Amerika’dan kaçırmak için bir plan yapmış ve başarılı olmuştu. Kınakına kabuğu, sıtmanın tedavisinde tek etkin ilaç olan kinin maddesinin kaynağıydı. Peru, Ekvator ve Bolivya ülkeleri kınakına üzerindeki tekellerini korumak istediler, ancak kabuklarını soyarak ağaçları öldürdüler. Hindistan’a nakledilen kaçak fideler binlerce hayat kurtaran kınakına plantasyonlarına dönüştü.

Kauçuk tohumları için yapılan çağrıya cevaben iki hevesli maceraperest Londra’ya birer parti tohum gönderdi. Partilerin ikisi de filizlenmedi. Deneme yapan üçüncü kişi Wickham oldu. Operasyon üssü, Brezilya’nın Santarém şehrindeki başarısız tapyoka plantasyonuydu. ABD İç Savaşı ardından Güney Amerika’ya kaçan bazı Konfedere² yanlısı aileler bu bölgeye yerleşmişti. Bu ailelerin bir kısmının yardımıyla, Wickham yetmiş bin kauçuk tohumu topladı ve onları Londra’ya götürdü. Londra’da filizlenenleri sayısı üç bini bulmadı, ama bu da yeterdi. Wickham’ın tohumlarından filizlenen ve Asya’ya gönderilen fideler Sri Lanka, Malezya ve Endonezya’daki kauçuk plantasyonlarının temelini attı.

1897’de Sri Lanka ve Malezya’da binlerce dönüm kauçuk plantasyonu vardı. On beş yıl sonra, kauçuk altı yüz elli bin dönümlük alanı kapladı. Asya’dan gelen kauçuk sayısı ilk defa Güney Amerika’yı geçti. Fiyatlar düştü ve Brezilya kauçuk endüstrisi mazi oldu. Manaus’taki opera binası kepenk indirdi ve şehrin konakları terk edildi.

2 Amerika Konfedere Devletleri: 1861’de ABD’nin ayrılıkçı güney eyaletleri-kurdukları, iç savaşa yol açan tanınmamış devlet. (ed. n.)

"BİYO-KORSANLIK" MI, YOKSA İYİLİK Mİ?

HENRY WICKHAM'IN GÜNEY AMERİKA'DAN GİZLİCE getirdiği kauçuk tohumları, Asya'nın dev kauçuk plantasyonlarını doğurdu. Wickham başarısıyla İngiliz şövalyeliği kazanmış olsa da Brezilya'da ona iyi gözle bakılmaz. Turist rehberleri onun için "hırsızlar prensi" ve "biyo-korsanlık" alanında, yani biyolojik kaynakları çalmada bir öncü derler.

On dokuzuncu yüzyılda Brezilya'nın biyo-korsanlık yasası yoktu. Buna ek olarak, kimsenin Wickham'ı durdurmaya çalıştığına dair bir kanıt da yok. Britanya hükümetinin kauçuk tohumları için yaptığı çağrı pek de sır sayılmazdı. Londra gazetelerinde ilan edilmişti.

Ayrıca, Brezilyalılar da yabancı bitki ve hayvan türlerini benimsemek konusunda tereddüt göstermemişlerdi. Brezilya'nın bugün başlıca tarım ihracatı soya fasulyesi, sığır eti, şeker ve kahve üzerinedir. Bunlardan bir tanesi bile Amerika kıtasına özgü değil. Brezilya'nın ilk kahve çekirdeği ülkeye aslında bir diplomat tarafından kaçak olarak getirilmişti.

Yararlı türleri doğal ortamlarından çok daha ötelere götürmek, her şeyi hesaba katacak olursak, insanlık için iyi bir şey olmuştur. And bölgesindeki kinin maddesi, dünyadaki sıtma hastalarını tedavi etmeye yetmeyecek kadar azdı. Asya ve Afrika'ya götürüldüğünde birçok erken ölümü önledi. Patatesi Avrupa'ya ve tatlı patatesi de Çin'e nakletmek, "Altıncı Bölüm" ve "Yedinci Bölüm"de gösterildiği üzere, felaket boyutunda sosyal ve çevresel problemler yarattı, fakat yumrular da milyonlarca Avrupalı ve Çinli'yi yetersiz beslenmeden, açlıktan kurtardı. Taşınan türlerin büyük faydaları bugün hâlâ büyük zararlarından daha ağır basmaktadır, hikâye henüz bitmemiş olsa da.

(solda)

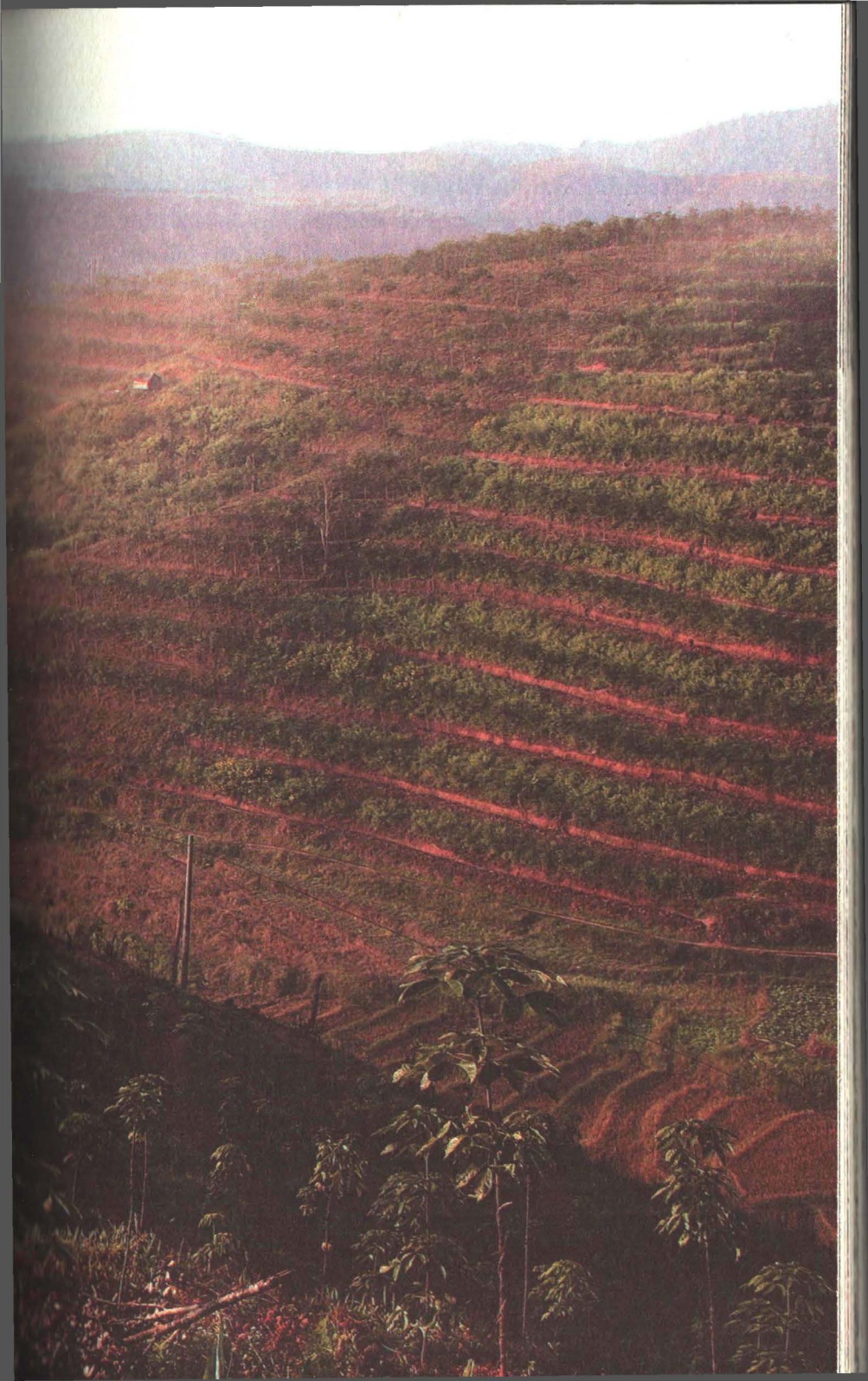
On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Hindistan'da genç bir çocuk ve yanında yüklenmeye hazır duran kauçuklar.

Güney Çin'deki bu bölgenin kauçuk ağaçlarına elverişli hemen her parçası temizlenip ekilerek arazinin suyunu soğurmuştur. Çin'deki uygun toprakları tüketen Çinli kauçuk şirketleri kuzey Laos'a taşınmışlardır.

“Hastalıklar Daima Yayılır”

1920'lerin sonunda, o zamanlar dünyanın en önemli otomobil üreticisi olan Amerikalı mucit ve iş adamı Henry Ford, Brezilya'da satın aldığı arazide kendi kauçuk plantasyonunu kurma girişiminde bulundu. İşçilerini barındırmak için inşa ettiği yerleşke, ağaçlarla kaplı sokaklarda sinema salonları ve bungalovların olduğu orta sınıf bir Michigan kasabasını andırıyordu. Yakınlardaki bir tepenin üzerinde Amazon'un tek golf sahası vardı. İnsanların kısa sürede Fordlândia diye adlandırdıkları yer, hızla yükselen Manaus'un tam tersine, düzenli ve kuralcıydı.

Ford'un küçük girişimi birkaç yıl içinde sorunlarla karşılaştı. Bunlardan biri, kasabayı tepelere inşa etmek için ormanın kesilmesinden kaynaklanan erozyondur. Bir diğeri ise ağaçların yılın belli zamanlarında dikilmesi gerektiğini şirketin anlamamasıydı, ta ki ilk mevsimin kauçuk ağaçları ölene kadar. Fakat en büyük sorun, kauçuk ağaçlarına düşkün olan *Microcyclus ulei* adlı mantardı.

M. ulei, Güney Amerika yaprak küfü adlı hastalığa neden olur. Mantarın bir sporu bir kauçuk ağacının yaprağına yerleştiğinde orada büyür, yayılır ve sonra delikler açar. Mantarların yaprağın alt kısmında oluşturdıkları tüplerden çıkacak bir sürü spor üretir. Bu yeni sporlar yağmur damlaları sayesinde serbest kalır veya yapraklar birbirlerine değdiğinde uçuşur. Geride bıraktıkları kararmış, mahvolmuş yapraklar ise ağaçtan düşer. Birçok kauçuk ağacı, *M. ulei* ile yaşadığı ilk mücadeleyi kazanır fakat bodur kalır. Mantarın ikinci veya üçüncü saldırısıysa onları öldürecektir.

Vahşi doğadaki kauçuk ağaçları genelde birbirinden uzakta bulunur; yabancı lateksi hasat etmenin bu kadar zor olmasının bir sebebi de budur. Ağaçlar arasındaki

uzun mesafenin anlamı şudur; bir ağacın yaprak küfüne yakalanması durumunda diğer ağaçlar hasta yapraktan ayrıldıktan kısa süre sonra ölen sporlardan etkilenmeyecek kadar uzakta olur. Oysa plantasyonlarda ağaçlar o kadar yakın dikilir ki üst dalları birbirine dolanır. Hastalığın sporları ağaçtan ağaca sincaplar gibi atlar ya da plantasyon işçilerinin elbiselerinde ve tırnaklarının altında taşınır. Fordlândia'da olan da işte buydu.

Ford'un bitkibilimcisi, ziraatçilerin normalden daha yüksek miktarda lateks üreten bir cins geliştirdikleri Endonezya'dan kauçuk ağacı tomurcuğu ithal etmişti. Ne yazık ki bu cinsin *M. ulei*'ye karşı direnci de normalden daha düşüktü. Kısa süre sonra, Fordlândia plantasyonları yaprak küfüne yakalandı ve girişim 1945'te sonlandırıldı.

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) sırasında, endüstriyel kimyacılar sentetik ya da yapay kauçuğun seri üretiminin nasıl yapılacağını öğrendi. Ama bugün bile sentetik kauçuk doğal kauçuğun dayanıklılığına, sağlamlığına veya esnekliğine denk değildir. Doğal kauçuk hâlâ pazarın yüzde 40'tan fazlasına hâkimdir. Ordu, savaş koşullarına dayanabilecek malzeme ihtiyacı nedeniyle önemli bir kauçuk tüketicisidir; hatta bu nedenle, 1950'lerdeki Kore Savaşı'nda anlaşmazlığa düştüklerinde, Amerika Birleşik Devletleri doğal kauçuğun Çin'e satılmasını yasaklamıştı. Kauçuk ağaçları için ülkenin sadece en güney ucu yeterli sıcaklıkta olsa da Çin, kendi kauçuğunu yetiştirmeye karar verdi ve 1990'lı yıllardan beri komşu Güneydoğu Asya ülkeleri Laos ve Myanmar'a (Burma) kauçuk plantasyonları için yatırım yapıyor.

Kauçuk ağaçları topraktan büyük miktarda su emer. Ekolojistler, Çin'in güney ucundaki ve Altın Üçgen (Laos, Myanmar ve Tayland'ın kesişimi) olarak bilinen alandaki

kauçuk plantasyonlarının yükselişi ile akarsuların kuruması ve toprak erozyonunun örtüştüğünü belirtti. Çiftçiler kauçuk ağacı ekmeyi bıraksa bile ağaçlar çevrelerindeki ormanı kendi başlarına istila etmeye devam ederdi.

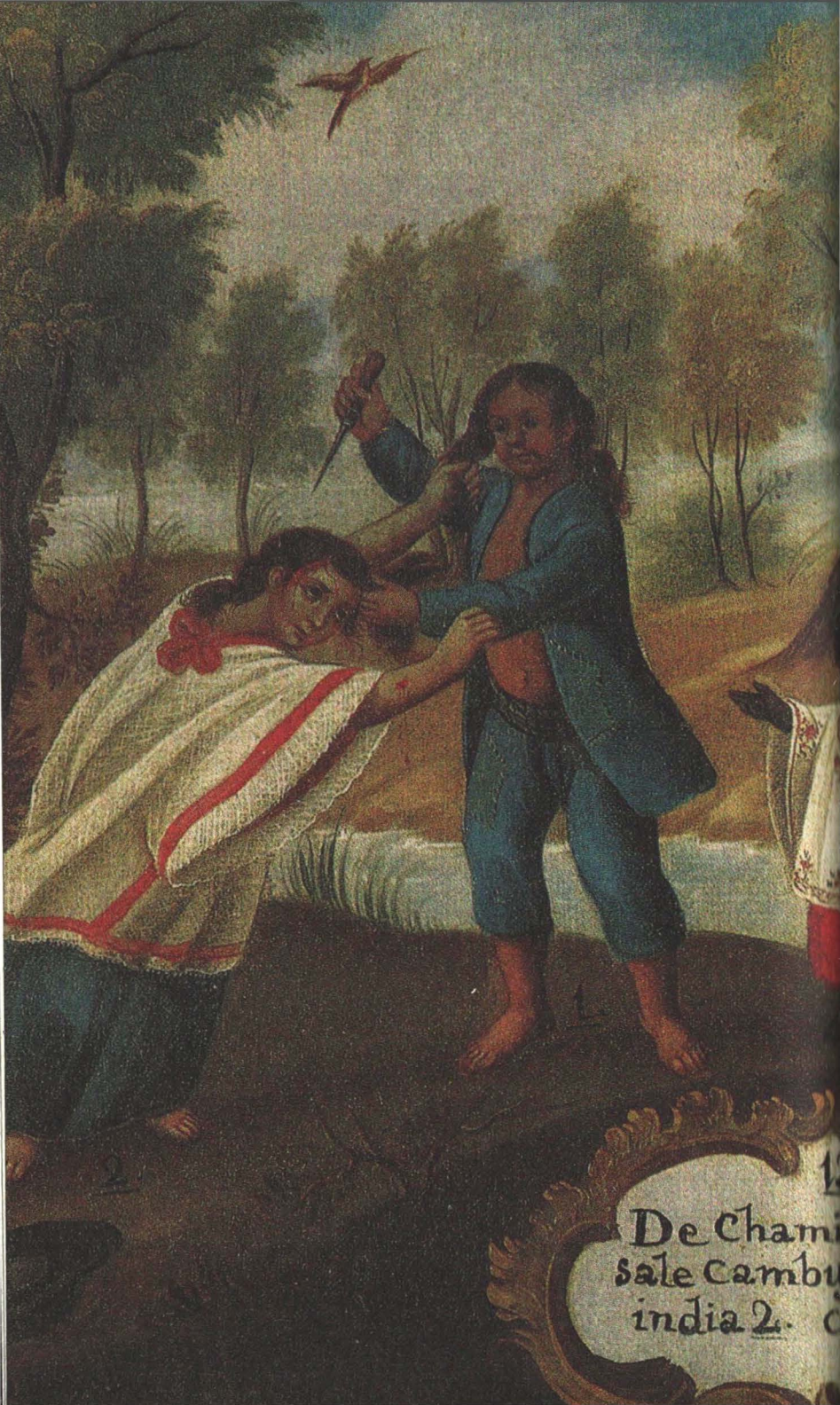
Tıpkı Colorado patates böceği geldiği sırada Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan patatesler gibi, Güneydoğu Asya'daki kauçuk ağaçlarının büyük bir çoğunluğu da birbirlerinin kopyasıdır. Kauçuk ağaçları çok fazla lateks üreten numunelerden aşılandı. Aşılanmış ağaçlar, genetik açıdan kaynakları ile özdeştir. Bu kaynaklardan çoğu, Henry Wickham'ın keşfinden hayatta kalanların soyundandır. Yabani kauçuk ağacının genetik çeşitliliğinin minik bir parçasını temsil ederler.

Mono-kültür kauçuk plantasyonlarının hastalıklara karşı direnci, genetik açıdan daha çeşitli olan ağaç popülasyonlarına göre daha düşüktür. Kauçuk yetiştirme alanı genişledikçe, zararlılar için giderek daha cazip hale gelir. Çinli ekolojist Tang Jianwei, "Biyolojinin öğretisi budur," diyor. "Hastalıklar daima yayılır. Er ya da geç, bir yol bulur."

Bir asır boyunca kauçuk plantasyonları birbirlerinden uzak olmaları sayesinde kurtuldu. Güneydoğu Asya, Brezilya'dan uzaktı ve Güneydoğu Asya ülkeleri de birbirlerinden uzaktı. Fakat bugün, dünya kendisini hiç olmadığı kadar çok bütünleştiriyor. Eğer *M. ulei* Brezilya'dan Asya'ya ulaşırsa, yeni bir karayolu onu hızla Kamboçya, Laos, Myanmar, Tayland ve Çin arasında taşıyabilir. Tang, bir Güney Amerika yaprak küfü salgını olursa Asya'nın kauçuk ağaçlarını on ila yirmi yıl içinde yok edebileceğini tahmin ediyor.

Yaşanacak felaketin onarımı uzun sürecektir. Doğal kauçuk, modern yaşam için pek çok açıdan hayati önem taşır. Lastiksiz uçaklar ve tırlar, steril kauçuk hortumları veya el-

divenleri olmayan hastaneler, contaları veya mühürleri olmayan elektrik santralleri düşünün. Ziraatçiler *M. uli*'ye direnecek yeni kauçuk ağacı çeşitleri üzerinde çalışıyor, fakat süreç yavaş ilerliyor. Bir sorun yaşanırsa Kolomb Takası'nın döngüsü tamamlanmış olacak: Brezilya'dan gelen bir mantar Asya'ya ulaşacak ve Brezilya kökenli Asya ağaçlarını yok edecek. Salgın, uzaydan görülebilecek kadar geniş bir alanı kapsayacak: Çin'in bir ucundan Endonezya'nın sonuna kadar kararmış lekeler şeklinde bir alan. Salgınla mücadele için ülkeler bir araya gelecek ve ziraatçiler, Asya ve Amerika'nın gittikçe birbirine benzediği bir dönemde yaşadıklarının aniden farkına varacaklar.

De Cham
sale Cambu
india 2. c

BEŞİNCİ KISIM

AFRİKA'NIN DÜNYADAKİ YERİ

İndia.
Chamizo 1.
mbuya 3.

1700'LÜ YILLARA KADAR, ATLANTİK OKYANUSU'NU geçen insanların yaklaşık yüzde 90'ı Afrikalı tutsaklardı. İnsan nüfusundaki bu büyük kayma nedeniyle üç yüzyıl boyunca Amerika'nın birçok bölgesinde en yoğun nüfusa sahip gruplar Afrikalılar, Amerika Yerlileri ve melez ırk Afro-Yerlilerdi. Uzun süre, Avrupalılardan gizli şekilde etkileşim içinde oldular. Kolomb Takası'nın getirdiği bu kişiler arası ilişkiler, tarihin önemli bir parçasıdır.

Afrikalılar ile Yerlilerin buluşması, diğer buluşmaların arka planında gerçekleşti. Kolomb'un seyahati, birçok farklı ırkın dahil olduğu bir göç dalgası başlattı. Dünyanın ilk çok dilli, çok uluslu anakenti Mexico City'de oluştu. Kültürel kargaşa, İspanyol fatihlerinin fethedilen Yerli kraliyet aileleri ile evlendiği en tepeden, İspanyol berberlerinin Çin'den gelen göçmen berberleri şikâyet ettiği en dibe kadar uzanır. Kolomb Takası'nı oluşturan Atlantik ve Pasifik seyahat ağlarını birleştiren Mexico City, gerçek bir dünya kavşağıydı. Bugün küreselleşen dünyamızda devam eden kültürel, ekonomik ve ırksal etkileşimlerin sahnesiydi.

9. BÖLÜM

ÇORBA GİBİ

BİNLERCE YIL AVRUPALILARIN NEREDEYSE TÜMÜ Avrupa'daydı. Afrika'nın dışında çok az Afrikalı vardı. Hemen hemen tüm Asyalılar Asya'da yaşıyordu. Kolomb'un seferleri, Kolomb Takası'nın beşeri yönü olan *Homo sapiens* dolaşımını başlattı. İnsanlar, oyun masasına atılmış zarlar gibi tüm dünyaya dağıldılar. Avrupalılar Arjantin ve Avustralya'da çoğunluk oldular. Güney Amerika'dan Seattle'a kadar birçok yerde Afrikalılara rastlandı. Çin mahalleleri dünyanın dört bir yanını sardı.

İnsan türünün dünya çapındaki bu dolaşımında başrol Afrikalı köle ticaretindeydi. Uzun zamandır Amerika'daki köleliğin boyutu tam olarak kavranamamıştı. 2009'da otuz beş binden fazla münferit köle seferine ilişkin uluslararası bir araştırmaya dayanarak yapılan tahmine göre; 1500-1840 yıllarında Amerika kıtası için Afrika'yı terk eden 11,7 milyon esir vardı. Aynı dönemde yaklaşık 3,4 milyon Avrupalı da Amerika'ya göç etti. Kabaca, Amerika'ya gelen her Avrupalı için üç Afrikalı yola çıktı.

Bu rakamlar, Amerikan Tarihi'nin alışlagelmiş resminin yanlış olduğunu gösterir.

Nesiller boyunca, ders kitapları Amerikan tarihini

2010 yılında,
Port-au-
Prince'deki bir
tarlada
şekerkamışı
taşıyan
Haitili çocuklar.

Avrupalıların çok az nüfuslu bir yarımküreye yerleşmesi olarak sundu. Aslında o yarımkürede on milyonlarca yerli halk bulunuyordu. Bu yarımküreye taşınanların çoğu, Yerlilerin kontrolünde olmayan hemen her yerde çoğunluk haline gelen Afrikalılardı. Bir köle ticareti araştırmacısının yazdığı gibi, “Amerika, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar Avrupa’dan ziyade Afrika’nın bir uzantısıydı.”

Kolomb’un seferlerinden sonraki üç yüzyılda Atlas Okyanusu’nun dört bir yanından göçmenler Amerika’ya geldi. İnşa ettikleri yeni şehirleri evler, kiliseler, tavernalar, ahırlar ve daha birçok çeşitli yapıyla doldurdular. Ormanları temizlediler, tarlalar ektiler, yollar döşediler ve daha önce Amerika’ya adım atmamış at, sığır ve koyun gibi hayvanlar yetiştirdiler. Amerikan topraklarını baştan şekillendirdiler, yeni dünyada ekolojik ve kültürel bir karışım yarattılar.

Bu büyük dönüşüm, türümüzün tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bu, büyük oranda Afrika eliyle yürütüldü. Yeni şehirlerde sokakları dolduran kalabalık ağırlıklı olarak Afrikalıydı. Yeni çiftliklerde buğday ve pirinç yetiştiren çiftçiler ağırlıklı olarak Afrikalıydı. Teknelerde, değirmenlerde, bahçelerde ve tarlalarda çalışan erkek ve kadınların çoğu Afrikalıydı.

On dokuzuncu yüzyılda daha büyük bir göç dalgası Avrupa’dan geldi ve Amerika’nın demografik dengesini bir kez daha değiştirdi. Yarımkürenin büyük bir kısmında Avrupalılar ve onların torunları çoğunluk oldu. Kendileri gibi insanlarla çevrili oldukları için, Afrikalıların üç yüzyılı aşkın süredir bıraktığı izleri takip ettiklerini pek de fark etmediler.

Kolomb Takası’nın beşeri yönü Avrupalıları, Afrikalıları, Asyalıları ve Amerikalıları onca zaman büyük ölçüde

ayrı tutan coğrafi engelleri kırdı. Atlantik köle ticareti, insan takasının ilk dalgasıydı ve onu iten güç, şekerdi.

Tatlıya Duyulan İlgi

Şekerkamışı ilk olarak yaklaşık on bin yıl önce Avustralya'nın kuzeyinde, Yeni Gine'de insanlar tarafından yetiştirilmeye başlandı. Bitki ağırlığının yaklaşık yarısı sakaroz adlı, sofraya şekeri veya kamış şekeri olarak bilinen tatlı ve iri taneli bir maddeden oluşur. Biliminsanları sakarozun gerçekten bağımlılık mı yaptığı, yoksa insanların sadece öyleymiş gibi mi davrandığı konusunda tartışıyor. Her iki durumda da şeker, insan ilişkilerinde inanılmaz güçlü bir etken oldu. Tuz veya baharat zevklerinden farklı olarak, tatlıya düşkünlük dünyanın her kültüründe ve her yerinde mevcut gibi görünüyor.

Şeker, Yeni Gine'deki yurdundan kuzey ve batıya doğru, Çin'e ve Hindistan'a yayıldı. MS 800 itibarıyla Ortadoğu'daki Müslümanlar, günümüzde Lübnan ve İsrail'in bulunduğu topraklarda şekerkamışı tarlalarını suluyordu. Avrupalılar ise şekerkamışıyla 1096'da, Birinci Haçlı Seferi sırasında bu bölgeyi fethedince tanıştı.

O dönemde şeker Avrupa'da oldukça nadirdi. Zencefil ve biber gibi Asya baharatlarına benzer şekilde, yalnızca birkaç prens ve soylunun mutfağında bulunurdu. Haçlılar, Avrupa'ya şeker ihraç ederek insanların tatlı ihtiyacını körikledi. Güney Avrupa'nın yeterince sıcak ve nemli olan sınırlı bölümlerine şekerkamışı tarlaları ekildi. Portekiz ve İspanya çok geçmeden Afrika kıyıları yakınlarında, Atlantik'teki tropik adalar olan Kanaryalar, Yeşil Burun Adaları ve Madeira'da şekerkamışı yetiştirmeye başlamıştı. (Portekiz kendi kıyıları yakınlarındaki Azor Adaları'na da biraz

Akdeniz'de Şeker

Azor Adaları
1469

900
1248
Sevilla

810
1072
Mayorka
810
1229

810
1072
Sicilya

900
1190
1171
Kıbrıs

1440
Madeira

Marakesh
870

Kanarya Adaları
1492

Atlantik
Okyanusu

Yeşil Burun Adaları
1480

ŞEKER ÜRETİMİ

- Büyük Üretim Bölgesi
- Küçük Üretim Bölgesi

ÖNEMLİ TARİHLER

- 1000 Müslüman toplumlarında ilk yetiştiricilik
- 1204 Hristiyanlar tarafından ele geçirilen veya ekilen plantasyonlar
- 1669 İslam toplumlarının üretim bölgelerini yeniden ele geçirmesi

NOTLAR: Astan yürekli Richard, Kıbrıs'ı Üçüncü Haçlı Seferi'nde Müslümanlardan değil Bizans kralı'ndan almıştır. Venedik, Girit'i Dördüncü Haçlı Seferi'nde Müslümanlardan değil Bizans İmparatorluğu'ndan almıştır. *o* ile hünen caribeler yaklaşık olarak verilmektedir.

şekerkamışı ekti, fakat iklim çok soğuk olduğu için verim yüksek olmadı.)

Şeker ticareti patlama yaptı, fakat ada kolonilerindeki plantasyon sahipleri şekerkamışını ezmek, özsuğunu kaynatıp şekere dönüştürmek ve son ürünü paketleyip yüklemek için işçiye ihtiyaç duydu. Bu yüzden de kölelere yö-neldiler.

Kölelik, Portekiz’de ve İspanya’da hiç olmasa eski Romalılardan beri vardı, fakat şekerkamışı plantasyonlarındaki köleliğin doğası farklıydı. İşgücü önceleri hükümlülerden, bölgenin yerli halkından ve savaş esirlerinden seçildi, ama şekerkamışı yetiştiricileri çok sayıda Afrikalı esir satın almaya başlayınca plantasyon köleliği doğdu.

1560’lı ve 1570’li yıllarda Amerika’daki büyük ve yeni plantasyonlardan gelen şeker akışı, Atlantik adalarındaki rakibini silip süpürdü. Meksika’yı fetheden İspanyol, Hernán Cortés, 1523’ün başında Mexico City’nin güneyindeki geniş arazisinde şekerkamışı yetiştirmeye başlamıştı. Amerika’daki plantasyon sahipleri de aynı işçi gereksinimini duydu. İspanya’nın Amerikan kolonilerinde işçi meselesi, Yerlilere nasıl davranılması gerektiğiyle bağlantılıydı.

Özgür Olmayan Yerliler, Köleleştirilen Afrikalılar

İspanyol Kraliyeti ve Roma Katolik Kilisesi’nin resmi tutumuna göre Amerika Yerlilerine hükmetmek, onları Hıristiyanlığa yöneltme amacıyla yapıldığı takdirde kabul edilebilirdi. Yine de Amerika kıtasındaki yeni kolonilere giden İspanyollar, Yerlilerin ruhlarının akıbetinden

(sol üstte)

Şekerin Akdeniz ve ötesine yayılması.

(sol altta)

1600’lü yıllardan bir Sicilya imalathanesine ait bu gravürde gösterildiği gibi; şeker fabrikaları pek çok işçiye ihtiyaç duyulan, duman ve buhar ile kaplı yerlerdi.

ziyade emeğine ilgi duyuyorlardı.

Kraliyet kendini bir ikilemin içinde buldu. Bir taraftan fethi haklı kılmak için Yerlilerin Hristiyan yapılması gerekliydi, ama çok sayıda Yerli esir alınmadığı sürece bu pek mümkün durmuyordu. Öte yandan, kolonilerin de İspanya'nın şanı ve servetine katkıda bulunması gerekiyordu ve bunun için bir işgücüne ihtiyaçları vardı. Çözüm, 1503 yılında tanıtılan ve daha sonra birkaç kez değiştirilen *encomienda* sistemi oldu. Bu sistem altında bireysel olarak İspanyol fatihleri Yerli grupların güvenliğini, özgürlüğünü ve dini eğitimlerini üstlenen koruyucular, emanetçiler oldu. Yerliler bu İspanyol "güvenlik" sisteminden aldıkları hizmeti emekleriyle ödedi.

Encomienda sistemi işgalcilerin Yerliler üzerindeki baskınlıklarını sözde sınırlandıracaktı, dolayısıyla Yerlilerin İspanyol yönetimine karşı ayaklanma olasılığı da böylece azalacaktı. Ama öyle olmadı. Sistemi Yerliler de işgalciler de beğenmedi. Yasa önünde Yerliler, kendi liderleri tarafından yönetilen kasaba ve köyleriyle hâlâ özgür insanlardı. Gerçekte ise liderlerin gücü azdı ve Yerliler sıklıkla köle muamelesi görüyordu. Resmen köleleştirilmemişlerdi, ama gerçek anlamda özgür de değillerdi.

Cortés dünyadaki herkesten fazla Yerli'ye sahip olmuş olabilir: Yirmi binin üzerinde. Birçoğu arazisindeki şeker kamışı tarlalarında çalıştırılmıştır. İspanyol Kraliyeti 1542'de Yerlilerin köleleştirilmesini resmen yasakladı ve bu temayül çok netti. İspanyol işgalciler ve koloniciler, yeni yasada boşluklar olmasına rağmen, Yerlileri artık kendileri için çalışmaya eskisi kadar kolayca zorlayamayacaktı. Cortés kölelik karşıtı yeni yasanın ilanından birkaç hafta sonra İtalyan bir tüccarla anlaştı ve yasal olarak sahip

olabileceği, çalışmaya zorlayabileceği beş yüz Afrikalı satın aldı. İki yıl sonra ilk yüz esir ona teslim edildiğinde Atlantik köle ticareti başlamış oldu.

Afrikalıların Amerika kıtasındaki geçmişleri neredeyse Avrupalılar kadar eskiye dayanıyordu. Kolomb'un La Isabela kolonisindeki mezarlık kalıntılarına göre, oradaki yerleşimcilerden bazıları Afrika kökenliydi. Afrikalılar şeker kamışı tarlalarında çalışmak için Hispanyola'ya getirilince, kaçan köleler İspanyol kolonisi için ciddi bir sorun haline geldi. Ormana gizlenen bu özgür Afrikalılar, kendilerini zincire vuran şeker endüstrisini enkaza çevirmeyi kendilerine görev edindi.

16. yüzyılın ikinci yarısında İspanyol şeker endüstrisinin merkezi anakaradaki Meksika'ya kaydı. Şeker üretimi iyice arttı. Afrikalılar artık Amerika'ya yığınla getirilmiyordu. Hem Meksika'da hem de Portekiz'in Brezilya kolonisinde plantasyon temelli tarımın yükselişi yeni bir zemin oluşturdu. 1550-1650 yıllarında köle gemileri yaklaşık altı yüz elli bin Afrikalıyı İspanya ve Portekiz'in Amerika kolonilerine taşıdı. Söz konusu yerlerde Afrikalı göçmenlerin sayısı Avrupalı göçmenlerin iki katını geçti ve bu durum Avrupalıların hiç beklemediği sonuçlar doğurdu.

Afrikalılar, İspanyol işgalcilere bazen asker bazen de hizmetkâr veya köle olarak eşlik etti. Binlercesi, İnka'nın fatihleri İspanyollarla birlikte Peru ve Ekvador'a akın etti. Bazı Afrikalılar, Yerli gruplarına katıldı ve hatta eski sahiplerine karşı düzenlenen saldırılara dahil oldu. Diğerleri, hatta köleleştirilmiş Afrikalılar bile savaş alanında başarılar kazanıp kendi mülklerini ve Yerli kölelerini elde ettiler.

On yedinci yüzyıla gelindiğinde Afrikalılar, İspanyol Amerika'sının her yerindeydiler. Kolomb Takası'nın beşe-

ri bir sonucu olarak, Batı Yarımküre'de şekillenen karma toplumun önemli bir parçası oldu. Bir sonraki bölümde göreceğiniz gibi, Afrikalılar müttefikler bulup Avrupalı sahipleri tarafından belirlenen sınırların dışında toplumlar kurdu.

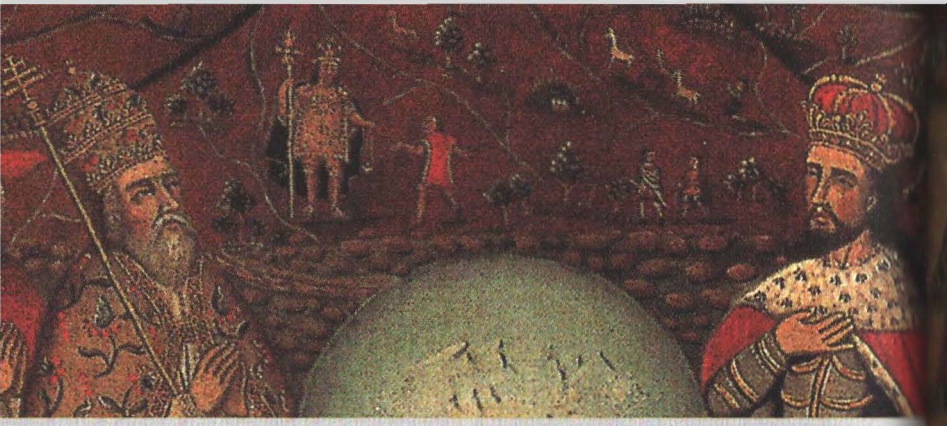

ESTEBAN'IN KADERİ

YAYGIN OLARAK ESTEBAN DİYE BİLİLEN BİR ADAMIN hikâyesi, Kolomb Takası'nın insanları ve kültürleri dünyanın dört bir yanına nasıl taşındığını gösteriyor. Fas'ta doğan Esteban'ın anadili Arapçaydı. Muhtemelen on altıncı yüzyılda, vatanlarındaki kuraklık ve iç savaştan kurtulma amacıyla İspanya'ya kaçan ve Hristiyanlığı kabul eden pek çok bölge insanından biriydi. İspanya'dayken, Pánfilo de Narváez adında hırslı bir dükün liderliğindeki Amerika keşif gezisine katılan bir İspanyol tarafından köle olarak satın alındı. Keşif ekibinde dört yüzü aşkın adam vardı. Bir kısmını, sayıları tam bilinmeyen Afrikalılar oluştuyordu. Bunlardan biri de Esteban'dı.

Keşif ekibi 1528'de Florida'ya yanaştı. Grup, altın bulmayı umdu ama bunun yerine bir dizi felaketle karşılaştı. Narváez denizde kayboldu. Hem Yerlilerin gazabı hem de hastalık, kaza ve açlık sebepleriyle sadece dört kişi hayatta kaldı. Bu dört kişiden ikisi, Esteban ve sahibiydi.

Küçük grup batıya, Meksika'ya doğru ilerledi; yaşamak için örümcek ve karınca yumurtası yediler, Yerliler tarafından ara ara köleleştirildiler, işkence gördüler, küçük

düşürüldüler. Bir Yerli bölgesinden diğerine geçerlerken, Yerliler bu göçebe yabancıların iyileştirici güçlere sahip olduklarına inanmaya başladılar. Esteban ile İspanyollar da bu inancı teşvik ettiler. Grup binlerce kilometre yürüyüp günümüzde ABD'nin güneybatısı olan yeri geçerek kuzey Meksika'ya girerken, her yeni kültürle iletişim kuran öncü Esteban oldu. Kendisi bazı açılardan grubun lideri olmuştu.

Narváez seferini sağ atlatan bu dört kişi İspanya'dan ayrılışlarından sekiz yıl sonra Mexico City'ye vardı. Üç İspanyol, kahramanlar gibi karşılandı. Esteban tekrar esir edildi ve yeni sahibine satıldı; o da kendisini yeni bir keşif seferine, bu sefer efsanevi altın şehirlerini aramak için kuzeye gönderdi.

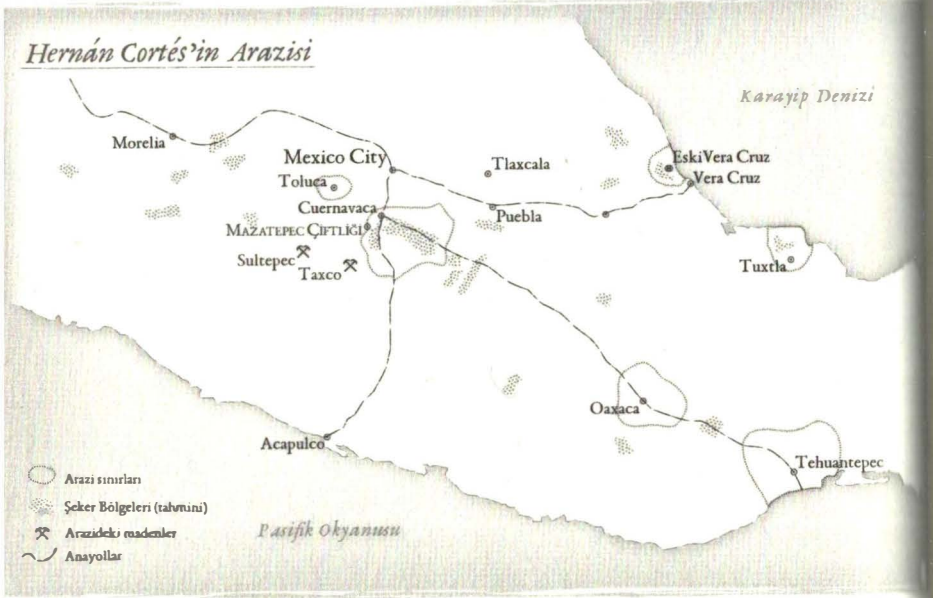
Esteban o yolculuktan dönemedi. İspanyolların rivayetine göre, Arizona-New Mexico sınırındaki dağlarda Yerliler tarafından yakalandı ve kaçırmaya çalışınca öldürüldü. Bölgedeki Zuni halkıysa farklı hikâyeler anlatıyor. Bana anlatılan bir tanesinde; Yerliler Esteban'ı içtenlikle karşılamışlar. Esteban gördükleri hiçbir erkek gibi değilmiş ve Yerliler onun ruhunda engin bilgiler taşıdığına inanmışlar.

Bu nedenle hiçbir yere gidemesin diye bacaklarının alt kısmını kesmişler ve yürüyemese de onu uzun yıllar yaşatıp onurlandırmışlar.

Esteban'ın gerçek kaderi asla kesin olarak bilinemeyebilir. Birçokları gibi o da Kolomb Takası'nın sert gelgitleri ve köleliğin acı gerçekleri yüzünden bir diyardan diğerine sürüklenmişti.

Hernán Cortés'in Arazisi

Melez Bir Toplum

Amerika'daki Avrupalılar ve Yerlilerin samimi ilişkileri, 1493'te Kolomb'un talihsiz La Isabela kolonisinde başladı. Seferdeki İspanyolların çoğu genç, bekâr erkeklerdi. 1514 yılında yapılan bir nüfus sayımına göre bu adamların yalnızca üçte biri evliydi. Çoğu, Taino halkının kadınlarıyla evlendi. Meksika fatihi Cortés de birkaç yıl sonra Yerli kadınlardan birkaç çocuk sahibi oldu. Bunlardan bir tanesi Motecuhzoma'nın kızlarından biriydi: Cortés tarafından esir tutulan ve 1520'de Mexico City'den İspanyolları atmak için düzenlenen savaş sırasında öldürülen ünlü "Montezuma".

Cortés yarı Yerli gayrimeşru çocuklarını saklamadı. Hatta kızlarından birinin düğününü kendi düzenledi; yarı Yerli oğlunu İspanyol topluluğunun tam bir üyesi olarak kabul ettirdi ve hatta onu mirasına bile dahil etti. (En büyük meşru oğlu ile yarı Yerli oğlu, Cortés'in mal varlığı için yıllarca mahkeme salonunda mücadele ettiler – hem de Yerli kölelerin mülkiyeti için.)

İspanyol Kraliyeti, İspanyollar ve Yerliler arasındaki çiftleşmeleri teşvik etti ve bu tür eşleşmelerin Hristiyan evliliklerle sonuçlanacağını düşündü. Bazı seçkin Yerliler, kızlarını İspanyollarla Hristiyan âdetlerine göre evlendirerek konumlarını güçlendirebileceklerini de anladılar. Buna karşın, birçok İspanyol erkeği için bir Taino töreni Hristiyan törenlerinden daha faydalıydı. Düşük rütbeli bir İspanyol, Yerli bir kadınla evlenerek seçkin Yerlilerin kontrol ettiği mallara ve işçilere erişim sağlayabilirdi.

Melez bir toplum oluştu; önce Karayipler'de, sonra Amerika'nın her yerinde. Birleşme en tepede, işgalcilerin komutanları ile başladı. Asil veya seçkin ailelerle

(solda)

Hernan Cortés'in
arazisi, 1547.

evlenmek, işgalcilerin fethettikleri insanlar üzerinde egemenliklerini meşrulaştırmaları ve güçlenmelerinin bir yoluydu. İnka İmparatorluğu'nun fatihi Francisco Pizarro ve Cortés gibi fetihçilerin melez çocukları, yeni kolonilerde en güçlü vatandaşlar haline geldi.

Önceleri, melez çocukların çok az kısmında Afrikalı kanı vardı. Plantasyon köleliği yaygınlaştıkça bu durum değişti. Toplam Amerikan nüfustaki Afrikalı oranı arttı, tıpkı Afro-Yerliler, Afro-Avrupalılar ve üç ırktan da atası olanlar gibi. 1570 yılına gelindiğinde Meksika'daki Afrikalı sayısı, Avrupalıların üç katı ve karma soyların iki katı kadardı. Yetmiş yıl sonra Afrikalılar Avrupalılardan hâlâ üç kat fazlaydı; fakat karma soylardan gelenlerin sayısı yirmi üç katına çıkmıştı. Bunların çoğu özgür Afro-Avrupalılardı.

16. yüzyıl Avrupalıları, "ırk" konusunda daha sonraki nesillerle aynı fikirde değildi. Kendilerini Afrikalılar ya da Yerlilerden biyolojik düzeyde farklı görmüyorlardı. Bununla birlikte, ahlaki farklılıklar konusunda endişeleri vardı. Çoğu İspanyol, insanların kendi düşüncelerini, ahlaki karakterlerini çocuklarına aktardığına ve bu özelliklerin sabit kaldığına, değişmediğine inanıyordu.

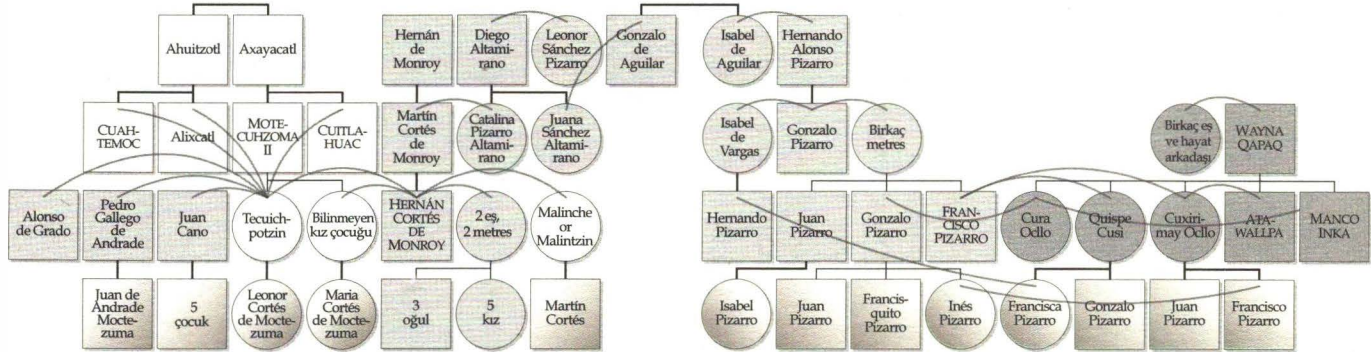
(sağda)

İspanyol işgalcilerde, fethedilen halkların egemen ailelerinin üyeleriyle evlilik sıkça görüldü. Cortés, Pizarro ve generaller Meksika ve Peru'da yeni sömürgelerin en güçlü vatandaşları haline gelen bir nesil karma kültür çocuk sahibi oldular.

Örneğin, Yahudi ya da Müslüman olarak doğan bir anne, çocuklarını asla dinin etkisinde bırakmasa bile, Yahudi ya da Müslüman olmanın özünü bir şekilde onlara aktarırdı.

Amerika kıtasının Yerlileri ilk başlarda bu tarz bir tehdit olarak görülmedi. Hıristiyanlığı inanış olarak reddeden Müslümanlar ile Yahudilerin aksine, Yerlilerin İsa hakkında

15 ve 16. YÜZYILLARDA AMERİKA'NIN ÖNDE GELEN AİLELERİ

Hükümlerinin meşruluğunu kuvvetlendirmek için, İspanyol fatihler işgal ettikleri toprakların seçkin ailelerinin kızlarıyla evlendiler veya onları metres olarak aldılar. Cortés ve Pizarro da bunların önemli örneklerindendi. Karma bir kültür içinde yetiştirdikleri çocuklar, yeni kolonilerin nüfuzlu vatandaşları oldular. İspanyol fatihleri, büyük kısmı çok yakın ilişkili olan ailelerin yaşadığı dağlık bölge Extremadura'dan geliyorlardı, yani aralarında Yerli hanedanları kadar sıkı kan bağları mevcuttu. Sonuç olarak ortaya benzersiz, çok kültürlü bir aile ağı çıktı.

en ufak bir fikirleri yoktu ve bu nedenle İncil'i reddetme fırsatları olmamıştı. Zamanla, birçok Yerli'nin tamamen Hristiyanlaşmaya direndiği anlaşıldı. Sonuç olarak, Avrupalılar tüm Yerlilerden şüphelenmeye başladı. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında, İspanyol Amerika'sındaki seçkin Avrupalılar, kolonicilerin aile soyağaçlarında melez ilişkilerin bir çeşit ahlaki kirlenmeye yol açıyor olmasından korkmaya başladı. Melez ilişkilere ve insanlara karşı gösterdikleri anlayışlarını yavaş yavaş kaybediyorlardı.

İspanyol hükümetleri kolonilerdeki melez insanların haklarını sınırlandıran yasalar çıkarmaya başladı; örneğin silah taşımalarını, rahip olmalarını veya bazı ticari işler yapmalarını yasakladı. Düzinelerce yeni kural, melezleri olduğu kadar Afrikalıları ve Yerlileri de hedef aldı. Örneğin Afrika soyundan erkekler ve kadınlara akşam sekizden sonra sokağa çıkma yasağı uygulanıyordu, üstelik halka açık yerlerde dört kişiden daha kalabalık bir grup olarak toplanamazlardı. Yerli-Avrupalı kadınlar, Yerli kıyafeti giyemezlerdi. Afro-Avrupalı kadınlar İspanyol tarzı mücevher takamazlardı. Müşterilerini kandıran İspanyol kasaplara yalnızca para cezası kesilirken, aynı şeyi Yerliler yaptıklarında yüz defa kırbaçlanıyorlardı.

Sınırlamalar arttıkça, kolonicilerin de sınırladıkları insanlara karşı duydukları korku arttı. Bazıları, Afrikalıları ile Yerlilerin Hristiyanlara saldırmak için gizlice plan yaptıklarından endişelendiler. İnsanları soylarına dayalı şekilde, ahlaki ve manevi değerlerine göre sınıflandırmak için *casta* adı verilen ayrıntılı bir sistem oluşturuldu. Her grubun temel, değişmeyen ahlaki nitelikleri olduğu düşünülüyordu. *Mulatto*'lar (Afro-Avrupalı), *mestizo*'lardan (Yerli-Avrupalı) farklıydı; *Zambo*'lar da bir başka gruptu (Afro-Yerli). Çeşitli birleşimlerin çocukları da kendilerine

8. De Espanoly Negra Mulato.

Casta tabloları, yabancıları İspanya'nın Amerikan kolonilerindeki kültürel karışımlar hakkında bilgilendirmeyi amaçlıyordu.

(*sol üst*) İspanyol-Siyahi melezi "Mulatto"; (*sol alt*) İspanyol-Albino melezi; (*sağ üst*) Chamizo-Yerli melezi "Cambuja"; (*sağ alt*) Afrikalı-Yerli melezi "Wolf".

özgü isimler alıyorlardı; örneğin çakal, kurt, beyaz benekli veya arada kalmış gibi.

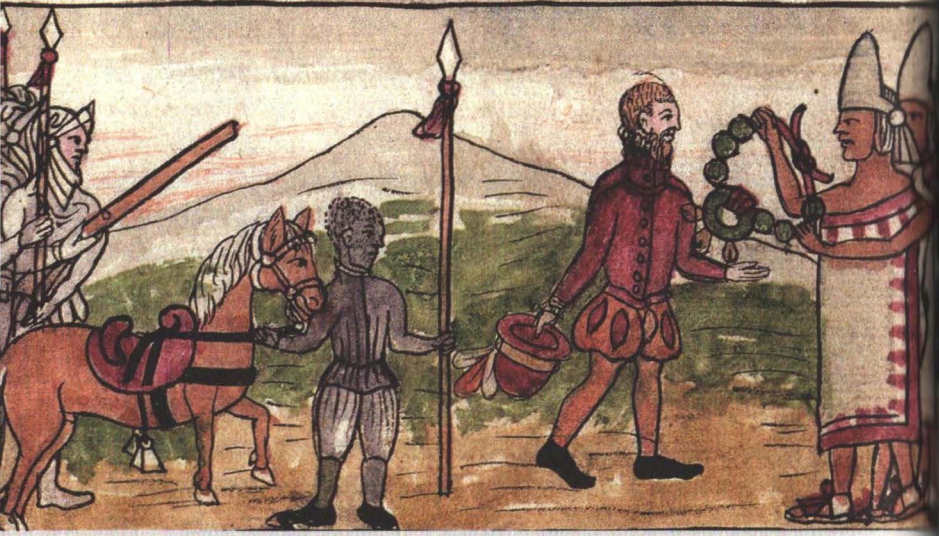
Casta sistemi tam olarak hükümetin planladığı gibi işlemedi. İnsanlar sosyal sınıflarına bağlı kalmak yerine, bu kategorileri koşullarını iyileştirmek için birer araç olarak kullandılar. Kendileri için en uygun kimliği araştırdılar. Örneğin, bir İspanyol işgalcisinin yarı Yerli oğlu, soylu bir Yerli kadınla evlendiğinde *casta* sistemine göre oğullarının bir “çakal” olarak sınıflandırılması gerekirdi. Ama sadece Yerli olarak beyan edildi ve valiliğe kadar yükseldi. Bu arada bazı Yerliler de Afrikalı olduklarını iddia ediyorlardı, çünkü köleler çok daha az vergi ödüyordu ve Yerliler de neden kendilerinin daha çok ödemesi gerektiğine anlam veremiyorlardı. *Casta* sınıflarını denetlemekle yükümlü müfettişler de, çektikleri nakit sıkıntısı yüzünden, talep edilen kimlikleri insanlara ücret karşılığı sattılar.

Yerli köle ticareti karşıtı yasalar, işleri daha da karışık hale getirdi. İspanyol yasalarında çocuklar annelerinin sosyal statüsünü devralırlardı. Yani teoride, babaları kim olursa olsun, Yerli kadınların çocukları köleleştirilemezdi. Afrikalı erkekler, çocukları köle olmasın diye Afrika kökenli olmayan eşler bulmaya çalıştılar. Koloni yetkilileri yine de Afro-Avrupalı ve Afro-Yerli çocukları köleleştirmeye çalıştıysa da çocukların çoğu başka yerlere taşındı ve kendilerini yeni komşularına İspanyol veya Yerli olarak tanıttılar.

Meksika nüfusu zamanla daha da karmaşıklaştı. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, “safkan” Afrikalılar yok olmak üzereydi. Hastalıklar ve ırklar arası evliliklerle, “safkan” Yerli sayısı da hızla düşüyordu. Mexico City’de nüfusun yalnızca yüzde 5’ini oluşturan “safkan” İspanyollar bile diğer sınıflarla o kadar çok evlilik yapıyorlardı ki ya-

kında onlar da yok olacaktı. Ancak insanlar arasındaki farklılıkları görmek zorlaştıkça, koloni makamları onları birbirinden ayrı tutmak için daha da sıkı çalışmaya başladı.

Etnik ve ırksal kimliğe ilişkin endişeler, İspanya'nın Amerikan kolonilerinde üretilen özel bir sanat dalına yansıtılmıştır: *Casta* tabloları. Genellikle on altı tablodan oluşan bu resim setleri, *casta* sistemiyle tanımlanan farklı insan kategorilerini gösterir. Her resmin altında etiketler bulunur: "Siyah Adam ve Yerli Kadından Doğma, Kurt" veya "*Mulatto* Erkeği ve *Mestiza* Kadından Doğma, *Muallak Kurt*." Ancak, tüm kast sınıflarını tanıtmak için gösterilen tüm özene karşın, tablolarda İspanyol Amerika'sı etnik gruplarından biri atlandı.

YAKIŞIKLI JOHNNY

1500'LERDEN SONRA, BATI AFRIKA KÖKENLİ GENÇ BİR adam, belki köle olarak, belki de Avrupalılara köle satmak isteyen bir ailenin temsilcisi olarak Portekiz'e geldi. Kesin olansa, rotayı değiştirip İspanya sınırını geçmesiydi. Kendisi için seçtiği İspanyol ismi, kişiliğine dair bir ipucu veriyor: Johnny Garrido, yani "Yakışıklı Johnny".

Garrido, on altıncı yüzyılın başlarında bir işgalci olarak Atlantik'i geçti. İspanyolların Porto Riko'yu ele geçişi-ne ve Juan Ponce de León'un beyhude Gençlik Çeşmesi arayışına eşlik etti. Cortés, Üçlü İttifak'ı fethettiğinde (Meksika Aztek İmparatorluğu olarak bilinir) Garrido da yanındaydı. Daha sonra, Cortés'in talebi üzerine, Garrido kanlı Aztek ayinlerinde kurban edilen İspanyolların anısına bir şapel inşa etti. Bununla birlikte, Garrido'nun en büyük katkısı, Cortés bir pirinç çuvalında üç buğday tanesi bulduktan sonra oldu. İspanyol fatih, Garrido'ya buğdayları şapelin yanındaki bir arsaya dikmesini söyledi.

İspanyolların buğdayı bira ve ekmek yapımında kullanacakları için yaşadıkları heyecana, Aşai Rabbani Ayini'nde ekmek ihtiyacı duyan kilise de katıldı. Daha önce Hispanyola'daki tüm buğday yetiştirme denemeleri, adanın sıcak ve nemli havası yüzünden başarısız olmuştu. Gelgelelim, Garrido'nun tahıllarından ikisi filizlendi. Bu filizlerden daha fazla tahıl geldi ve bir İspanyol tarihçinin 1552'de yazdığı gibi, "[...] yavaş yavaş, uçsuz bucaksız buğday tarlaları oluşmaya başladı."

Garrido'nun buğdayı sevinçle karşılandı. Yabancı topraklara memleketten gelmiş bir lezzet gibiydi. Altın renkli buğday kısa süre sonra mısır tarlaları ve ormanın yerini alarak Orta Meksika'da tatlı tatlı salı-

nır oldu. Garrido'nun buğdayı kuzeye, Teksas'a ve Mississippi'ye kadar seyahat etmiş bile olabilir. Eğer öyleyse, on dokuzuncu yüzyılda Amerika'nın Ortabatı bölgesini tarımsal bir güç merkezine dönüştüren buğ-

(solda)

Hernán Cortés,
Üçlü İttifak'ın lideri
Motecuhzoma'ya
doğru ilerlerken,
Afrikalı bir adam,
muhtemelen Juan
Garrido, İspanyol
fatihinin atını tutuyor.

dayın büyük kısmı, Mexico City'deki Afrikalı bir işgalcinin yol kenarındaki şapelinden gelmiştir.

Garrido buğday ekerek Kolomb Takası'nın gerçekleşmesine katkıda bulundu. Aynı zamanda, Cortés ve diğer yabancılar gibi, takasın bir parçası oldu. Garrido ailesiyle birlikte yoğun, kalabalık, çok ırklı ve çok kültürlü Mexico City'nin merkezinde yaşadı. Bir Afrikalıdan bir Avrupalıya; bir Avrupalıdan da bir Amerikalıya dönüşerek, o sürgünlerin ve gezginlerin şehrinin sembolü haline geldi.

Garrido'nun 1538 yılından sonraki hayatı hakkında hiçbir iz bulunamadı. Muhtemelen sonraki on yıl içinde öldü, kuruluşuna yardımcı olduğu Yeni Dünya'nın patırtı gürültüsünde unutulup gitti.

Yeni İspanya’da Asyalılar

Amerika’ya gelenler arasında Asyalılar da vardı. “Beşinci Bölüm”de anlatıldığı gibi, Pasifik üzerinden Asya’ya gümüş taşınıp Çin mallarıyla Meksika’ya geri dönüldüğü kalyon ticareti vasıtasıyla geldiler. Bir tarihçi, elli ila yüz bin Asyalının hizmetkâr, köle ya da Filipinler’in Manila kentinden başlayan uzun Pasifik seferlerinde denizci olarak İspanyol Amerika’sına geldiğini tahmin ediyor. Kalyon mürettebatlarının belki de yüzde 60 ila 80’i Asyalıydı. Birçoğu Manila’ya hiç dönmedi. Binlerce denizci, yıllar geçtikçe Amerika’daki tersanelerde veya kale yapımında ve diğer kamu hizmetlerinde işe girerek gemideki görevlerini terk etti.

Asyalı denizciler bazen Hindistan, Malezya, Borneo ve diğer Güneydoğu Asya ülkelerinden gelen Asyalı kölelerle yan yana çalıştı. Manila, Asyalı köle ticaretini 1672 yılında yasakladı ama yasak çok da etkili olmadı. Bundan neredeyse bir asır sonra Manilalı bir dini grup, Meksika resmi makamları tarafından, neredeyse köle muamelesi yapılan Asyalı hizmetkârları göndermeye zorladı.

İspanyollar tarafından *chino* adı verilen Asyalı göçmenler yavaş yavaş tüm Meksika’ya yayıldılar. Aralarında, Japonya’nın 1630’larda sınırlarını kapatmasıyla anavatanlarından tecrit edilen Japon samuraylar da vardı. İspanyol yetkililer, Mexico City’den limanlara kadar giden karayolları boyunca gümüş sevkiyatlarını korumak için samuraylara geleneksel silahlarını kullanma izni verdi. Sonuçlar öyle olumluydu ki yetkililer karma ırklardan insanları milis kuvvetlerine almaya başladı. On sekizinci yüzyılda Afro-Yerli-Asyalı birimler posta gönderilerini koruyor, haydutlara karşı devriye geziyor ve İngiliz gemilerinin saldırılarını püskürtüyorlardı. İngiliz amiral-korsan George Anson 1741’de Batı Meksika’yı işgal ettiğinde, bu

çok kültürlü birlik onun yenilgiye uğratılmasında büyük rol oynadı.

Meksika'nın Puebla şehri, güçlü bir Asyalı topluluğuna sahipti. Bu topluluğun üyeleri kentin en önemli endüstrilerinden biri olan seramiğe, özellikle de sahte Çin seramiklerine katkıda bulunmuş olabilir. Mexico City'deki Asya topluluğu daha büyüktü. Amerika kıtasındaki ilk gerçek Çin Mahallesi şehrin ortasında, büyük bir meydandaki Asya pazarının üzerine kurulmuştu. Çinli terziler, ayakkabıcılar, kasaplar, müzisyenler ve kuyumcular, ticaret için Yerli, Afrikalı ve İspanyol esnafla yarıştı.

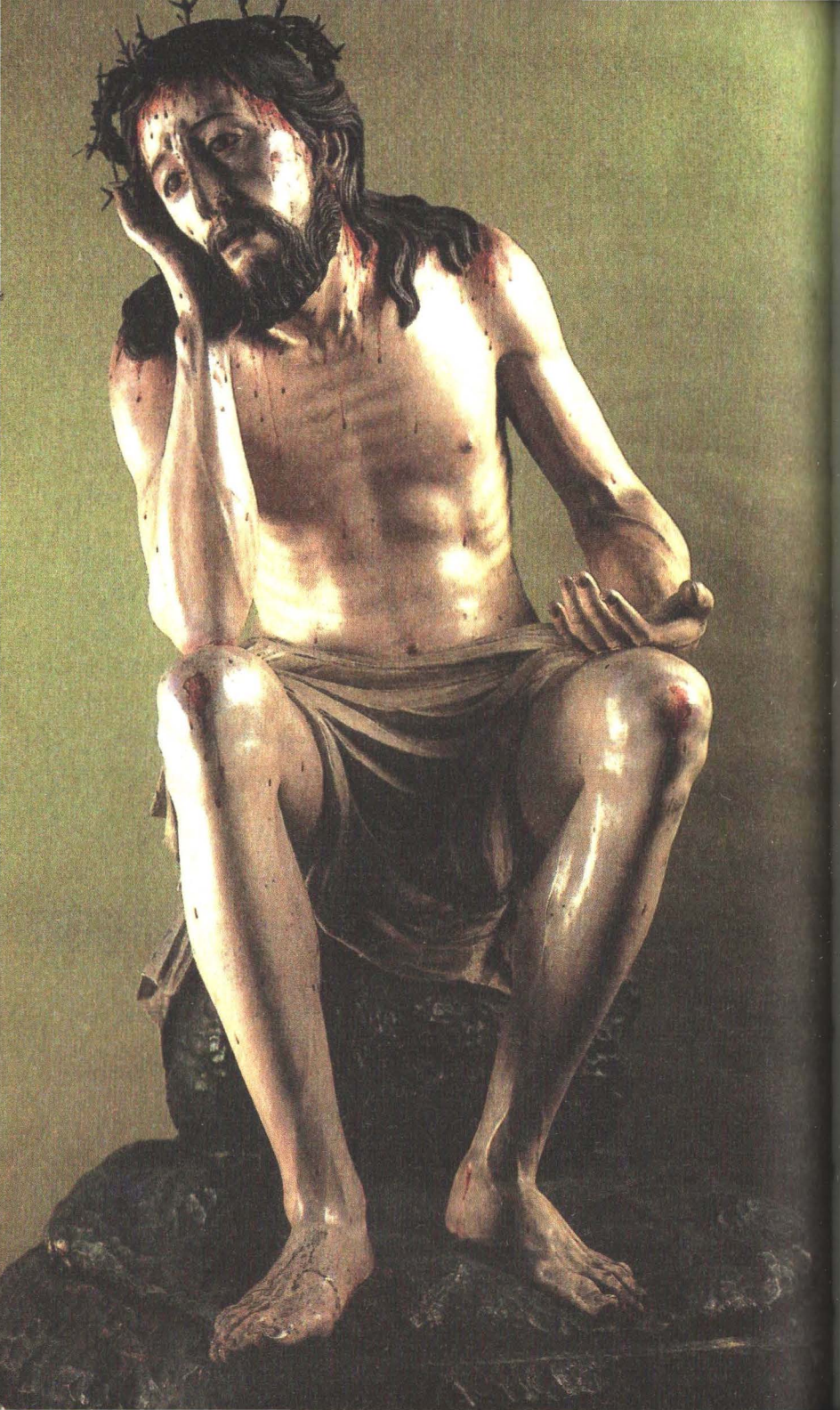
1630'larda, İspanyol berberler ile Çin berberleri arasında bir rekabet oluştu. O günlerde berberler sadece saç kesmez, aynı zamanda diş ameliyatı da yapardı. Çinli berberlerin avantajı vardı, çünkü en gelişmiş diş hekimliği Çinlilerdeydi. Zengin müşteriler onların tezgâhlarına akın etti. İspanyol berberlerin baskısıyla belediye meclisi birkaç kez şehrin Çinli berberlerini işlerinden alıkoymaya çalıştıysa da, belki de saçlarını kestirip dişlerini temizletmek için uzaklara gitmek istemeyen nüfuzlu müşterilerin etkisiyle, başarısız oldu.

İlk Küresel Kent

Mexico City on altıncı yüzyılda Afrikalı köleler, Asyalı esnaf, Yerli çiftçiler ve işçilerle Avrupalı rahipler, askerler ve ikinci sınıf aristokratlardan oluşan baş döndürücü bir karmaşaya sahipti. Afrika, Asya, Avrupa ve Amerika'dan çok sayıda etnik grup, burayı dünyanın ilk gerçek küresel kenti yaptı. Afrikalılar ve Yerlilerin bakışları altında Doğu'nun Batı ile buluştuğu yerdi. Mexico City'li-

(solda)

Silahını kuşanmış bir Japon samurayını gösteren, on sekizinci yüzyıla ait bir suluboya resim çalışması.

ler kentin genetik karışıklığından utanıyor ama çok yönlü kültürüyle gurur duyuyordu. Şair Bernardo de Balbuena, vatanına yazdığı iki yüz sayfalık bir aşk mektubu olan *Grandeza Mexicana*'da (Meksika'nın Görkemi) Mexico City için şöyle yazdı:

İspanya Çin'le birleşti, İtalya Japonya'yla. Tüm dünya birleşti nihayetinde, ticaret ve düzenle.

Mexico City'yi günümüzün modern, küreselleşmiş megakentlerinin öncüsü olan ilk yirmi birinci yüzyıl kenti olarak düşünün. Kitlesele iletişimi olmayan bir şehri ya da malları bir yerden diğerine sevk etmenin aylar, yıllar sürdüğü bir zamanı tanımlamak için modern ve küreselleşmiş terimlerini kullanmak saçma görünebilir. Fakat bugün bile, ağ sistemleri ile örülü gezegenimizde milyarlarca insanın telefonu yok. Bugün bile Japonya, Avrupa ve Amerika gibi yüksek teknoloji yerlerden gelen mal ve hizmetlere erişim kısıtlıdır. Modernlik düzensiz bir şeydir, dünyanın üzerindeki ışık ve karanlık geçişleridir. Mexico City, bu geçişlerin ilk dokunduğu yerlerden biri olmuştur.

(solda)

Kalyon ticaretiyle
Manila'dan Pasifik
Okyanusu'na
açılmış Çinli sanatçı
Esteban Sempzon,
on sekizinci yüzyılın
sonunda Buones
Aires'in önde gelen
heykeltıraşlarından
biri haline geldi.
Tevazu ve Sebat
Timsali İsa (1790
dolayları) adlı eseri
hâlâ bu şehirde,
Nuestra Señora
de la Merced
Bazilikası'nda
bulunur.

10. BÖLÜM

KAÇAKLAR ORMANI

BREZİLYA'NIN KUZEYDOĞU KIYISINDAKİ TODOS os Santos (Azizler) Koyu, 1,5 milyondan fazla tutsak Afrikalı'nın Amerika kıtasını ilk kez gördükleri bir köle limanıydı. Köleler, hesapta, hayatlarının kalanını Brezilya'nın şeker plantasyonları ve imalathanelerinde geçireceklerdi. Birçoğu için öyle oldu, ama binlercesi de esaretten kurtuldu. Bunların çoğu, ulusal ormandaki kaçak topluluklar haline geldi: Brezilyalı tarihçi João José Reis'in deyişiyle, "[...] özgürlüklerini yarattılar." Hemen her zaman, Avrupalı köle tacirlerinin aynı şekilde hedefinde olan Yerlilerle birleştiler.

Bu yasadışı yerleşimlere birçok isim verildi: *quilombos*, *mocambos*, *palenques* ve *cumbes* gibi. İngilizcedeyse genelde "*maroon*" toplulukları olarak adlandırılırlar ki bu sözcük Taino halkının dilinde "ok gibi kaçan" anlamına gelen *símaran* kelimesinden türetilmiştir. Kölelik döneminde bu toplulukların binlercesi Brezilya'ya, Güney Amerika'nın geri kalanına, Karayipler'e, Orta Amerika'nın büyük bölümüne ve hatta Kuzey Amerika'nın bazı bölümlerine dağıldılar. Günümüz Amerika Birleşik Devletleri'nde de elliden fazla böyle topluluk yaşadı.

Dik yamaçlar, yoğun ormanlar, azgın nehirler ve ölüm-cül bubi tuzaklarıyla korunan bu yasadışı melez yerleşim yerleri onyıllarca, hatta yüzyıllarca ayakta kaldı. Çoğu küçüktü ama bazıları şaşırtıcı boyutlara ulaştı. Brezilya'nın kuzeydoğusundaki Liberdade (Özgürlük) adlı *quilombo* şu anda altı yüz bin kişilik nüfusa sahiptir ve Batı Yarımküre'deki en büyük Afro-Amerikan topluluk olduğu söylenir. Bu toplumlar, Amerikan tarihinin çoğu zaman tanınmayan bir parçasıdır.

Büyük Karşılaşmaya Yeni Bir Bakış

Kolomb'un seferi, dünyanın iki yarısı arasında büyük bir buluşmaya öncülük etti: Ancak bu Avrupa'yla Amerika kıtasının vahşi doğasından ziyade, Afrikalılarla Amerika Yerlilerinin buluşmasıydı. Tutsak Afrikalılar ile Yerliler arasındaki ilişkiler, köle kafeslerinde ve çıkan ayaklanmalarda biçimlendi. İki topluluk arasında Avrupalı gözlerden büyük ölçüde uzakta kurulan bu karmaşık ilişkinin araştırmacıların ancak yeni yeni ortaya çıkarmaya başladıkları gizli bir tarihi var.

Okul kitapları Amerikan kolonilerindeki çoğunluğun Afrikalılar ve Yerlilerden oluştuğunu kabul ettiklerinde dahi bu grupları genellikle çaresiz kurbanlar olarak gösterirler. Yerliler beyaz kolonicilerin saldırılarıyla yok olup gitmiş, Afrikalılar plantasyonlarda zincire vurulup kırbaçlanarak çalıştırılmıştır. Kendi iradeleri ve yaşamları üzerinde çok az kontrolleri vardır.

Kölelik, milyonlarca Afrikalı ve Yerli'yi acı ve sefalet içinde yaşamaya zorladı. Çoğu zaman yaşamları kısa sürdü. Brezilya'daki kölelerin üçte biri ila yarısı dört-beş yıl içinde öldü. Daha da fazlası, Afrika içinde köle limanlarına

**QUILOMBO CAMPINHO DA
INDEPENDÊNCIA**
8 ANOS DE TITULAÇÃO

21-03-1979

21-03-2001

yapılan yolculuklarda veya Atlantik'i geçerken öldü. Fakat insanlar daima kendi iradelerine göre hareket etme yollarını arar, en korkunç koşullarda bile. Amerikan kolonilerindeki Afrikalılar ve Yerliler de farklı değillerdi. Birbirleriyle savaştılar, birbirlerinin kimliklerini ödünç aldılar ve ortak hedefler için ittifaklar kurdular. Fakat her durumda, amaçları her zaman aynıydı: özgürlük.

Çoğu insanın düşündüğünden daha çok kez özgürlüklerini kazandılar. Brezilya, Peru ve Karayipler'deki on binlerce, hatta yüz binlerce köle, sahiplerinin kontrolünden kaçtı. İspanya; Ekvator, Kolombiya, Panama ve Meksika kolonilerindeki özerk *quilombo*'ları tanıdı. Güney Amerika'nın kuzeydoğusundaki Surinam'da Saamaka adlı topluluk, mağrur Hollanda hükümetiyle bir yüzyıl savaştı ve 1762'de hükümeti şartları ağır bir ateşkesle zorladı. Florida'da bir kaçak-Yerli ittifakı ABD hükümetine iki kez savaş açtı ve kaçıp kurtulmuş kölelerden oluşan halkı için bağımsızlık kazanmayı başardı: ABD, Amerikan İç Savaşı sırasında yayınlanan Özgürlük Bildirgesi öncesinde, bir köle sınıfını ilk kez bu dönemde özgür bıraktı. En önemlisi de Hispanyola'nın bir kısmını oluşturan Haiti'de yaşandı: Köleler, Avrupa ve Amerika kıtalarındaki tüm köle sahiplerini dehşete düşüren 1804 devrimiyle Fransızları ülkeden çıkardı ve bir *quilombo* ülkesi yarattı.

Afrikalılar İş Başında

Köle ticaretiyle ilgili anlatılan efsanelerden biri de tüm Afrikalıların çaresiz piyonlar olduğudur. Aslında Afrikalı köle tedarikini Afrikalılar bizzat kendileri kontrol etti. Seçtikleri sayıda köleyi, denk insanlar olarak gördükleri Avrupalılara anlaştıkları fiyata sattılar.

(solda)
Amazon
Havzası'ndaki
bir *quilombo*'dan
çocuklar, 2012.

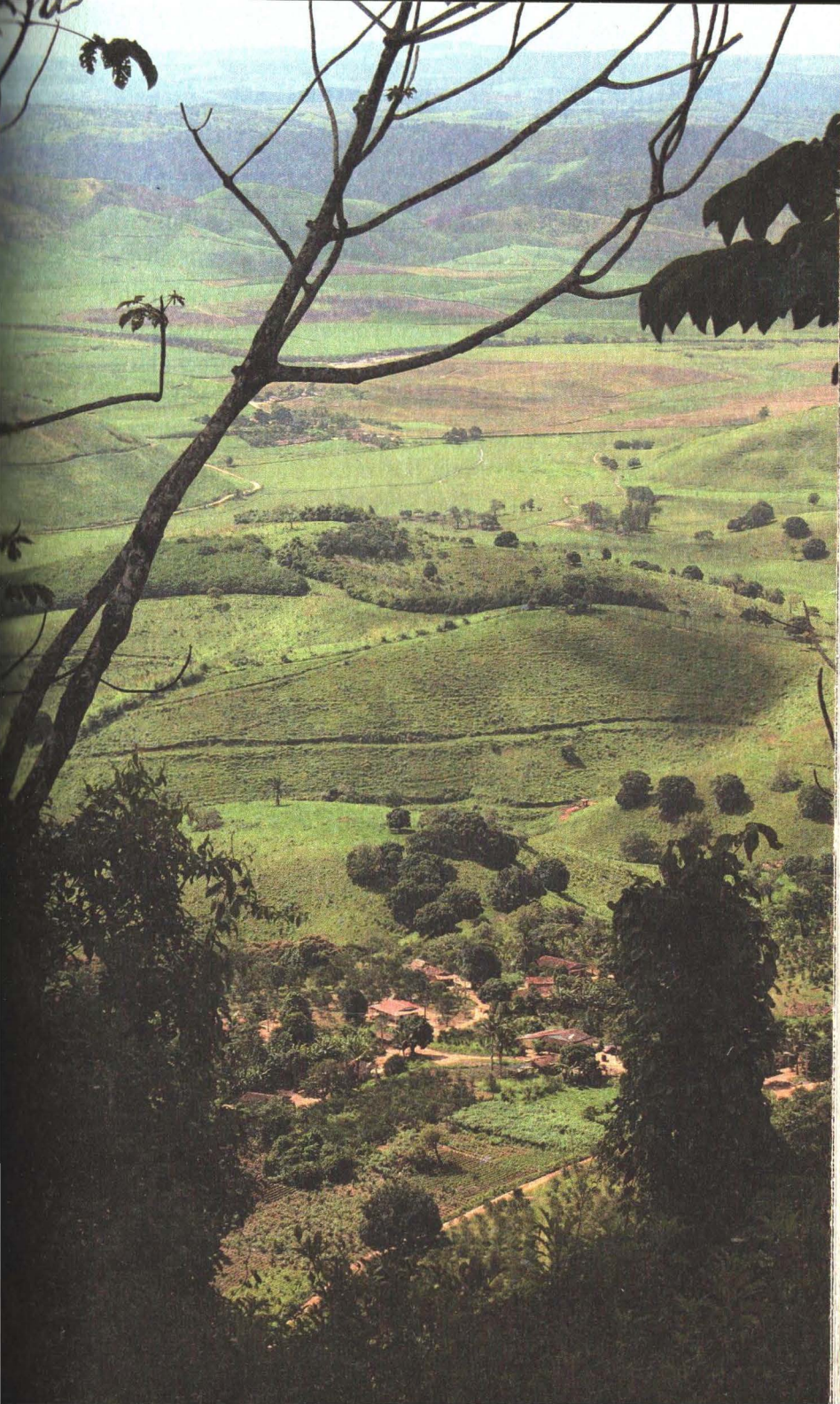
Afrikalılar eğer Avrupalılar tarafından soydaşlarını satmaya zorlanmadıysa, bunu neden yaptılar? İnançlar, davranışlar ve değerler o zamanlar çok farklıydı. On altı-on yedinci yüzyıl Avrupalıları veya Afrikalıların çok az bir kısmı köleliği açıklanması gereken bir şey veya kınanması gereken bir kötülük olarak gördüler. Kölelik gündelik hayatın daimi bir parçasıydı. Hem Avrupa'da hem de Afrika'da, insanları özgürlüklerinden mahrum etmek özünde yanlış bir şey değildi – yanlış kişiyi köleleştirmek kötü olsa da. Örneğin, Hristiyanların genellikle diğer Hristiyanları köleleştirmemesi gerekiyordu. Afrikalılar, diğer Afrikalıları köle olarak Avrupalılardan daha çok sattılar; fakat bunun nedeni özgürlükle ilgili görüşlerden ziyade farklı ekonomik sistemlerdi.

Batı ve Orta Avrupa'da en önemli mülkiyet biçimi topraktı. Aristokrasi çoğunlukla mülk satın alabilecek veya satabilecek büyük toprak sahiplerinden oluşuyordu. Bununla birlikte, Batı ve Orta Afrika'da toprak devlete aitti; bazen şahsen kralın, bazen de bir aile veya dini bir grubun olabiliyordu ama genellikle mülkiyet devletteydi. Toprak kolayca vergilendirilemez veya satılamazdı. Fakat emek tam tersiydi. Köleler, Afrika yasalarında tanınmış şekilde gelir getiren tek özel mülktü.

Beyaz Avrupalıların durumunda olduğu gibi, Afrikalılar da suç işledikleri veya borçlarını geri ödemedikleri için

(sağda)
Palmares'in
kaçak köleleri,
aşağıda olan biten
her şeyi Serra
de Barriga'nın
zirvesinden
görebiliyordu.

köleliğe mahkûm edilebilirlerdi. Afrika'da köle sahibi olmanın en yaygın yolu savaştı. Esirler bir kral tarafından alınır veya onları Avrupa ya da Kuzey Afrika'daki müşterilere satacak aracılara verilirdi. Afrika'daki köleler bir süre hizmet ettik-

ten sonra ya sahipleri ile kan bağları olduğu ya da hâlâ hükümdarların işine yaradıkları için özgür bırakılabilirdi. Buna ilaveten, Afrika'daki bazı kölelerin çok uzun süre ya da çok fazla çalışması gerekmiyordu. Zengin ve güçlü köle sahipleri, tıpkı Avrupalı zengin toprak sahiplerinin kullanılmayan toprakları istiflemeleri gibi, ihtiyaç duyduklarından daha fazla köle bulundururdu, çünkü köleler zenginliğin ve statünün bir işaretiydi.

Atlantik köle ticaretinin başlangıcında, Avrupalı gemiler Afrika sahillerinde daimi varlık göstermeye başladıklarında, iki ekonomik sistem o kadar farklı görünmüyordu. Sonuçta, Avrupalılar işgücü alıp satabilirdi –sözleşmeli köleliğin amacı buydu– ve Afrikalılar arazileri kullanan insanların emeğine hükmederek o arazinin “sahibi” olabiliyordu. Temel fark, işgücünün taşınabilir olması fakat arazinin taşınamamasıydı. Başka bir deyişle, işçiler bir yerden bir yere taşınabilirdi.

Avrupalılar Afrika'ya geldiklerinde mevcut köle ticaretine kolayca ortak oldular. Halihazırda insan sevkiyatı yapan Afrika devletleri ve tüccarlar, yabancıların taleplerini karşılamak için üretimi arttırabilirdi. Köle ticaretinin büyümesinde Avrupa'nın talebi kadar Afrika'nın talebi de önemliydi. Afrika orduları, akıncıları ve korsanlarından köle satın alan Afrikalı tüccarlar, bu köleleri Afrikalıların işlettiği depolara götürmeleri için Afrikalı muhafızlara para öderlerdi. Bir satış gerçekleşince, Afrikalılar esirleri Avrupa'ya ait köle gemilerine yüklerdi – ki bu gemilerdeki mürettebat arasında Afrikalılar da olurdu. Diğer Afrikalılar ise Atlantik'teki sefer için gemilere yiyecek, halat, su ve kereste gibi mallar tedarik ederdi.

Ancak, kökü çok eskilere dayanan kölelik kurumunda

büyük bir değişim yaşıyordu. Atlantik köle ticaretinden önce çoğu Afrikalı köle sahibi, kölelerinin önceki hayatları hakkında bir şeyler bilirdi. Amerikan kolonilerindeki sistem ise köleleri meçhul kıldı. Köle sahipleri genelde kölelerinin hayatlarıyla ilgili hiçbir şey bilmiyor ve bunu önemsemiyordu. Çoğu zaman onları görmüyorlardı bile; pek çok köle sahibi çok uzaklarda, hastalıkların uğramadığı Avrupa şehirlerinde yaşıyordu. Artık köleler mülk sahibinin yakınları ya da yenik düşmüş düşmanları değillerdi. Onlar sadece ekonomik değerlerine bağlı olarak değerlendirilecek işgücü birimleriydi.

Avrupalı köle tacirleri ve köle sahipleri gemilerindeki ya da tarlalarındaki mutsuz insanların kökenleri hakkında fazla bir şey bilmedikleri için, tutsak Afrikalılar arasında birçok savaş esiri olduğunu fark etmediler; yani isyan çıkarp özgürlük adına savaşabilecek askeri geçmişe sahip insanlar. İşgücü açlığı çeken Avrupalı şeker üreticileri, her şeyden önce onları yok etmek isteyen insanlar ithal ediyordu – Palmares'in kurucusu Aqualtune gibi.

İsyanlar, Kaçaklar ve Gizli Şehirler

Rivayete göre Aqualtune Afrika'dayken bir prenses ve generalmiş. Günümüzün orta Angola'sında bir devlet yönettiği söyleniyor. Fakat sonra, 1605 yılı civarında bir savaşta esir düştü, Portekizli köle tacirlerine satıldı ve Amerika'ya gönderildi. Brezilya'nın Atlas Okyanusu'na "çıkıntı yapan" ucu Recife'nin şeker limanında karaya çıktı.

Bir askeri strateji uzmanı olan Aqualtune doğal olarak kaçışını planlamaya başladı. Birkaç ay sonra, kırk kadar destekçisi ile kırsalda örgütlenmişti. Kıydan yirmi beş mil mesafede, Yerli halka ev sahipliği yapan bir tepenin do-

ruğunda Palmares'i kurdu. Bugün bu tepe, Aqualtune'un hikâyesini anlatan bir tabelanın bulunduğu ulusal bir parktır – hiç kimse ne kadarının doğru olduğunu bilmesede.

Bilinen tek şey, 1620-30'larda Hollanda birlikleri Brezilya kıyılarındaki şeker kasabalarını basıp işgal ettiğinde, bu karışıklıktan faydalanan otuz bin civarı Afrikalının o tepeye ve yakınlardaki diğer zirvelere kaçtığıdır. Kaçaklar, Avrupa kontrolünden kurtularak Palmares'in merkezinde yirmi kadar yerleşim birimi kurdu, birbirlerine çok yakın evler inşa etti. Bu yerleşkeler Afrikalılara, Yerlilere ve Avrupalı kaçaklara sığınak oldu. Gücünün zirvesinde olduğu 1650'lerde 26.000 km² civarı bir alana hükmeden *quilombo* ülkesi Palmares, neredeyse Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonileri kadar nüfusa sahipti. Âdeta küçük bir Afrika ulusu kucaklanıp Amerika'ya götürülmüş gibiydi.

Palmares'in Macaco ismi verilen başkenti, modern rivayetlere göre Aqualtune'un kaçtıktan sonra yanı başında dinlendiği temiz bir doğal su kaynağının dibinde kurulmuştu. Başkent in geniş caddesinde bir kilise, bir belediye binası, dört küçük demirhane, birkaç yüz tane de ev vardı. Yerleşimin etrafı sulak alanlarla çevriliydi. 1650'li yıllardaki devlet başkanı, bir Avrupalı ziyaretçinin "saray" olarak nitelendirdiği yerde yaşayan, Aqualtune'un oğlu Ganga Zumba'ydı. Ganga Zumba'ya bir kral gibi davranılırdı. Halkı, onun huzuruna dikildiğinde dizlerinin üzerine çökmeli, Afrika'ya özgü bir saygı ve itaat hareketi ile ellerini çırpmalıydı.

(sağda)

Avrupalılar, kaçak köle ve Yerlilerle girdikleri çatışmalardan daima zaferle ayrıldıklarını iddia etti. 1837 Noel'inde gerçekleşen Okeechobee Muharebesi sonucu Seminole halkının iki katı ölü ve yaralı olan ABD kuvvetleri geri çekildi. Yine de, 1878'e ait bu gravürde, Seminole halkı kahraman askerlerin süngüleri karşısında yok olup giderken gösterildi.

Palmares, Angola'dan gelen Afrikalılar tarafından yönetiliyordu ama karma bir toplumu vardı. Azımsanmayacak kadar Yerli vardı. Ayrıca kendi toplumlarıyla sıkıntılı ilişkileri olan Avrupalılar da vardı; örneğin Yahudiler, cadı olduğu düşünülenler ve kaçak suçlular gibi. Palmares halkının çoğu Afrikalı izlenimi uyandırıyor, fakat Yerlilere özgü evlerde yaşıyorlardı. Dini törenleri Hristiyan, Afrikalı ve Yerli unsurlarının bir karışımı gibiydi. Buna karşın, siyasi örgütleri Afrika'dandı ve Aqualtune'un çocukları ile torunlarının sorumluluğundaydı.

Halkının her zaman saldırı riski altında olduğunu bilen Ganga Zumba, sıkı disiplin ve sürekli devriye nöbetleriyle, kasabaları çiftlik köylerinden çok askeri kamplar gibi örgütledi. Her büyük yerleşim, köşelerinde gözetleme kuleleri bulunan çift kat ahşap duvarlarla çevrelenmişti. Bu duvarlar da kereste yığınları, etrafı zehirli kazıklarla çevrili gizli çukurlar ve demir dikenleriyle (sivri uçlarından biri daima havada kalan ve dolayısıyla üzerine basan herkesi yaralamaya hazır, birbirine kaynaştırılmış en az üç demir) dolu tarlalar vasıtasıyla korunuyordu. Palmares'te yaşamak için kölelikten kaçan her kişi, özgürlük uğruna hayatını tehlikeye atmıştı. Palmares halkı, kendi kaderlerinin efendisi olmaya kararlıydı.

Hispanyola'daki *quilombo*, sonunda şeker endüstrisinin adadan uzaklaştırılıp anakara Meksika'ya taşınmasını sağlamıştı; artık Portekizli yetkililer de Palmares'in aynı şeyi Brezilya'da yapmasından korkuyorlardı. Asilerin varlığı, koloniye doğrudan meydan okuyordu. Palmares birliklerinin Portekiz'deki yerleşim yerlerine hücum etmesinin yanı sıra, Palmares'in konumu da Avrupa'nın, Brezilya'nın kıyıdan uzak bu kısmına kadar ilerleyişini engellemişti.

Portekiz 1643-1677 yıllarında Palmares'e yirminin üzerinde saldırı düzenledi ama her seferinde başarısız oldu. Sonunda, 1694 yılında inatçı bir saldırı ile Macaco'nun savunmaları aşıldı. Ancak, Macaco'nun çöküşü Brezilya veya Amerika'nın diğer kaçak topluluklarının sonu anlamına gelmiyordu.

ZUMBI'NİN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ

ZUMBI, PALMARES'İN ASKERİ KOMUTANI OLAN Ganga Zumba'nın yeğeniydi. Henüz bebekken Avrupalılar tarafından ele geçirildi, bir kıyı kasabasındaki bir rahip tarafından büyütüldü. 1670'de, gençlik yıllarında kaçıp Palmares'e döndü, ama minnet borcu için rahibi ziyaret etmeye devam etti. Zumbi iyi eğitimliydi ve Avrupalılar hakkında bilgi sahibiydi. Çabucak yükselerek Palmares kuvvetlerinin başına geçti.

1678 yılında, savaştan yıpranmış haldeki Ganga Zumba, çocuklarının ve torunlarının bir kısmını yakalamış ve rehin tutmakta olan Portekiz'le barış antlaşması yapmıştı. Zumbi bu antlaşmayı Palmares'lilerin uğruna savaştığı her şeyin elden çıkarılması olarak gördü. Son derece öfkелendi, amcasını zehirleyerek tahta el koydu ve antlaşmayı bozdu. Savaş yeniden başlamıştı.

Palmares'e karşı verilen kırk yıllık savaşın yetersiz sonuçlarıyla dehşete düşen Portekizli vali yeni bir şeyler denemeye karar verdi. Domingos Jorge Velho adın-

da bir *bandeirante*, yani hazine avcısı ile anlaştı. Vali, Jorge Velho'nun Palmares'i yıkmak için şahsi ordusunu kullanması halinde erzak, ganimet, yakalanan her Afrikalı için bir ikramiye ve daha önceki suçlar için genel af vaadinde bulundu.

Sekiz yüz kilometrelik bir yürüyüşten sonra, *bandeirante* topluluğu duvarların ardından kendilerine ateş eden Palmares'lilerin savunma labirentlerinden geçip tepeye tırmanarak Macaco'ya saldırdı. Jorge Velho daha sonra adamlarına taşınabilir ve sağlam ahşap barikatlar kurmalarını söyledi. Bu barikatların arkasına çömelen adamlar, oklar ve mermiler ahşabın diğer tarafına çarparken azar azar ilerleyerek barikatları tepeden yukarı doğru sürdü.

Zumbi yorgun düşen birliklerini bir araya topladı, Macaco duvarları önüne geldi. İki Palmares muhafızını öldüren *Bandeirante* topluluğunun duvarlara birkaç metrelik mesafede olduğunu gördü. Kendi adamlarından bazıları bu topluluğa saldırmak için bir duvarı yı-

kınca istilacılar Macaco sınırlarından içeri akın etti. Her şeyin birbirine karıştığı bu kanlı gece muharebesinde yüzlerce kişi öldü; fakat Zumbi, Macaco'nun çöküşünden kurtuldu ve bir yılı aşkın bir süre daha Portekizlilerle çatışmaya devam etti, ta ki destekçilerinden biri bulunduğu yeri ele verene kadar. Zumbi 1695'te pusuya düşürölüp öldürölldü. Bütün kıyı şeridi boyunca koloniler, geceler süren bir şenlikle, meşalelerle sokaklarda gezinerek zaferi kutladılar.

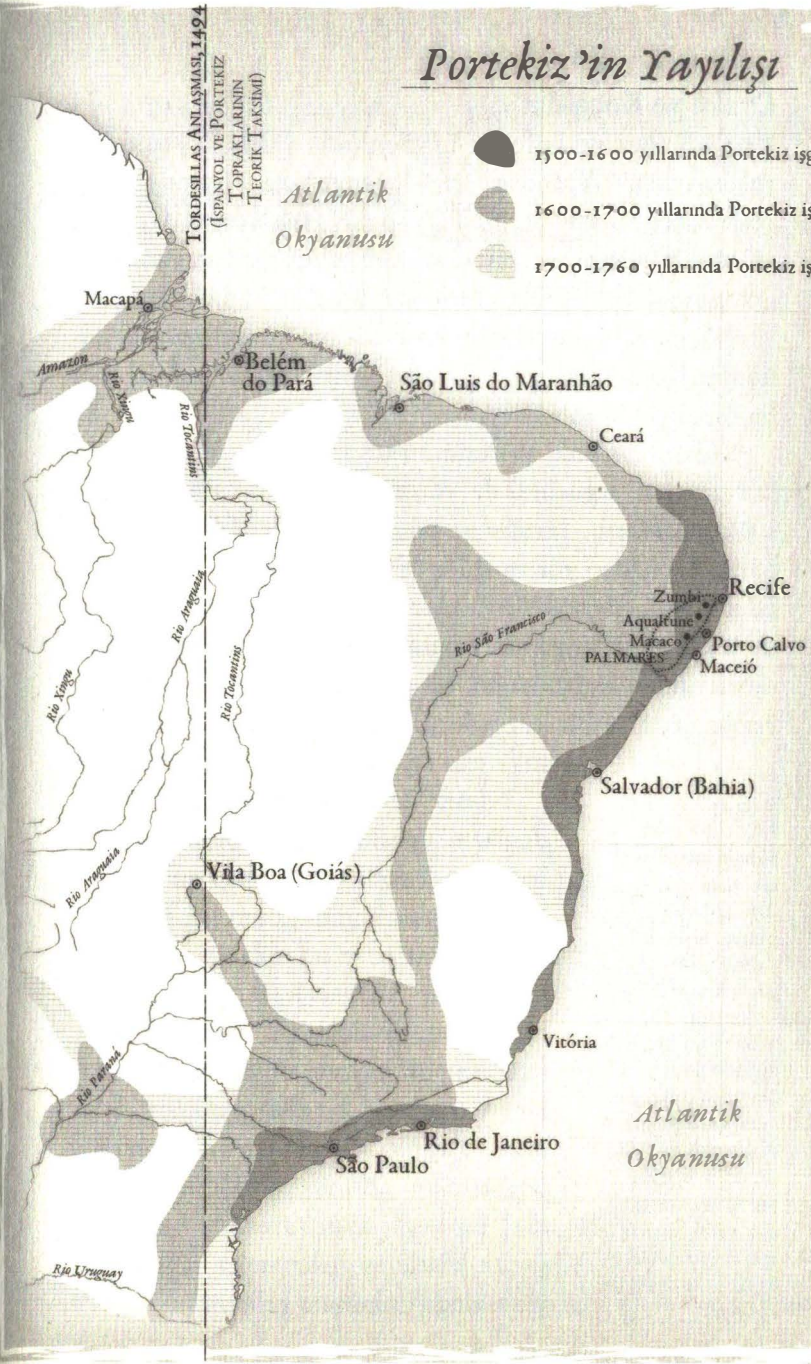
(sağda)
Portekiz'in
Brezilya'ya Yayılma
Haritası

Portekiz'in Yayılışı

- 1500-1600 yıllarında Portekiz işgali
- 1600-1700 yıllarında Portekiz işgali
- 1700-1760 yıllarında Portekiz işgali

Atlantik
Okyanusu

Atlantik
Okyanusu

Drake ve Kaçaklar

Vasco Núñez de Balboa, 1500 yılında yaklaşık yirmi beş yaşındayken okyanusu aşır İspanya'dan Hispanyola'ya geldi. Ücra bir köyde çiftçilik yapmaya başladıysa da, onun gibi hırslı ve pervasız bir karaktere sahip biri için yanlış bir iş seçimiydi bu. Borçları biriken Núñez de Balboa, bir gemi varili içine saklanıp Güney Amerika'nın kuzeybatısına, günümüz Kolombiya'sının Panama sınırı yakınlarındaki yeni bir İspanyol kolonisine kaçtı.

Kolombiya'daki yerleşim, altın madenleri bulmak için kurulmuştu. İşgücünü de yöredeki Yerlileri köleleştirerek sağlayacaklardı. Yerliler ise bu plana dahil olmak için herhangi bir neden göremediler ve isteksizliklerini sergilemek adına, istilacıları zehirli oklarla delik deşik ettiler. Núñez de Balboa, gelir gelmez İspanyol kaptanın en değerli teğmenlerinden biri oluverdi. Bir yıl içinde ise kaptanı devirip yerine geçti ve bir kuzey keşif ekibinin başında, altın aramak için Panama'ya doğru yola çıktı.

(sağda)

Köle ticaretinin olduğu yüzyıllarda esaretten kaçan Afrikalı ve onların torunları yarımkürenin dört bir yanına dağılmış ve Yerli gruplarla birleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri var olmadan çok daha önce, bu topluluklar Amerika Kıtası'nda özgürlük uğruna verdikleri azimli mücadeleyle geniş araziler üzerinde özgür mini devletler kurdular.

Núñez de Balboa, Panama'da sıradağların tepesine doğru yol aldı, batıya baktı ve Pasifik Okyanusu'nu Amerika kıtası tarafından gören ilk Avrupalı oldu. Fakat o ve adamları, kaçır kurtulmuş bir Afrikalı köle topluluğunun tamamının bu dağlarda yaşadığını keşfedip büyük hayrete düştüler. (Aslında, bir Afrikalının bir Avrupalıdan daha önce Pasifik Okyanusu'nu Amerika cephesinden görmüş olması muhtemeldir.) Bu keşif, aynı zamanda burasının kaçan kölelerin gizlenmeleri için iyi bir yer olduğu anlamına geliyordu.

Kaçakların Yaşadıkları Bölgeler

Núñez de Balboa hilekârlıkları yüzünden 1519'da idam edildi, ama Pasifik'i görmüş olması İspanyolları heyecanlandırmıştı. İspanya, Atlantik ile Pasifik'i ayıran kanalda, ya da dar kara şeridinde, çok geçmeden iki koloni kurdu: Pasifik kıyısında Panama, Atlantik kıyısındaysa Nombre de Dios. Amaç; Asya'daki bir ada grubuna ait olan ve İspanya'nın ele geçirmek istediği baharatların Panama'ya sevk edilmesi, kanal üzerindeki yeni bir yoldan taşınması ve Nombre de Dios'tan İspanya'ya gönderilmesi idi. Fakat İspanya, Baharat Adaları'nı elde edemeyince, her iki sözde liman da küçüldü. Daha sonra, 1545 yılında Boliviya'daki Potosí'de, "Beşinci Bölüm"de de açıklandığı gibi, gümüş keşfedildi. Bu bol kazançlı vurgundan elde edilen gümüşün yarısı veya daha fazlası Güney Amerika'nın Pasifik kıyılarından Panama kolonisine gönderildi. İspanya'ya sevk edilmek üzere kanal boyunca Nombre de Dios'a taşınan, baharat yerine gümüş oldu.

Kanal üzerindeki yol, İspanyol İmparatorluğu için kritik bir geçit haline geldi. Krallık, ekonomik can damarının büyük bir kısmını bu geçide akıttı. Tıpkı kralın gümüşünü kanal boyunca taşıırken olduğu gibi, sık ormanlar ve dağlar boyunca yolu devam ettirmek de çok fazla emek istiyordu. Koloniciler ilk önce diğer kolonilerden getirilen Yerli köleleri kullandılar. İspanya Krallığı'nın Yerli köleliğini yasaklamasının ardından koloniciler Afrika'ya yöneldi.

1565 yılına gelindiğinde, kanaldaki Afrikalı sayısı Avrupalıların yedi katıydı.

(solda)
Brezilya'da köle tacirlerinden sürekli kaçan *quilombo* halkları iç huzur arayışına girdiler, bunu Afrikalılar, Yerliler ve Hristiyanlara özgü unsurları birleştiren dini usullerde buldular. Resimde görülen uzuvlar, hem Katoliklikler hem de Afro-Yerli dini Candomblé için kutsal sayılan bir kilisede mucize niteliğindeki şifalar için şükran olarak sunulan adaklardır.

Tahmin edileceği gibi, Avrupalılar için “canlı” mülklerini kontrol etmek zor oldu. Yüzlerce kişilik gruplar kuran kaçaklar, farklı etnik kimliklerden insanları barındıran köyler kurdular ve Yerliler de onlara katıldı. İspanyollara duydukları nefret paydasında birleşen kaçaklar köleleri kurtardılar, kolonicileri öldürdüler, katırları ve sığırları çaldılar.

Kaçak sorunu ta 1521’de fark edilmişti. 1550’li yıllarda kanaldaki kaçak sayısının bin iki yüz olduğu tahmin ediliyordu. Liderleri, adı zaman zaman Bayano olarak geçen bir adamdı. Anlaşılan, o da Aqualtune gibi esir düşmüş bir askeri liderdi. Numbre de Dios yakınlarındaki bir tepede, surlarla çevrili bir kale inşa ettirdi. Bayano’nun minyatür krallığı bir etnik karışımdı: Peru ve Nikaragua arasındaki her bölgeden Yerliler ve on civarı Afrikalı etnik grup.

Bayano sonunda düzenbaz bir İspanyol tarafından esir alındı, fakat kaçak sorunu bitmedi. Başka topluluklar ortaya çıktı. İspanya bu sorunun ancak geniş kapsamlı bir askeri harekâtla çözülebileceğini fark etti, ama bu harekâtın masrafını kimin karşılaması gerektiğine karar verilemedi, bu nedenle de hiçbir şey yapılmadı. Kaçak halklar, daha sonraları İspanya’nın en büyük düşmanı olacak adamlar, İngiliz devlet korsanı Sir Francis Drake ile güçlerini birleştirence, durum İspanya için daha da kötüleşti. Drake kaçakların liderlerinden biriyle birlikte pek çok kez İspanyol yerleşim bölgelerine saldırı düzenledi. Son planları, yüz yirmi katırlık bir gümüş konvoyunu Nombre de Dios çevresindeki tepelerden inerken pusuya düşürmekti.

Saldırı başarılı oldu. Bütün gümüşü alıp tepelerden aşağı indiremeyecek kadar yorulan muzaffer Drake ve müttetikleri, yanlarına yalnızca birkaç külçe alıp gümü-

şün kalanını yakın bir akarsuyun dibine gömdüler. Fakat korsanlar ve kaçaklar için ne yazık ki İspanyol birlikleri onların aralarından bir Fransız'ı esir alıp gömülü ganimetin yerini keşfettiler ve Drake'in adamları ganimet için geri dönmeden, neredeyse tüm gümüşü geri aldılar. Drake bu serüvenle zenginleşemedi ama kaçaklar, İspanyollara karşı düzenlenen saldırılardan zaferle ayrılmış oldular.

Afro-Yerli Devletleri

Panama'da kaçakların korsanlarla ittifak yaptığı haberi İspanya Krallığı'nı dehşete düşürdü. Koloni yöneticileri, kaçakların temizlenmesi için kraldan bir filo talep etti. Saray işi ağırdan alırken, kaçaklar ise hem büyükbaş hayvanları ve serbest haldeki köleleri kaçırmaya hem de İspanyolları öldürmeye devam etti. Bu sırada kanala gelen İngiliz, Fransız ve Hollandalı korsanlar, kaçaklardan İspanyollara karşı Drake'e yardım ettikleri gibi kendilerine de yardım etmelerini istediler. Fakat çoğu yardım alamadı; kaçaklar belli ki Avrupalıları fazla önemsememişlerdi.

Korsan-kaçak ittifakına karşı duyulan korkular büyümeye devam etti, özellikle de Drake 1578-1579 yıllarında Güney Amerika'nın Pasifik kıyılarından denize açılıp önüne çıkan İspanyol mülklerini talan ederken. Koloni yetkilileri, Bayano'nun eski topraklarındaki kaçakların başı olan Domingo Congo ve diğer liderlerle anlaşmalar yaptı. Kaçaklar kendilerine verilecek tarım arazileri, besi hayvanları ve en önemlisi de özgürlükleri karşılığında krala itaat etmeyi kabul ettiler. Anlaşmalar elbette ki gelecekteki frarları durduramadı. Kaçışlar köle ticaretinin bittiği tarihe kadar sürdü. Bu tarihteyse kaçaklar artık en büyük özgürlüğe sahip oldular, yani normal vatandaş kimliği kazandılar.

Amerika kıtasındaki devletler birçok kaçak grubu yok ettiyse de özgürlüklerini kazananlar da oldu. Meksika'daki Afrikalı firari köleler, yoğun olarak toplandıkları üç kasabaya yasal özgürlük kazandırmak için koloni yöneticileriyle görüşme yaptılar. Orta Amerika'da Afrikalı ve Yerli mültecileri barındıran Miskitu Krallığı üç yüzyıldan daha uzun süre kendi kaderini kontrol etti, ta ki 1894'te Nikaragua tarafından işgal edilene kadar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Yerli ve Afrikalı kaçak topluluklar erişilmesi zor yerlerde toplanmıştı, Virginia ve Kuzey Carolina topraklarındaki Büyük Dismal Bataklığı gibi. 1763'e kadar İspanya'nın elinde bulunan Florida'da, İspanyol makamları İngiliz kolonilerinden kaçan ve İspanya'nın hükmünü kabul eden köleler için bir kasaba kurdular. 1739'da kurulan Gracia Real de Santa Teresa de Mosé, Meksika'nın kuzeyinde yasal olarak tanınan ilk özgür Afro-Amerikan topluluktur.

Bununla birlikte, Florida'daki kaçakların çoğu daha iç kesimlere, Seminole kabilesi topraklarına kadar ilerlemişti. Seminole kabilesi ve Afrikalı kaçakların oluşturduğu güçlü ittifak, ABD 1821 yılında Florida'yı alana dek sağlam kaldı. Seminole halkı, onları kendi vatanlarından çıkartıp Oklahoma'daki Yerli rezervasyonuna³ göndermeye çalışan tüm güçlere direnmeye kararlıydı. 1839'da, Seminole ile savaşmaktan yorulan ABD'li bir ordu komutanı, Yerli-

(solda)

Nehirlerin günde iki kez yüksek gelgitle yataklarından taşıdığı Amazon'un aşağı kesiminde yüzlerce *quilombo* bulunur. Nehirler başlıca ulaşım yolları olduğu için köyler nehir yatakları boyunca yayılmıştır. Gelgit suyunun döşemelik tahtaların altından geçmesini sağlamak için, evler direkler üzerine inşa edilmiştir.

3 Yerli rezervasyonu: Federal makamlarca tanınan Amerikan Yerlisi kabilelerine ABD Yerli İşleri Bürosu tarafından tahsis edilen bölgeler. (ed.n.)

ler ile Afrikalılar arasındaki ittifakı bozmak için cazip bir strateji buldu: Savaştan vazgeçip Batı'ya yerleşmeyi kabul eden tüm Afrikalılara özgürlük taahhüt etti. Bu teklif Seminolelerle kaçakların arasını yavaş yavaş açtı. Teklifin başarısının nedeni çok açıktı; kaçaklara yüzyıllar boyu uğruna savaş verdikleri bir şey kazandırmıştı: Özgürlüklerini.

Kaçıp kurtulan Afrikalılar, Yerliler ve onların torunlarına ait mini devletler Amerika kıtasında zaman zaman büyük toprak parçalarına hükmettiler. Bu topluluklar hürriyetleri için ABD Devrimi'nden çok daha önce savaştı ve hatta bazıları başarılı oldu.

Mücadele Devam Ediyor

1991 yılında, Maria do Rosario Costa Cabral ve kardeşleri Brezilya'nın kuzeydoğu ucundaki eyalette yüz dönümlük bir arazi satın aldı. Rosario çok fakir bir kaçak topluluğunda dünyaya gelmiş; bana, ailesinin kibritleri daha uzun süre kullanmak için ortadan ikiye böldüğünü söyledi. Hayatını kauçuk toplayıcısı olarak geçirmiş babası ve arkadaşları ne zaman üretken bir ağaç grubu bulsalar veya terk edilmiş, birkaç dönümlük bir arazide tarım yapmaya başlasalar, daha zengin insanlar silahlarıyla çıkagelir, onları ağaçlar veya toprak üzerinde hak sahibi olmayan taşralılar olarak yaftalayıp kovalarlarmış.

Rosario yetişkin olduğunda da çok az şey değişmiş. Defalarca çiftlik kurmuş, defalarca çiftliklerinden uzaklaştırılmış. Yine de ne zaman arazi alma fırsatı yakalasa kaçırmamış, kendisinin ve ailesinin satın aldığı araziler 1980'lerde palmiye ağaçlarının gereğinden fazla hasat edilmesiyle zarar görünce bile. "Arazi yağmalanmıştı," diyor Rosario. "Eskiden her yeri asmalarla, makilerle kaplıydı."

Araziyi toparlamak için babasından öğrendiği tekniklerle işe koyulmuş. Kardeşleriyle birlikte, nehrin ilerisindeki fabrikalar için hızlı büyüyen kereste ağaçları dikmişler. Pazarcılık için meyve ağaçları ekmişler. Batı Afrika'dakilere benzer, örme tuzaklarla karides yakalamış ve avlarını derenin içinde hareket eden kafeslerde canlı muhafaza etmişler. Nehir kenarına, balıkları çekmek için tohum ve meyve üretecek ağaçlar dikmişler. Yabancı bir gözle bakılınca, ortada sanki yabani bir tropik manzara vardı; fakat buradaki hemen her tür, Rosairo ve ailesi tarafından seçilmiş ve yetiştirilmiş.

Mülk, 1770'ten beri varlık gösteren büyük bir *quilombo*'nun kenarındaydı. Brezilya 1888'de köleliği kaldırdıktan sonra ülkedeki *quilombo* halkının tekrar köleleştirilmekten korkmasına gerek kalmamıştı. Ancak, köleliğin kaldırılması ayrımcılık, yoksulluk veya *quilombo*'lara karşı şiddetin sona ermesi anlamına gelmiyordu. Ülkenin *quilombo* toplulukları kendilerini gizlemeye devam etti. O kadar gözden ırak kaldılar ki, yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde çoğu Brezilyalı, *quilombo*'ların artık var olmadığını düşünüyordu.

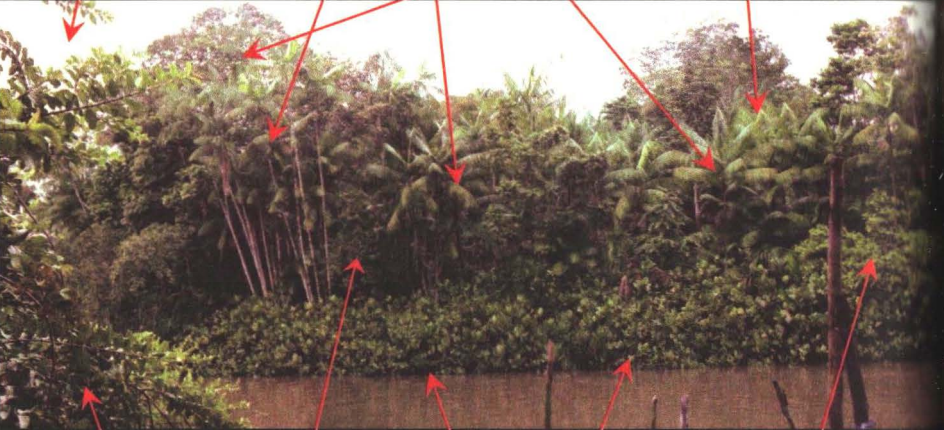
1960'lı yıllarda, Brezilya'yı yöneten generaller haritaya bakınca ülkenin yaklaşık yüzde altmışının boş olduğunu görüp hayıflandılar. Buralar aslında Yerliler, köylü çiftçiler ve *quilombo*'larla doluydu, ama hükümet onları dikkate almıyordu. Boşlukları doldurmak, bir ulusal güvenlik meselesi gibi göründü. Aşırı iddialı bir programla batı sınırını, yeni başkent Brasilia'yı ve Amazon Nehri limanlarını iç kırsımlara doğru bir karayolu ağı açarak birbirine bağladılar.

1970-80'li yıllarda Orta ve Güney Brezilya'dan gelen yüz binlerce göçmen yeni yolları doldurdu. Generaller on-

Seringa ağacı (*Hevea brasiliensis*): Kauçuk kaynağı, kuşları cezbeder, balık yemi hammaddesi

Acaı palmyesi (*Euterpe oleracea*): Meyve, palmye göbeği, kereste kaynağı

Andiropa ağacı (*Carapa guianensis*): Kandil yağı, böceksavar, ilaç kaynağı

Limon ağacı (*Citrus limon*): Meyve kaynağı

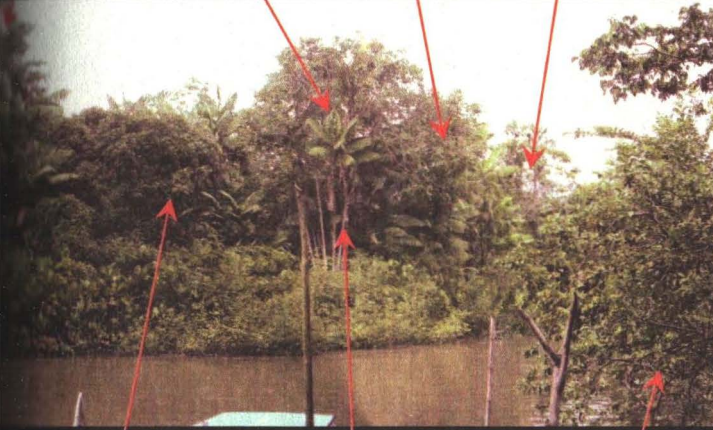
Acasuzeira ağacı: Kereste kaynağı (ahşap ve çıra çeşitleri)

Aninga çalısı (*Montrichardia linifera*): Erozyon kontrolüne yarar, balık ve karideslere yaşam alanı sağlar

Pão mulato ağacı
(*Mirtaceae facies*): Kereste
kaynağı (büyümek için
ışık ve ısıya ihtiyaç duyar,
karmaşayı gösterir)

Seringa ağacı
(*Hevea brasiliensis*):
(Soldaki tanıma
bakınız.)

Acasuzeira ağacı:
Kereste kaynağı
(ahşap ve çıra
çeşitleri)

Mango ağacı
(*Mangifera spp.*):
Meyve kaynağı
(Hindistan menşeli)

Acai palmyesi
(*Euterpe oleracea*):
yukarıdaki tanıma
bakınız

Guava ağacı
(*Psidium spp.*):
meyve ve balık
yemi kaynağı

Maria do
Rosario'nun evinin
karşı tarafındaki
nehir kıyısı tropikal
bir karmaşa gibi
görünebilir. Ama
bitkilerin hemen
hepsi Rosario ve
ailesi tarafından
ekilip büyütülmüş,
böylece hem ekolojik
açıdan zengin hem
de yapay bir çevre
yaratılmıştır.

SEMENTE
DA
BACABA
PARA
PLANTAR

TE
CABH
PARA
PLANTAR

lara yeni tarım alanlarında yeni hayatlara başlayabileceklerine dair söz vermişti. Ama göçmenler buralarda kötü yollar, çorak topraklar ve orantısız şiddetle karşılaştılar. Birçoğu hükümetten maddi destek alan büyük çiftliklere gelen herkese taşralı işgalci gözüyle bakıldı; buralardan genellikle silah zoruyla kovuldular. Sayısız *quilombo* yok edildi, sakinleri etrafa dağıldı. Sonra, 1988’de benimsenen yeni ve demokratik Brezilya anayasasının hükmü doğrultusunda, “*quilombo* toplulukları” bulundukları toprağın yasal sahipleri kabul edildi.

Yeni anayasayı hazırlayanlar ormanlarda az sayıda *quilombo* kaldığını düşünüyordu ama günümüz araştırmacıları Brezilya’da beş bin kadarının hayatta olduğuna ve çoğunun Amazon Havzası’nda bulunduğuna inanıyor. Kapladıkları toplam alan üç yüz bin kilometrekareye yakın, yani İtalya büyüklüğünde ve bunun büyük kısmı nehir kıyılarındaki cazip topraklar. *Quilombo* halkları şimdilerde kısmen hoş karşılanan, kısmen de rahatsızlık yaratan hızlı bir değişim seliyle uğraşıyor. Örneğin Mazagão Velho adlı *quilombo*’nun yeni sakinleri geleneksel bir festivali turist çekme amacıyla dönüştürmek istedi. Eski kostümleri ve maskeleri yenileriyle değiştirdiler. Mazagão Velho iki yüzyıldan fazla bir süre büyük ölçüde yalnız bırakıldıktan sonra, şimdi kapılarına tüm dünya dayanmıştı ve bazı sakinlerin gözünde, sevdikleri bir şeyi mahvediyordu.

Rosario ise dış dünyaya açılma konusunda tamamen farklı hislere sahipti. Nehir boyunca çekilecek yeni elektrik

(solda)
Amazon’un
ağzında bulunan
Belém pazarındaki
satıcılar, bölgenin
çiftçileri için ağaç
tohumları satıyorlar.
Orman pek çok
çiftçi tarafından
acai (meyve
suyu yapımında
kullanılır), bacuri
(bir meyve, tatlı-ekşi
papaya benzeri) ve
bacaba (bir diğer
popüler meyve)
gibi yararlı ağaç
türleri ile yeniden
ağaçlandırıyor.

hattı sayesinde cep telefonunu şarj edebilmeye, ailesinden birileri yaralanınca veya hasta olunca yardım çağırabil-meye başlamış. Ayrıca elektrikli bir dondurucu satın alma imkânı olmuş, böylece acai üzümlerini bozulmasınlar diye hızla ve fiyatı önemsemeden elden çıkarmak zorunda kal-mamış, en iyi fiyatı bulana kadar dondurucuda saklayabil-miş. Ambulanslara veya polis araçlarına hayatları boyunca sadece bir telefon uzaklığında yaşamış, dondurulmuş gıda-lara alışkın insanlar için bu değişikliği kavramak zordur.

Rosario 2009'un Ocak ayında çiftliğinde bir araştırma ekibine rastlamış. Araştırmacılar kazıklar çakıp şeritler çe-kerek ona ait araziye satış amaçlı küçük parsellere ayırı-yorlarmış. "Öfkeden deliye döndüm," diyor. "Onlara, 'Bu toprağın sahibi benim, bu toprağın üstündeki her şeyi ben diktim,' dedim." Araştırmacılar onu görmezden gelmişler.

Rosario, ebeveynlerinin toprak parçalarını birbiri ardı-na kaybedişini görerken büyüdükten sonra, aynı şeyi kendi de yaşamının eşiğindeymiş. Buna karşın, anne-babası ile arasındaki farklardan biri, Rosario'nun bir telefonu olma-sıymış. Bir diğeri ise, sahip olduğu değerli şeylermiş: Acai üzümleri ile dolu bir derin dondurucu ve bir banka hesa-bı. Rosario devlet müfettişlerini aramış ve araştırmacılara tapu belgelerini göstermiş, bir yandan da avukat tutaca-ğına dair tehditte bulunmuş. Müfettişler, arazi üzerindeki hak iddiasını desteklemiş. Araştırmacılar geri çekilmiş.

Benzer hikâyeler, tüm Amazon bölgesinde tekrarlanı-yor. Rosario araştırmacıları arazisinde gördükten altı ay sonra, Brezilya 458 sayılı Geçici Kanun'u kabul etti; bu, Amazon Ormanları'nda toprak mülkiyetine ilişkin kar-maşık sorunun çözülmesi için iddialı bir girişimdi. Kanun, arazi işgal eden ve sekiz yüzer dönümden az toprağa sahip

olan *quilombo* sakinlerine arazi tapusu verilmesini onayladı. Sanayi ve çevre grupları derhal kanuna itirazlarını mahkemeye taşıdılar. Kanunun, gecekondü sakinlerini yasadışı yollardan toprak edindikleri için ödüllendirdiğini savundular. Korkuları gayet anlaşılırdı: Kanun, Amazon'un büyük bir bölümünün kontrolünü orada ikamet edenlere verecekti ve bu insanların yeni yetkilerini nasıl kullanacaklarını hiç kimse tam kestiremiyordu.

Rosario'yu ziyarete gidişim, Brezilya cumhurbaşkanının 458 sayılı Geçici Kanun'u imzalayışının kısa bir süre sonrasına denk geldi. Rosario yaşadığı ıssız yörede yeni kanun hakkında çok az şey duymuştu, fakat ben konuyu açtığımda kanunu onaylar gibi şiddetle başını salladı. Ataları Afrika'dan gelmiş ve yeni bir şey yaratmak için Yerlilerle birleşmişti. Bu insanlar ormana türlü türlü yöntemlerle göz kulak olmuşlardı. Rosario, Amazon'un en değerli ve güzel kısımlarının tamamen *quilombo*'larla dolu olmasına rastlantı gözüyle bakmıyordu.

Orman doğru kelime olmayabilir. Sık ağaçlarla kaplı, karanlık ve tehditlerle dolu bu bölgeyi bir orman olarak gören, yabancılardı. Rosario gibi insanlar oraya daha farklı gözle bakıyorlardı: Atalarının bakıp şekillendirdiği, eski gelenekleri kendilerine ait bir şeylerle birleştiren bir yer. Topraklarını kaybetme korkusuyla hep gizli yaşamak zorunda kalmışlardı. Ama artık kendi eserlerinin içinde, dünyanın en zengin bahçesinde özgürce yaşayacaklardı.

SONSÖZ

HAYATIN AKIŞI

ŞUNU İTİRAF ETMEK İSTERİM Kİ SOLUCANLARIN sorumlusu kısmen ailemdir. Bu solucanlar arasında, ilk olarak yaklaşık kırk yıl önce Filipinler'in Manila kentinin kuzeyindeki dağların pirinç taraçalarında görülen beş tür bulunuyor. "Ailem" derken, 1959'da New York yakınlarındaki bir özel okulda müdürlük yapan dedemi kastediyorum. Kendisi her gün yarım düzine kadar farklı öğrenciyle kahvaltı edebilmek için okulun kendisine daha büyük bir masa temin etmesini istemişti. Getirilen masa, Filipin maunundan yapılmıştı.

Kullanılan ahşap gerçek maun değil, ama özellikle lekelendiğinde benziyor – belki de denebilir. Bu ağaç Filipinler'de oldukça yaygındı. İhracatı 1950'lerde hız kazandı. Ahşabın çoğu mobilya, döşeme ve çerçeve haline getirilmek üzere Japonya ve ABD'ye gitti. Eski İspanyol şehri Manila'nın bulunduğu büyük Filipin adası Luzon'un iç kısımları maun için önemli bir kaynaktı. Luzon'un iç kısımları pirinç taraçalarından oluşan bir bölgedir. İnsanlar yüzyıllar boyunca, tepe yamaçlarında birkaç mil boyunca her yöne basamak oluşturan bu uzun ince çeltik tarlalarına pirinç ekti. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür

Örgütü UNESCO taraçaların bir hayli göz alıcı olduğu Ifugao'yu Dünya Mirası Sit Alanı ilan etmiştir. Boydan boya Ifugao taraçalarıyla kaplı bazı tepeler, elli katlı, yeşil düğün pastalarına benziyor.

Bu kitap için araştırma yaparken Ifugao'yu ziyaret ettiğimde taraçaların ölmek üzere olduğunu öğrendim. Denizaşırı bir ülkeden gelip burayı işgal eden devasa solucanlar, suyun çeltik tarlalarının dışına akarak pirinç bitkilerini öldürmesine yol açan büyük tüneller oluşturmuştu. Bana söylenen, iki bin yıldır varlıklarını sürdüren taraçaların on yıl içinde yok olacağıydı. Taraçalar daha önce birçok istila atlatmıştı. 1980'lerde Filipinler, yenilebilir salyangoz endüstrisi oluşturmak için ülkenin pirinç tarlalarına Brezilya'dan sarı elma salyangozu ithal etmişti; üstelik 1979'da aynı amaçla sarı elma salyangozu getirtince pirinç mahsul-leri için büyük bir tehditle karşı karşıya kalan Tayvan'ın deneyimine rağmen. Yenilebilir salyangoz endüstrisine dair umutlar, Tayvan'da olduğu gibi Filipinler'de de boşa çıktı ve salyangozlar çok geçmeden ne var ne yoksa yemeye başladı. Fakat sonunda çiftçiler salyangozları kontrol etmeyi öğrendi. Solucanlar ise daha önemli bir problem olmaya devam ediyor.

Biliminsanları 2008'de taraçalarda dokuz yeni solucan türü keşfetti. Bunlar, başka bir ülkeden gelen egzotik istilacılar değillerdi; Filipin ormanlarında, sayıları muhtemelen az olsa da, daima yaşamışlardı. Yine de Ifugao civarı yamaçlarındaki maun ağaçları kesilince etraflarındaki ortam değişen solucanlar pirinç tarlalarına göç ettiler. Sorunun kaynağı, yeni getirilen bir tür değil, Filipin maununa dünya çapında gösterilen talepti.

Kısacası, sorun dedemdi. Küreselleşme karşıtı eylemcilere göre, dedemin yeni bir masaya dair masum talebinin

etkisi on bin kat büyük bir etki yaratmış, zincir testereli kundakçıların ağaçları teker teker sökme arzusuyla Luzon dağlarına akın ettiği ekolojik bir felaket başlatmıştı. Kontrolsüz açgözlülük bu tarihi, muhteşem taraça düzenlemelerini imha edecek ve geleneksel geçim kaynaklarını kısa zamanda hiç düşünmeden silecekti! Küreselleşmenin kötülüklerine dair bir dersti bu.

Yoksa değil miydi? Son yıllardaki araştırmalar, taraçalı bölgenin tarihi aslında iki bin yıl kadar geriye gitse de, taraçaların çoğunun en fazla birkaç yüz yaşında olduklarını gösteriyor. İspanyolların Manila'yı ele geçirdikten sonraki işgücü taleplerinden kaçmak için iç kesimlere akın eden Filipinliler tarafından yapılmışlar. Diğer bir ifadeyle, bu taraçalar çoğunlukla bugün onları aynı şekilde bozan büyük takasın ürünleri. Kendilerine has bir şekilde, tıpkı onları yıkan solucanlar gibi, küreselleşmenin yarattığı kalyon ticaretinin birer anıydılar.

Ifugao çevresini incelerken terk edilmiş, dağılmış taraçaların sayısı beni hayrete düşürdü. İnsanlar çiftliklerini bırakıp gidiyorlardı. Gerçi anlaşılmayacak bir şey değildi. Ifugao, Filipinler'in yoksul bölgelerinden biridir. Birleşmiş Milletler, burada yaşayan ortalama bir ailenin kendi arazileriyle yılın ancak beş ayı boyunca beslenebileceğini tahmin ediyor. Çoğu kişi aslında tatlı patatese bel bağlıyor veya hükümetten indirimli fiyatlarla pirinç alıyor. Bu arada, müzik ve ışık ile titreşen büyük Manila şehriyse gençlere iş, eğitim ve macera vadediyor. Günümüzde bazı taraça topluluklarının varlık sebebi hoş bir fotoğraf zemini oluşturmaktan ibaret.

2005 yılında Ifugao'dan ABD'ye ve Avrupa'ya pirinç ihraç etmek için yapılan planla bir umut ışığı doğdu. Zorlu bir süreç yaşandı. Çiftçiler, yurtdışına satmaya yetecek ka-

dar pirinç yetiştirmek için yeniden örgütlenip yeni teknikler geliştirmek, yeni aletler yapmak zorunda kaldılar. Sonuç olarak, Ifugao kültürü büyük ölçüde değişiyor. Bir biliminsanın deyişiyle, bundan faydalananlar, Ifugao'nun pahalı ama yüksek kaliteli ata tohumu pirincini uzak diyarlarda internet üzerinden sipariş ederken bu bilinçli davranışlarıyla gururlanan insanlar. Aktivistlere göreyse küresel pazar bir çare değil, sorunun ta kendisi! Ifugao'nun dünya çapındaki takas ağına girmesi, çiftçileri çok uzaklardaki müşterilerinin kaprislerine her zamankinden daha fazla bağımlı hale getiriyor.

Kaybedilen nedir? Bu kaybı engellemek adına nasıl somut adımlar atılabilir? Böylesine bütünlük bir dünyada cevabı bulmak zor.

Bir başka gezide, Mindoro'nun Filipin adasındaki Bulacao kasabasını ziyaret ettim. Orada kıyıda bir tekne aldım, 1570'te Legazpi'nin adamlarınca temsil edilen İspanya ile Çin'in iki ticari yelkenlisinin rastlaştığı yere kadar gittim. Burası sığ bir körfezdi, bir ucunda inşaat halinde bir tatil tesisi var. Rehberim Rudmar, bu tesisin Manila'nın üst düzey yöneticileri ve şu an başka ülkelerde çalışan ama geleneksel bir ortamda tatil yapmak isteyen Filipinliler için yapıldığını söyledi.

Rudmar sırtını suya döndü ve kaşlarını çatıp tepelere doğru baktı. Mindoro tepeleri de Luzon'un kiler gibi ke-restelik ağaçlardan arındırılmıştı. Ormansızlaşmayı takip eden seller, çiftlik ve köyleri yok etmişti. Hükümet niha-yetinde ağaçların kesilmesini yasaklasa da olan olmuştu. Sel ve erozyon, Mindoro'nun güzel kumsallarına akarak kalıcı kirlilik yaratmıştı. "Toprağın rengini bozdular," dedi Rudmar. Evini geri istiyordu.

(solda)
Traveller-7 isimli
tekne.

Ancak, ağaç kesiminin somut faydaları da vardı. Büyükbabam masasını aldı. Ustalar onu yapmak için para aldı. İstihdam sağlayan nakliye şirketleri, masanın taşınması için para aldı. Zincir testereli adamların bile sofralarına yemek konulmuş oldu. Bu gibi durumlarda kazançlar ve kayıplar eşit olarak dağıtılmaz. Kayıplar yoğun ve bölgeseldir ama kazançlar tüm dünyaya yayılır.

Bir de karmaşık amaçların yarattığı sorun var. Küresel pazarın sağladığı mallara ve hizmetlere büyük bir talep mevcut: akıllı telefonlar, aerodinamik spor ayakkabılar, fabrika yapımı mobilyalar... İnsanlar bunları güçleri yettiği sürece satın alır, olmadı çocukları alır. Fakat aynı zamanda insanlar değişime direnmek ve yuvaları olarak gördükleri o eşsiz yerlerde kalmak istiyor. Fakat milyarlarca insan gittikçe birbirine benzeyen araziler üzerinde ilerledikçe, bu yerleri bulmak daha da zorlaşıyor. Her şey değişip korkutucu bir hal alıyor. Bazı kesimler yerel lehçelerine, geleneksel kıyafetlerine veya kendi tarih ve dinlerinin tahayyüle dayalı bir versiyonuna odaklanıyor. Bazısı kendi evlerinde, bahçelerinde meşgale buluyor. Bazısı da silahlanıyor. Dünya birleştiği halde, parçaları daha küçük parçalara ayrılıyor. Birlik mi, bölünme mi; hangisi kazancak? Yoksa çatışma önlenabilir mi?

O günün ilerleyen saatlerinde Bulalacao'ya döndüğümde, palmiye ağaçlarıyla çevrili bir evin aile bahçesini düzenleyen birkaç kadın ve çocuk gördüm. Başlarının üzerinde, bugün Filipinler'deki en önemli ikinci mahsul olan mısırın uzun sapları yükseliyordu. Birkaç dakika bu aileyi izledim.

Bahçıvanlar, doğanın sunduklarıyla ortak çalışırlar. Her zaman yeni bir şey-

(solda)

Asya, Avrupa ve Amerika'nın ilk kez buluştuğu Maujao'nun uç kısmında küçük bir tatil tesisi bulunur.

ler denerler. İnsanlar tohumları alıp olacakları görmek için toprağa gömerler. Ifugao köylüleri de bu merakları sayesinde birkaç yüzyıl içinde yüzlerce çeşit pirinç yetiştirdiler. Bahçeler sürekli değişen yerlerdir, ancak değişikliklerin mimarı bahçıvanlardır. Bahçeler işte bu yüzden ev hissi verir.

Kolomb Takası, o Bulalacao bahçesinde bir kez daha uyarlanmıştı. Aileler, dış dünyanın biyolojik saldırılarını alıp kendilerine özgü bir şeye dönüştürmüşlerdi. Kadınlar mısır saplarının etrafındaki yabani otları temizliyorlardı. Her sap DNA'sında Amerikalı geçmişini taşısa da koçanlardaki taneler yeni mevsimin coşkusuyla büyüyordu.

Zaman Çizelgesi

MÖ 200.000.000: Jeolojik kuvvetler, dünyanın tek parçalık dev kıtası Pangaea'yı parçalayıp yarımküreleri oluşturdu. Sonrasında, Avrasya ve Amerika'da birbirinden tamamen farklı bitki ve hayvan türleri gelişti.

MS 1096: Birinci Haçlı Seferinde Ortadoğu'ya giden Avrupalılar, ilk kez binlerce yıl önce Asya'nın Yeni Gine adasında ehlileştirilmiş olan şekerkamışı ile karşılaştılar.

1405-1433: Çin, Amiral Zheng He komutasındaki büyük filoları Güneydoğu Asya ve Afrika'nın güneyi gibi uzak yerlere gönderdi.

1493: Kolomb ikinci seferinde Amerika'daki ilk kalıcı Avrupalı yerleşimini kurdu. Böylece yarımkürelerin uzun ayrılığı da sona erdi, Kolomb Takası olarak bilinen ekolojik karmaşa başladı.

1514: Avrupalılar gelmeden önce Hispanyola'daki sayıları muhtemelen birkaç yüz bin olan Taino Yerlilerinden geriye sadece yirmi altı bin kişi kaldı.

1518: Modern çağın ilk çevresel felaketinde, yanlışlıkla ithal edilen Afrika kabuklu bitleri Hispanyola'daki ateş karıncası sayısında patlamaya yol açtı. İspanyollar karınca istilasına uğrayan adadan kaçtılar.

- 1523: İspanyol fatih Hernán Cortes, Meksika'daki malikânesinde şeker kamışı yetiştirmeye başladı.
- 1525: Özel şahısların deniz ticaretini ortadan kaldırmaya kararlı olan Çin'in Ming Hanedanı, tüm özel gemilerin imhasını emretti.
- 1526: Meksika Yerlileri geleneksel top oyunlarını İspanya'da oynadılar ve Avrupalıların tamamen yabancı oldukları bir maddeyi ilk kez görmesini sağladılar: Kauçuk.
- 1545: İspanyollar Boliviya'da dünyanın en büyük gümüş keşfini yaptılar. Gelecek yüzyılda bu değerli metalin dünyadaki arzı iki katından fazla olacak ve Avrupa bundan kazandığı ekonomik güçle Afrika, Asya ve Amerika'yı kolonileştirebilecekti.
- 1547: *Wokou* adıyla bilinen korsan-kaçakçı grubu, Güneydoğu Çin'in Fujian eyaletindeki Yuegang şehri yakınlarında faaliyet göstermeye başladı. Sonraları, ipek ve çanak-çömlek gibi yerel mallar karşılığında Çin'e İspanyol gümüşü getirerek Kolomb Takası'nın en büyük ekonomik boyutlarından birinde önde gelen aktörler oldular.
- 1549: Küresel bir çılgınlık haline gelen bağımlılık yapıcı Amerikan zehri tütün, ilk defa Çin'e getirildi.
- 1550-1570: Küçük Buzul Çağı diye adlandırılan dönem, Kuzey Yarımküre'ye olağandışı derecede sert hava koşulları ve ürün hasarları getirdi.
- 1571: Miguel López de Legazpi, Manila'yı kolonileştirdi ve Çin ile kalıcı bir ticaret başlattı. Dünyanın insan barındıran tüm bölgelerini tek bir ticaret ağıyla bağlayan Legazpi'nin faaliyetleri bugünkü ekonomik küreselleşmenin başlangıcı oldu.
- 1590'lar: Amerika'ya özgü tatlı patatesler ilk kez Filipin-

ler'den gizlice Çin'e sokuldu, kısa sürede temel bir besin haline geldi ve nüfus patlaması yarattı.

1607: İlk İngiliz koloniciler daha sonra Virginia eyaletindeki Jamestown olarak anılacak yere geldiler.

1615 civarı: Solucanlar, bir İngiliz gemisiyle Kuzey Amerika'nın kuzey kısmına geldi. Sonraki üç yüzyıl boyunca, Ohio Vadisi'nden Hudson Körfezi'ne kadar uzanan alandaki ormanların ekosistemlerini yeniden şekillendirdiler.

1619: Jamestown kolonicileri, İngiliz kolonilerinde ilk temsili hükümeti elde etti ve köle olarak ithal edilen ilk Afrikalıları satın aldı.

1620: Jamestown Avrupa'ya yılda yirmi üç bin kilo tütün satıyordu. Bu miktar kısa süre sonra büyük bir hızla artış gösterdi.

1630-1660: Amerikan gümüşü arzındaki şiddetli yükseliş, nihayetinde gümüş fiyatının dibe vurmasına ve dünyanın ilk küresel ekonomik felaketine yol açtı.

1644: Çin'in Ming Hanedanı çöktü. Evsiz kalan milyonlarca insan dağlara akın etti; oralarda Manila'dan ve diğer Avrupa üslerinden daha önce gizlice Çin'e getirilmiş olan mısır ve tatlı patates gibi Amerikan ürünlerinden yetiştirdiler.

1650'ler: Brezilya'daki kaçakların kurduğu Palmares, 26 bin kilometrekarelik bir alanı kapsıyordu; 1690'lara kadar da bağımsız kalacaktı.

1680-1700: İngiltere'nin Kuzey Amerika kolonilerindeki köle sayısı aniden arttı, çünkü koloniciler işgücü gereksinimlerini karşılamak için sözleşmeli hizmetkârlar yerine köleleri tercih eder oldular.

1698: İskoç kolonicileri Panama sahilinde kısa süre varlık gösteren New Edinburgh yerleşimini kurdular; hasta-

- lik ve zayıf planlama yüzünden şehir ayakta kalamadı.
- 1739: İspanyol makamları, İngiliz kolonilerinden kaçan köleleri barındırmak için Florida kolonisinde Gracia Real de Santa Teresa de Mosé kasabasını kurdu; bu kasaba, Meksika'nın kuzeyinde yasal olarak tanınan ilk özgür Afro-Amerikan topluluktur.
- 1762: Özerk yönetimlerini kurmuş olan kaçak Yerliler ile köleler, Surinam'ın Hollandalı koloni hükümetini barış antlaşmasına zorladılar.
- 1775: Gıda isyanlarının etkisiyle, Fransa Kralı XVI. Louis öncü bir beslenme kimyageri olan Antoine-Augustin Parmentier'nin Peru patateslerini teşvik amaçlı tanıtım çalışmalarına izin verdi. Kuzey Avrupa'da büyük tarlalar çok geçmeden aynı tür patateslerle kaplandı.
- 1781: ABD Bağımsızlık Savaşı sırasında İngiltere'nin "güney stratejisi" Cornwallis'in ordusunu Avrupa ve Afrika'dan getirilen sıtma parazitlerinin hâkim olduğu bölgeye itti. Hastalığın etkisiyle eli çok zayıflayan Cornwallis, savaşa girmeksizin General George Washington'a teslim olarak Bağımsızlık Savaşı'nı sona erdirdi.
- 1820'ler: Avrupalılar ve Amerikalılar kauçuktan yapılma yeni bir tür su geçirmez ayakkabı satın almaya başladılar.
- 1840'lar: Güney Amerika'daki kuşların dışkı ve leşlerinden oluşan "guano", mükemmel bir tarım gübresi olduğu keşfedilince değerli bir ticari mal haline geldi.
- 1844: İngiltere'deki Thomas Hancock ve Birleşik Devletler'deki Charles Goodyear doğal kauçuğun dengeli ve böylece daha kullanışlı olmasını sağlamak için kükürt ile işlendiği vulkanizasyon çalışmalarına patent aldılar.
- 1845: Avrupa tek türü yetiştirilen patates, Peru'da daha

önce hiç görülmemiş bir şekilde, Peru'dan getirilen başka bir şeye karşı savunmasız kaldı: Muhtemelen guano sevkiyatıyla Avrupa'ya taşınan patates mantarı hastalığı. Rusya'dan İrlanda'ya kadar tüm kıtayı harap eden hastalık, yarısı İrlanda'da olmak üzere yaklaşık iki milyon insanı öldüren bir kıtlık yarattı.

1856-1896: Brezilya'nın ihraç ettiği kauçuk miktarı on kat arttı.

1861: Kolomb Takası ile Meksika'dan kuzeye taşınan Colorado patates böceklerindeki ani artış, önce Kuzey Amerika'da sonra da Avrupa'da tarlaları mahvetti.

1876: Henry Wickham adında bir İngiliz, kauçuk ağaçlarını gizlice Brezilya dışına çıkarttı. İngilizler daha sonra Güneydoğu Asya'ya kauçuk ağaçları ektiler; bölgenin büyük bir kısmı çok geçmeden bu yabancı ağaçla kaplandı ve Amazon ormanlarındaki kauçuğun hızlı ekonomik yükselişi sona erdi.

1880'ler: Gelişen kimya endüstrisi, bitki zararlılarını öldürmek için kimyasal tarım ilacı arayışlarına başladı.

1880-1912: Lokomotifler ve araçlar için elastik kemer, esnek conta ve emici lastik ihtiyacı duyan sanayi ülkeleri, Amazon'daki ağaçlardan üretilen kauçuğu güçleri yettiğince satın aldı.

1900: Kolomb Takası'ndan birkaç yüzyıl sonra, tropikal bölgelerdeki birçok şehir nüfusunu ve önemini kaybetmişti. Tokyo hariç, dünyanın en kalabalık şehirleri Avrupa'da veya Amerika Birleşik Devletleri'ndeydi.

1950'ler: Birleşik Devletler, Kore Savaşı sırasında askeri alanda birçok kullanıma sahip doğal kauçuğun Çin'e satışını yasakladı.

1960'lı yıllar: Brezilya hükümeti, ülkenin kuzey kesimini Orta ve Güney Brezilyalı göçmenlerin yerleşimine açmak için iç kesimlere doğru karayolu inşa etti.

- 1963: Çin'in Dazhai köyünde gıda üretimini artırmak için yapılan çalışma başarıya ulaşarak bir tarım reformunu tetiklese de ormansızlaşma ve sellerde artışa yol açtı.
- 1979: Sarı elma salyangozu, yenilebilir salyangoz endüstrisi kurulması amacıyla Brezilya'dan Tayvan'a gönderildi. Ama salyangozlar kaçtı, çoğaldı ve adanın pirinç mahsullerine büyük bir tehdit oluşturdu. Buna rağmen salyangoz daha sonra Filipinler'e ithal edildi.
- 1981: Avrupa'da, Meksika kökenli yeni bir patates mantarı çeşidi tespit edildi. Çin hükümeti, ormansızlaşmayı durdurma ümidiyle vatandaşların her yıl ağaç dikmesini talep etti.
- 1988: Brezilya'nın yeni demokratik anayasası, *quilombo* sakinlerine bu yerleşimlerin bulunduğu arazilerin yasal mülkiyetini verdi.
- 1990'lar: Çin, komşu Güneydoğu Asya ülkelerindeki kauçuk plantasyonlarına yatırım yapmaya başladı.
- 1991: Dominik Cumhuriyeti'nde Kolomb'un anısına diki-len Kolomb Deniz Feneri, uzun süreli gecikmelere ve devam eden bazı tartışmalara rağmen tamamlandı.
- 2008: Biliminsanları Filipinler ormanlarındaki solucanların pirinç tarlalarına göç ettiğini keşfetti; çünkü ihracat piyasası için ağaçların kesilmesi doğal yaşam alanlarını değiştirmişti.
- 2009: Patates mantarı hastalığı, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu yakasındaki birçok patates ve domatesi silip süpürdü. Ayrıca, araştırmacılar tarihi kayıtlarla ilgili yeni çalışmalar doğrultusunda, 1500-1840 yıllarında köle olarak Amerika kıtasına getirilen Afrikalı sayısının tahminen 11,7 milyon olduğunu hesapladılar.

Terimler Sözlüğü

ANTROPOLOJİ: İnsanları inceleyen bilim dalı; antropolojinin çeşitli dalları insanoğlunun kökenlerine, insan nüfusunun biyolojik ve sosyal özelliklerine, insanların çevreleri ve toplumları ile ilişkilerine, aile yaşamına, kültürler arası farklılıklar ve benzerliklere odaklanır.

ARKEOLOJİ: Fosiller, iskeletler, inşa edilen yapılar ve insanlar tarafından üretilip kullanılan nesneler aracılığıyla geçmişteki insan kültürlerini inceleyen bilim dalı.

ÇELTİK TARLASI: Pirinç yetiştirmek için devamlı sığ sular altında tutulabilen alan.

DEVLET KORSANI: Kendi ülkesiyle savaş halindeki ulusların gemi ve yerleşim yerlerini ele geçirmek ve yağmalamak için devlet izni bulunan deniz kaptanı; bir nevi yasal korsan.

EKOLOJİK YAYILIŞ: Bir türün daha önce var olmadığı ve doğal düşmanlarının çok az olduğu veya hiç olmadığı yeni bir ülkeye ani gelişi; ekolojik yayılış genellikle yeni türlerde nüfus patlamasına neden olur.

ENDEMİK: Belirli bir yerde veya bölgede insanlar arasında yaygın olarak ortaya çıkan hastalık.

ENFLASYON: Ekonomide malların ve hizmetlerin maliyetindeki genel artış; malların fiyatı arttığı için para biriminin satın alma gücü azalır.

EPİDEMİK: Normalden çok daha fazla insanı etkileyen ciddi boyutlara ulaşan salgın.

GUANO: Yıllarca tortular halinde biriken kurumuş kuş atıkları.

İSPANYOL FATİHİ: *Conquistador*; 16. ve 17. yüzyıllarda Amerika'daki Yerli devletlerini istila eden İspanyollara verilen isim.

KALYON: On altıncı yüzyılda Avrupa'da geliştirilen, hem savaşlarda hem de yük taşımacılığında kullanılan büyük bir yelkenli gemi türü. En büyük kalyonlar uzun menzilli ticaret için kullanılan yük gemileriydi.

KOLOMB TAKASI: Kristof Kolomb'un seferlerinin Avrasya ile Amerika'yı kalıcı olarak bağlamasıyla başlayan, kıtalar arası insan, bitki, hayvan, hastalık, para ve kültürel alışkanlık aktarımı.

KÜRESELLEŞME: Türlerin etkileşimi, paylaşılan ekonomik ve iletişimsel ağlar ve de insanların hareketleri vasıtasıyla dünyanın çeşitli bölgelerinin gittikçe birbiriyle bağlantılı hale geldiği süreç.

LÖS: Sıkıştırılmış siltten oluşan bir toprak türü; rüzgârla birikebilir veya akan suyla taşınabilir.

MAL PARA: Bir emtia ya da gümüş sikke gibi, kendi değeri olan bir şeyden yapılmış para; madeni gümüş paranın cinsi ne olursa olsun, gümüş bir metal olarak yalnız başına da değerlidir.

MİKROORGANİZMA: Bakteri veya virüs gibi sadece mikroskop ile görülebilecek kadar küçük canlı.

ÖLÇÜ (DEĞER) BİRİMİ: Genellikle metal veya kâğıt üzerine damgalanan veya basılan bir paranın "itibari değeri".

PALEOKLİMATOLOJİ: İnsanın veya jeolojik tarihin erken dönemlerindeki iklim üzerine çalışan bilim dalı.

PESTİSİT: Bir zararlıyı öldürmek için kullanılan madde. Belli başlı pestisitler arasında yabancı otlar için bitki-

kıran (herbisitler), böcekler için böcekkıran (insektisitler) ve mantar için mantarkıran (fungisitler) bulunmaktadır.

QUILOMBO: Brezilya'daki esaretten kurtulmuş veya firari Afrikalı köleler ve Yerlilerin oluşturdukları topluluklar. Günümüzde bu topluluklardan bazıları hâlâ mevcuttur ve kaçakların torunlarını barındırır.

SIRT EKİMİ: Çiftçilerin tarlalarındaki çimleri kazıp karıklara ayrılmış sırtlara veya açık alanlara tersyüz halde yığdığı ve mahsullerini sırtlardaki açık topraklara ektiği geleneksel bir tarım uygulaması.

SİLT: Kumdan daha küçük ve daha ince toprak parçacıkları; bazen "taş tozu" olarak da adlandırılır.

SÖZLEŞMELİ HİZMETKÂR: Belirli bir süre bağlayıcılığı olan bir sözleşme karşılığı çalışan kişi. Amerika'ya geçiş bedeli olarak sözleşme imzalayan ve Amerikan kolonilerine sözleşmeli hizmetkâr olarak gelen birçok kişi vardı.

WOKOU: "Japon korsanı" anlamına gelen Çince terim; halbuki *wokou*'ların büyük kısmı Japon değildi ve birçoğu korsan değil kaçakçıydı.

Dizin

- ABD Bağımsızlık Savaşı, 104-06, 316
- Afrikalı köleler, 93, 96-97, 103, 315, 318
- Afrikalılar tarafından satılanlar, 275-76
- Aqaltune, 279-80, 282
- ekonomileri, 276-79
- Esteban, 249-51
- göçleri, 238-42
- Jamestown, Virginia'dakiler, 61-62
- kazandıkları bağımsızlık, 90-92
- şeker kamışı ile ilgileri, 245, 247-48
- Afrikalılar, 275-76
- Yerliler ile ilişkileri, 272-75
- Altiplano, 168
- Anofel sineği, 75-79, 95-96, 101-02
- Arı, 62-63
- Arjantin, 93
- Arkeoloji, 319
- Arnett, Frank, 21
- Asyalılar [chino'lar]. Ayrıca bkz. Çin
- Berberleri, 267
- köleler ile ilişkileri, 265
- samuraylar, 265
- sanatları, 266-68
- ata tohumu piring, 307
- ateş karıncaları, 18
- Avrasya, 12, 19, 112, 320
- Avrupa, 3, 5, 58, 60, 128, 130
- Ayrıca özel ülke maddelerine bakınız.
- guano talebi, 181-82
- patates ithalatı, 164-67
- verdiği göçler, 242
- ayakkabı, 206-12, 215-16
- bağımsızlık, 97
- Afrikalı kölelerde kalıtsal, 90-92
- sıtmaya, 90-91
- bahçeler, 1-2, 8
- Filipinler'de, 311-12
- Balboa. bkz. Nuñez de Balboa, Vasco
- Balbuena, Bernardo de, 269
- Barbados, 97
- bulunan şeker kamışı, 94-97, 101-02
- bataklık, 101-02, 105
- İngiltere'de, 75-79
- Jamestown, Virginia'da, 50, 53
- Berber, 267
- Birinci Haçlı Seferi, 243, 313
- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), 305-06
- biyo-korsanlık, 226-27
- Bolivya
- bulunan gümüş, 124-27
- Potosí İmparatorluk Köyü, 124-27, 129
- Botanik, 181
- böcekler, 17-18, 196-97, 200.
- Ayrıca bkz. Colorado patates böceği; pestisitler; sivrisinekler; solucanlar
- Brezilya, 93, 317-18. Ayrıca bkz.

- kaçak toplulukları
458 sayılı Geçici Kanunu,
302-03
biyo-korsanlığı, 226-27
bulunan kauçuk, 217,
219-23
Portekiz'in genişlemesiyle,
284-87
- buğday, 262-63
- Büyük Britanya, 82. ayrıca bkz.
İngiltere; İrlanda; İskoçya
- Carolina, 88-89, 91
casta sistemi, 256, 258-61
chino'lar. Bkz. Asyalılar.
civa, 126
cins, 75-76
- Clinton, Henry, 104-05
- Colorado patates böcekleri, 195,
317
endüstriyel tarımla
ilişkileri, 196-99
işgalleri, 34, 192, 195-97
pestisitler, 194, 197-99
- Cornwallis, Charles, 104-06, 316
- Cortes, Hernán, 245-46, 252-55,
313-14
Garrido ile, 262-64
- Craig, Neville Burgoyne, 217-19
- Crosby, Alfred, 3, 5
- çeltik, 89, 145-46, 319
- çiftçilik, 37, 167, 178
sırt ekimi, 191, 321
yöntemleri, 191-93
- Çin, 146, 150-51
Çing hanedanı, 140, 145,
147-50, 154
Dazhai'nin önemi, 154,
156, 160, 318
ekonomisi, 38, 113-23,
139-40, 153-54
erozyonu, 153-58, 234
Filipinler'le ticareti, 130-
32, 134-35
Fujian bölgesi, 113-14,
117, 130, 144-46
gümüş ithalatı, 6-7, 28-
29, 32, 34, 38, 112-113,
118, 131-132, 140, 147-
49
gümüşleşmesi, 119-23
- ipek ihracatı, 131-33,
139-41
kauçuğu, 203-05, 228-
31, 233-34
Ming hanedanı, 38, 112-
14, 314-15
ormansızlaştırılması, 132,
150-54, 318
selleri, 151, 153-58
taraçaları, 154-60
tatlı patatesi, 110, 144-
46, 160-61
tütünü, 66, 142-43, 314
wokou'ları, 116-18, 145,
147, 314, 321
Yuegang şehri, 110, 114,
117, 130, 132
Zheng Chenggong, 147-
49
Zheng He, 108-09, 111-
12, 313
Zhu Wan, 117-18
- Çing hanedanı, 140, 150-51, 154
korsanları, 145-49
çocuklar, 83-84
İspanyol-Yerli melez
topluluğundakiler, 253-
56, 258-61
- Dazhai (Çin), 154, 156, 158, 318
DDT, 199
- de Bry, Theodorus, 124-25
- demokrasi, temsilci, 60-61
- devlet korsanı, 292, 319
- devletler, 48-49, 165
kaçak toplulukları, 207,
275, 295-96, 316, 318
quilombo'lar ve, 297,
301-03
- Diderot, Denis, 175-76
- Dixon, Jeremiah, 91
- DNA, 2, 196, 312
- domates, 1-4, 9
- Drake, Francis, 288, 292-93
- ekolojik yayılış, 17-18, 319
- ekolojik 3, 5-6, 32, 298-99, 319.
Ayrıca özel maddelere
bakınız.
- ekonomi
Afrikalı kölelerle ilgili,
276-79

- Çin'de, 38, 112-13, 119-21, 123,
enfasyon, 34-35, 119-20, 319
kauçukla gelen
istikrarsızlık, 128, 130
- Elizabeth I., 48-49, 75
emperyalizm, 2. Ayrıca bkz.
İngiltere; İspanya
encomienda sistemi, 246
endemik, 69-70, 74-75, 92, 319
endüstriyel tarım, 167, 196
enfasyon, 34-35, 119-21, 319
erozyon, 153-54, 156, 158, 160-61
Esteban, 248-50
evcil, 8, 168, 170
- Ferrar, John, 64-65
Filipinler, 26-29
ata tohumu piriç, 309
bahçeciliği, 311-12
Çin ticareti, 130-32, 134-35
fakirliği
maunu, 305-06, 311
Parián, 130-31, 134-36, 138-39
sarı elma solucanları, 306
siyaseti, 137-39
taraçaları, 306
- Florida, 275, 295
Ford, Henry, 233
Fransa, 99-100, 165, 173, 177, 316
Fransız Guyanası. Bkz. Guyana
Fujian (Çin), 113-14, 117, 130, 144-46
- Garrido, Juan, 262-64
gece solucanı, 45
genetik, 6, 90, 96
DNA, 2, 196, 312
Goodyear, Charles, 208-10, 212, 215-16
Büyük Sergi'de, 215-16
Deneyleri, 210, 212
- Gough, John, 207
göçler, 146, 150, 238-39, 242
göçmen, 238, 247-48. Ayrıca bkz. Asyalılar.
- Gracia Real de Santa Teresa de Mosé, Florida, 295, 316
- guano, 181-83, 187, 316, 320
Avrupa için, 181-82
madenciliği, 181-84
- Guyana (Fransız Guyanası), 99
Gübre 167, 178, 184. Ayrıca bkz. guano
- gümüş, 33, 35
Bolivya'da, 123-27
Çin'e gönderilen, 7, 28-29, 34, 38, 113, 118, 131, 139-40, 148-49
yarattığı ekonomik
istikrarsızlık, 129-30
- gümüşleşme, 121-23
- Güney Amerika, 2, 168. Ayrıca özel
ülke maddelerine bakınız.
hastalıkları, 97-99
üretilen patates, 168-72
üretilen tütün, 60
- Hancock, Thomas, 210-12, 316
hastalıklar, 19-21. Ayrıca bkz. sıtma; sarıhumma
Güney Amerika'da, 97-99
kauçuk dayanıklılığı, 234-35
New Edinburgh'da, 81-82
Yerliler arasında, 89
- Hecht, Susanna, 99
- Hristiyanlık, 268-69
İspanyol-Yerli melez
topluluğunda, 253-56
quilombo'larda, 290-91
- Hispanyola, 13, 15, 18, 69, 247, 275, 282, 288, 313
La Isabela'nın yeri, 10, 13-17, 20
Santo Domingo, 16-18, 22, 25-26
- Hollandalı, 61, 93-94, 101, 117, 316
- Humboldt, Friedrich Wilhelm
Heinrich Alexander von, 181
- İngiltere, 33, 39, 47, 56, 64, 82, 87-88. Ayrıca bkz. Jamestown, Virginia
Bataklıkları, 74-75, 77-78

- köleler ve, 85-86
ipek, 130-33, 140-41
İrlanda, 177-78, 317
 kıtlığı, 184-87, 189-91
İskoçya, 80-82, 87
İslam. Bkz. Müslümanlar
İspanya, 49. Ayrıca bkz. Filipinler;
 gümüş; Kolomb, Kristof;
 koloniler
 savaşları, 33
 tütün ve, 58
 vergileri, 128
İspanyol fatihleri, 172, 195, 238,
 262-63, 313. ayrıca
 ismen belirtilen fatihlere
 bakınız.
 encomienda sistemleri,
 246
 İspanyol-Yerli melez
 topluluklarında, 246, 255
İspanyol-Yerli melez topluluğu
 ahlak yapıları, 254, 256,
 260
 casta sistemleri, 256-61
 çocukları, 254-61
 Hristiyanlıkla ilişkileri,
 253-54, 256
 İspanyol fatihleri ve, 253-
 55
 kimlikleri, 260-61
 sanat eserleri, 257-59
işçilik
 kauçukta, 222
 şeker kamışında, 244
 tütünde, 60, 85, 92
itibari para, 119-20
James I. (İngiltere kralı), 48
Jamestown, Virginia, 44-45, 47-48,
 315. Ayrıca bkz. Yerliler
 Afrikalı köleleri, 61
 Konumu, 49-55
 sıtma vakaları, 77, 79-80,
 83-84
 tütün, 58, 60-62, 64-67
 yaşanan ölümler, 53-56,
 61
Japonya, 2, 66, 123, 265, 269, 305
Jorge Velho, Domingos, 284-85
José Reis, João, 271
kaçak toplulukları, 271-75, 279-
 80, 282-83, 315-16.
 ayrıca bkz. quilombo
 devletler ve, 296-97, 301-
 3
 Drake ve, 288, 291-93
 Macaco, 282-83, 285-87
 Palmares, 276-77, 280,
 282-83
 Panama'dakiler, 288-89,
 291-93
kaçırılan tohumlar, 223-27, 317
kalyon, 28, 32, 123, 130-31, 307
kalyon ticareti, 28-29, 113, 128-32,
 137, 139-40, 265
karantina, 96-97
Karayip, 13-17, 47-48, 58, 60, 68,
 81. Ayrıca bkz. Barbados
Karayip Amazonu, 99-102
Karbondioksit, 37
kauçuk, 164, 226, 314
 ayakkabı yapımında,
 206-8, 212
 Brezilya'da, 217, 219-23
 Çin'de, 203-05, 228-31,
 233-34
 ekonomisi, 220-22
 endüstri devrimi için,
 164, 205, 213
 Goodyear üretimi, 208-
 10, 212, 215-16
 hastalık direnci, 234
 işçiliği, 222
 kaçırılan tohumları, 223-
 27, 317
 kükürt kullanımıyla, 210,
 212
 mantarı, 232-35
 oyunu, 205-7
 plantasyonları, 203-4,
 232-33
 sentetiği ve doğanın
 karşılaştırılması, 233
 siyaseti, 223, 233
 taşınması, 218-31
 toplanişı, 203-4, 208,
 223
 vulkanizasyonu, 208,
 212-13, 215, 316
kınakına, 225
kıtık, 150, 154, 177, 184
 İrlanda'da, 184-85, 189

- kimlik, 256, 260-61
 Kolomb Feneri, 22, 25-27
 Kolomb Takası, 3, 5-6, 17, 320
 Jamestown, Virginia'da, 37
 Kolomb zamanında, 5-6, 12, 17-18, 313
 Küçük Buzul Çağı'yla ilgisi, 36-37
 tütünle ilişkisi, 58, 66-67
 Kolomb, Kristof, 22, 318
 ikinci seyahati, 14-15, 17-19
 insan göçleri ile ilişkisi, 238-39
 Kolomb Takası'nı başlatması, 5-6, 12, 17-18, 313
 küreselleşmeyi başlatması, 14-15, 25-26
 La Isabela'ya gelişi, 10-17
 sıtmayla ilgisi, 69-70
 Kore savaşı, 233, 317
 korsanlar (wokou), 116-18, 226-27, 314, 321
 Çing hanedanında, 145-49
 Fujian bölgesinde, 117-18
 kota, 126, 132,
 köleler, 7, 72, 260, 265. ayrıca bkz.
 Afrikalı köleler; kaçak toplulukları
 İngiltere ve, 85-87
 sözleşmeli hizmetkârlara kıyasla, 85-89, 91-92
 Virginia'dakiler, 61, 86-87
 Yerliler arasından, 88-89
 köleliğin kaldırılması, 297
 Küçük Buz Çağı, 36, 87, 145, 178, 314
 küreselleşme, 5, 314, 320
 Kolomb'dan başlayarak, 14-15, 25-26
 La Isabela (Hispanyola), 10, 13-17, 20
 lama, 123, 127, 129
 López de Legazpi, Miguel, 26-29, 314
 Louis XVI. (Fransa Kralı), 165, 316
 Lös, 154-57
 Macaco, 280, 283, 285
 mal para, 119, 320
 Manila, 305-6, 314. Ayrıca bkz. Filipinler
 mantar, 230-35
 Mao Zedong, 156, 158
 Marie Antoinette (Fransa Kraliçesi), 165
 Mason, Charles, 91
 Mason-Dixon Hattı, 91
 Massachusetts, 92
 maun, 305-6, 309, 311
 McNeill, J. R., 82, 106
 Meksika, 26, 28, 32, 295. Ayrıca bkz. İspanyol-Yerli melez topluluğu
 Asyalıları, 265-69
 buğdayı, 262-64
 şeker kamışı, 247, 313-14
 Tenochtitlan, 39-41
 Mexico City, 238, 245, 250, 253, 260, 264-65, 267, 269
 mikroorganizma, 17, 19, 74, 167, 184, 320
 Ming hanedanı, 38, 112-14, 314-15
 mono-kültür, 174, 183, 189, 234
 Müslümanlar, 22-23, 29, 243-44, 254
 Narváez, Pánfilo de, 249-50
 New Edinburgh, 80-82, 87, 315
 Nuñez de Balboa, Vasco, 288, 291
 nüfus büyümesi, 178
 Opechancanough, 58, 61
 ormansızlaştırma, 45
 Çin'de, 132, 153-54, 158, 160-61, 318
 ölümler. Ayrıca bkz. sıtma
 Jamestown, Virginia'da, 54-56, 59, 61
 Palmares, 276-77, 279-80, 282-85, 289
 Panama, 32, 288, 315
 kaçak toplulukları, 291-93
 New Edinburgh yerleşimi, 80-82, 87

- Pangaea, 12, 30, 313
 para, 319. Ayrıca bkz. gümüş emtia
 Parián (Filipinler), 130-31, 134-36, 138-39
 Paris yeşili, 194-95, 197, 199
 Parmentier, Antoine-Augustin, 173-74, 316
 Pasifik Okyanusu, 110, 288, 291
 patates, 34-35, 162-63, 166, 316.
 Ayrıca bkz. Colorado patates böcekleri; tatlı patates
 Avrupa'ya gidişi, 165-67, 172-76
 Güney Amerika'dan, 168-72
 nüfus artışı ve, 178
 patates mantarı, 317
 çiftçilik yöntemleri ve, 189-99
 etkileri, 185-89, 200-1, 316-18
 Phytophthora infestans kökenli, 184, 187-88, 201
 Peru, 32, 164, 172, 179-83, 222, 225, 247, 255, 275, 292, 316. Ayrıca bkz. guano
 pestisit, 167, 320-21
 Phytophthora infestans, 184, 187-89, 201
 plantasyonlar, kauçuk, 203-5, 232-33
 Plasmodium parazitleri, 74-75, 79-82, 95
 bağışıklığı, 90-92
 türleri, 73-74
 Pocahontas, 47, 58, 60
 Portekiz, 284-87
 Potosí İmparatorluk Köyü (Bolivya), 124-26
 Hristiyanlık ve, 254, 256
 şiddet seviyesi, 127
 Powhatan, 49-54, 56-59
 quilombo, 271-75, 294, 308, 321
 devletler ve, 297, 301-3
 Hristiyanlıkla ilişkileri, 290-91
 Rosario Costa Cabral ve, 296, 298-99, 301-303
 Rolfe, John, 58, 60
 Rosario Costa Cabral, Maria do, 296, 298-99, 301-303
 Ruddiman, William F., 36-37
 salgın, 19, 69-70, 97-100, 319-20
 salyangozlar. bkz. sarı elma salyangozları
 Sampzon, Esteban, 268-69
 samuray, 265-67
 sanat, 267-69
 İspanyol-Yerli melez topluluğundaki yeri, 257-59
 Santo Domingo, Hispanyola, 17-18, 22, 24
 sarı elma salyangozu, 306-7, 318
 sarıhumma, 70, 96-97, 101-2, 107
 savaşlar, 33, 233, 317
 ABD Bağımsızlık Savaşı, 104-06, 316
 sel, 151, 153-54, 156, 158
 Seminole, 280-81, 295
 sermaye, 81
 sırt ekimi, 190-91, 321
 sıtma, 44, 81-84, 315-16
 ABD Bağımsızlık Savaşı ve, 104-5
 bağışıklığı, 90-91
 çocuklarda, 83-84
 görülen yerler, 70, 72, 75, 77-82
 Jamestown, Virginia'da, 77, 79-80, 83-84
 kınakına ağaçları ve, 225
 Kolomb ve, 69-70
 Plasmodium parazitleriyle ilişkisi, 73-75, 90-91, 95
 Silt, 156-58, 321
 Sivrisinek, 69-70, 73-79
 Anofel türü, 75-79, 95-96, 101-02
 siyaset
 Filipinler'de, 137-40
 kauçuk üzerine, 223, 233
 Smith, John, 47, 50-51
 solucan, 305-7, 315, 318
 sözleşmeli hizmetkârlar, 315, 321
 kölelere kıyasla, 85-89, 91-92
 Surinam, 275, 316

sülfür (kükürt), 210-13

şehirler, 39-41

şekerkamışı, 94, 96, 101-3, 165,
240-41, 243
Afrikalı köleler ve, 245-47
Barbados'ta, 94, 97, 101
encomienda sistemiyle,
246
işçiliği, 245-46
Meksika'da, 247
yayılışı, 243-45

Şeytan Adası, 99, 221

Şiddet, 127

şişgeloz bakterisi, 20-21

Taino yerlileri, 17-18, 253, 271

Tang Jianwei, 234

taraçalar, 171-72

Çin'de, 154-56

Filipinler'de, 306-307

tarım devrimi, 7

tatlı patates, 110, 144-46, 150, 158-
59, 177-78, 307

Tayvan, 306, 318

tekel, 96, 223, 225

Tenochtitlan (Meksika), 39-41

Trujillo, Rafael, 25

Tütün, 44, 47-48

Çin'de, 66, 142-43, 314

İşçiliği, 60, 85, 92

Jamestown, Virginia

üretimi, 58, 60-62, 64-67

Kolomb Takası'nda,

58, 66-67

Urdaneta y Cerain, Andrés Ochoa
de, 26-29

vergiler, 128

Virginia Şirketi, 48-49, 53, 56, 61,
64-65

Virginia. Ayrıca bkz. Jamestown,
Virginia

Köleleri, 61, 86-87

temsili demokrasisi, 60-61

vulkanizasyon, 212-13, 215, 316

Washington, George, 105, 316

Wickham, Henry Alexander, 223-27,
317

wokou. bkz. korsanlar

Wood, William, 37

Yahudiler, 254

Yarımküreler, 313

Yerliler, 124, 126-27, 245-46, 295-

96. Ayrıca bkz. İspanyol-

Yerli melez topluluğu.

Afrikalılar ve, 272-75

Hastalıkları, 89

kauçukla oynadıkları

oyun, 207

köle olarak, 88-89

Opechancanough, 58, 61

Pocahontas, 47, 58, 60

Powhatan, 49-54, 56-59

Taino, 17-18, 253, 271

Yuegang (Çin), 110, 113-14, 117-
18, 130, 132, 145, 147-
48

Yumru 145. Ayrıca bkz. patates;
tatlı patates

Zheng Chenggong, 147

Zheng He, 108, 111-12, 313

Zhu Wan, 117

İzinler

Haritalar: Nick Springer ve Tracy Pollock, Springer Cartographics LLC.

Kaynaklar aşağıdaki gibidir:

21, Guitar'dan yeniden çizildi 1998:13

66, Nick Springer'ın *National Geographic*'de yayınlanan temel haritası, Mayıs 2007; Helen Rountree ve Martin D. Gallivan'dan gelen veriler; Barlow'dan ek veriler 2003:22. Nick ile benim bu haritaları uyarlamamıza izin verdikleri için William McNulty ve NG Kartografi'nin diğer tüm çalışanlarına teşekkür ederim.

96, Preservation Virginia, Wetlands Vision (İngiltere) verileri, Smith 1956. Eleştiri ve önerileri için Robert C. Anderson ve William Thorndale'e teşekkür ederim.

122, Kiszewski ve diğ. 2004:488; Webb 2009: 87; Gilmore 1955:348; yazarın röportajı, Donald Gaines.

191 (altta), Meteoroloji Bilimleri Merkez Bürosu'ndan yeniden çizildi (Çin), 1981.

237, Bourke'un haritası yeniden çizildi 1694:806.

299, Galloway'dan yeniden çizilen temel harita 1977:178; ek veriler Disney 2009, Ouerfelli 2008, Vieira 1992.

308, Barrett'tan yeniden çizildi, 1970:8.

351, verilerin elde edildiği kaynaklar: Price 2011:6-7 (Surinam, Guyana); Tardieu 2009 (Panama); La Rosa Corso 2003 (Küba); Lane, 2002:böl. 1 (Esmeraldas); Perez, 2000:618 (Venezuela); Landers, 1999:236 (Florida); Reis ve Gomes ed. 1996 (Brezilya); Aptheke, 1996 (ABD); Friedemann, 1993:70-71 (Kolombiya); Deive 1989:73 (Hispanyola); Carroll 1977 (Meksika); yazarın röportajları, Fundação Cultural Palmares ve Instituto de Terras do Pará.

YAZAR

4; 13-14; 30 (üstte); 34;124, E. Riou, *La Guyane Française*, 1867; 144 (üstte), yazarın koleksiyonu, 1764 yer adları dizini; 144 (altta); 170-1, 172 (altta); 180; 192; 201; 203; 254; 260, yazarın koleksiyonu (Iles, *Leading American Investors*, 1912); 264, yazarın koleksiyonu (Hancock, *Personal Narrative of the Origin and Progress of the Caoutchouc*, 1857); 273 (altta), yazarın koleksiyonu, (Falcão, *Album do Acre*, 1906-07); 284-5; 286; 338; 352; 354-55, yazara ait çizelge ve fotoğraf; 357; 363; 371; 373

KONGRE KÜTÜPHANESİ

ii; 208, Russell Lee; 26-27, L. Prang & Co.; 56, Lewis Wickes Hine; 79-81, G3880 1667.F3; 127, LC-USZ62-95078; 133, LCUSZC4-9408; 244, Kongre Kütüphanesi, Baskı ve Fotoğraf Birimi, FSA/OWI Koleksiyonu, [LC-USW33- 043088-ZC]

ÇEŞİTLİ İLLÜSTRASYONLAR

I, Flickr/Kristen Cronin; 4, Flickr/Ginger Warden; 51, Telif Hakkı © Tomás Filsinger, 2009; 52-53, 71 ve 75, Virtual Jamestown, Randy Shiflett'in izniyle; 64, Crawford Gölü Koruma Bölgesi'nin İzniyle, Conservation Halton (Ontario); 75, (altta), 1834.I, rozet, yak. 1660; 89, Lennart Nilsson/SCANPIX; 152, Bob Reis'in izniyle (anythinganywhere.com); 134-5, Çin Fotoğrafları/ Getty Images; 156 (üstte), Fundación Cultural Banco Central de Bolivia, Potosí; 156 (altta), f US 2257.50* Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi (Theodo de Bry, *Collectiones peregrinationum*, 1590); 161 (altta), Ken ve Sue Goodreau'nun İzniyle, Yeni Dünya Hazineleri: 200, Gaoxigou Şehrinin İzniyle, Şensi; 213, Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Kurumu, Kraliyet Kütüphanesi, Kopenhag (Felipe Guaman Poma de Ayala, *El Primer Nueva Corónica y Buen Gobierno* [GKS 2234-4[0]]); 215, 219-20, Uluslararası Patates Merkezi (Peru); 224 ve 227, New York Halk Kütüphanesi'nin İzniyle (Alexander Gardner, *Rays of Sunlight From South American*, 1865); 232 ve 234, "Kıtlık İzleri"nin İzniyle, <http://adminstaff.vassar.edu/sttaylor/FAMINE/> (*Illustrated News*); 239, Telif Hakkı © Kuzey İrlanda Ulusal Müzeleri 2010, Ulster Müzesi Koleksiyonu, Belfast (Kuzey İrlanda Ulusal Müzeleri Mütevelli Heyeti İzniyle); 242, Clark Erickson'ın izniyle; 249, Homer Babbidge Kütüphanesi, Connecticut Üniversitesi'nin İzniyle; 257 (üstte), Germanisches Nationalmuseum (Christoph Weiditz, *Trachenbuch*, 1529); 270, Yale Üniversitesi Kütüphanesi'nin İzniyle; 278, John Loadman'ın İzniyle (www.bouncing-balls.com); 281, Flickr Commons, *India Book World*, 1899; 290-1 ve 317 (altta), Malú ve Alejandra Excandón'un Koleksiyonu, Mexico City; 299, Huntington Kütüphanesi'nin İzniyle (Jan van de Straet, *Nova Reporta*, 1584); 305-7 ve 313,

Casa Nacional de Moneda'nın İzniyle, Potosí; 311, Telif Hakkı © 2010 Alvy Ray Smith (www.alvyray.com), Creative Commons attribution-NoDerivs 3.0 Unported License kapsamında serbestçe kullanılabilir. Thomas 1995:626-27, Hemming 1993:488-95, Muñoz de San Pedro 1951 kaynaklı veriler de kullanılmıştır. Tavsiyesi için Matthew Restall'a, cömertliği ve şevki için Alvy Ray Smith'e teşekkürler; 316 (üstte), Denver Sanat Müzesi, Jan ve Frederick Mayer Koleksiyonu; 316 (altta) ve 317 (üstte), Özel koleksiyon, İspanya; 320, Biblioteca Nacional de España'nın izniyle (Durán, *Historia de las Indias de Nueva España*, 1587); 326, Basílica de Nuestra Señora de la Merced (Buenos Aires); 331, Flickr, Felipe Miguel; 333, Flickr, Avenier Prado / FESTCINEA-MAZONIA; 341, New York Halk Kütüphanesi'nin İzniyle (Chapin), "Okey Chobey Savaşında Albay Taylor", 1861

WELLCOME GÖRSELLERİ

84, Wellcome Kütüphanesi, Londra. Wellcome Görselleri images@wellcome.ac.uk <http://wellcomeimages.org> Kartpostal: Peçe olarak giyilen sivrisinek ağı. 20. yüzyıl başları; 94 ve 128-29, Wellcome Kütüphanesi, Londra, *The Journal of Hygiene*, Cambridge University Press, Cambridge, 1901; 104, Wellcome Görselleri (V0010519); 161 (üstte), Wellcome Kütüphanesi, Londra, Bir taşın üzerinde dikilen lama. J. W. Whimper'in renkli ahşap gravürü; 168, Science Museum, Wellcome Kütüphanesi; 179, Wellcome Kütüphanesi no. 40446i, Ergin, larva, pupa ve yumurta halleri gösterilen bir ipekböceği. M. Griffith'in oymabaskısı; 325, Wellcome Kütüphanesi, V0043803

WIKICOMMONS

38 (altta); 62, Virtual Jamestown'un İzniyle (detay, John Smith, *Map of Virginia*); 103, James Gathany Content Providers: CDC; 172 (üstte), Stefan Teodosic; 187-9, Huang Zi (17. Yüzyıl); 204-5. Saad kibutzunda Sagi Oren tarafından fotoğraflandı; 237, I.Sá ek, senior; 257 (altta), Daderot; 267-8, Wales Goodyear Rubbers, 1891; 296-7, Kitle İletişim Uzmanı, 2. Tk. Kim Williams'ın ABD Deniz Kuvvetleri fotoğrafı, Amerika Birleşik Devletleri Deniz Kuvvetleri tarafından 100219-N-9643W-340 kimlik numarasıyla yayımlanmıştır; 346, Roberto Sabino

AMERİKA'NIN KEŞFİNDEN KÜRESELLEŞMEYE

1493

KISA DÜNYA TARİHİ

**Seyahat, ticaret, kolonileştirme ve göç:
Küreselleşmenin on beşinci yüzyılda başlayıp
günümüze kadar gelen merak uyandırıcı öyküsü.**

Değersiz görülen patates bitkisi nasıl oldu da önce tüm Avrupa'daki
yoksulları besleyip sonra milyonları mezara gönderdi?

Tütün çılgınlığı, Avrasya'ya nasıl dalga dalga yayıldı?

Kauçuk, sanayileşmeyi nasıl tetikledi?

Sıtma, kölelik ve Amerikan Bağımsızlığı arasındaki bağlantı nedir?

On altıncı yüzyıl Bolivya'sının gümüş dağları, Çin ve İspanyol
İmparatorluğu'nun ekonomik kaderini nasıl şekillendirdi?

***İnsanlığın ilerlemesinin önündeki en büyük tehditler
bazen büyük sıçrayışlardan doğar.***

